शिक्षा क्षेत्रको योजना, २०८१ -२०९०

Education Sector Plan,२०२४-२०३३

स्थानीय सरकार

राजविराज नगरपालिका, सप्तरी

२०८१, २०२४

तयारकर्ता

- **शिक्षा युवा तथा खेलकुद शाखा, राजविराज नगरपालिका, सप्तरी**

शिक्षा योजना लेखन तथा पुनरावलोकन सुझावकर्ता

श्री जिल्ला प्राविधिक कार्यदल, शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाइ सप्तरी

श्री लेखन उपसमिति

सहयोग

- **श्री शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाई, सप्तरी**
- **श्री मुख्य कार्यदल, राजविराज नगरपालिका, सप्तरी**
- **श्री शिक्षा समिति, प्र.अ./शिक्षक**
- **पिपुल प्रमोट सेन्टर,UNICEF**

प्रकाशक :	**राजविराज नगरपालिका , सप्तरी**
सर्वाधिकार:	**प्रकाशकमा सुरक्षित**
मुद्रण:	
प्रमाणित मिति:	**२०८१**
प्रकाशन मिति:	**२०८१**
अद्यावधिक वर्ष	**२०८३**

नोट : पिपुल प्रमोट सेन्टर (युनिसेफ-नेपाल)को प्राविधिक सहयोग तथा सहजीकरणमा यस राजविराज नगरपालिकाबाट शिक्षा क्षेत्रको समग्र विकासको लागि दश वर्षीय शिक्षा क्षेत्रको योजना तयार गरेको हो |

हाम्रो भनाई

राजविराज नगर पालिकाकाको दश वर्षे शिक्षा क्षेत्रको योजना (२०८१–२०९०) निर्माण कार्य सम्पन्न भएको यस ऐतिहासिक अवसरमा, हाम्रो हृदयदेखि नै सबैलाई हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छौँ। यो महत्त्वपूर्ण योजनाको परिकल्पना, तयारी र कार्यान्वयनमा सक्रिय भूमिका निर्वाह गर्ने सबै सहयोगी निकायहरू, प्राविधिक विशेषज्ञहरू, शिक्षा क्षेत्रमा क्रियाशील संस्था र यहाँका स्थानीय बासिन्दा, शिक्षकगण, विद्यार्थी, अभिभावक, तथा अन्य सबै सरोकारवालाहरूलाई विशेष आभार प्रकट गर्दछौँ।

राजविराज नगरपालिकाले शिक्षा क्षेत्रलाई गुणात्मक, समावेशी र दिगो बनाउन यो योजना तयार पारेको छ । शिक्षालाई सबैको पहुँचभित्र पुऱ्याउन र यसलाई २१औँ शताब्दीका चुनौतीहरूसँग सुसंगत बनाउन यो योजना एउटा आधारशीला सावित हुनेछ । यस योजना निर्माणको क्रममा हाम्रो नगरपालिकालाई प्राविधिक सहयोग पुऱ्याउने People Promote Center, धनुषाको योगदान अत्यन्तै सराहनीय छ। उहाँहरूले समय, ज्ञान र अनुभवलाई प्रयोग गर्दै यो योजनालाई मूर्त रूप दिन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन्।

योजना निर्माण कार्यदलमा सहभागी सबै सदस्यहरूको अथक परिश्रम, सिर्जनशीलता र योगदानले यो दस्तावेजलाई एक उत्कृष्ट दिशानिर्देशक बनाउन मद्दत पुऱ्याएको छ । योजना निर्माणको हरेक चरणमा उनीहरूले देखाएको प्रतिबद्धता र समर्पणलाई हामी उच्च मूल्यांकन गर्दछौँ।

शिक्षा कुनै पनि समाजको आधारशिला हो। शिक्षाबाट मात्र समतामूलक र समृद्ध समाजको निर्माण सम्भव छ। हाम्रो नगरपालिकामा शिक्षा क्षेत्रका विविध पक्षलाई मध्यनजर गर्दै यो योजना तयार गरिएको छ, जसले समुदायको हरेक वर्गलाई लाभ पुऱ्याउन सक्छ। प्राथमिक, माध्यमिक, र प्राविधिक शिक्षादेखि उच्च शिक्षासम्म सबै पक्षलाई समेट्ने गरी यो योजना बनाइएको छ। यसले बालबालिका, युवाहरू, र वयस्कहरूको शैक्षिक स्तरलाई मात्र होइन, उनीहरूको जीवनस्तर र सामूहिक चेतनालाई पनि उन्नत बनाउनेछ।

हामीलाई गर्व छ कि यो योजना सबै वर्ग र समुदायका लागि समान अवसरको प्रत्याभूति दिने उद्देश्यले तयार पारिएको छ । यो योजना महिला, दलित, आदिवासी, जनजाति, अपांगता भएका व्यक्तिहरू, र सीमान्तकृत समुदायका लागि विशेष अवसर र सुविधा प्रदान गर्न केन्द्रित छ।

इसरत प्रविन
का.बा.मेयर
राजविराज नगर पालिका

शुभकामना

सस्तो शिक्षा र सबैका लागि शिक्षा सन्देशको उद्घोष गर्दै राजविराज नगरपालिकाले २०२४ देखि २०३३ सम्मको दश वर्षे शिक्षा क्षेत्रको योजना प्रस्तुत गर्दै छ। यस योजनाले हाम्रो नगरपालिकामा शैक्षिक सुधारका लागि अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण कदम चाल्नका लागि आधार बनाउने छ। शिक्षा कुनै पनि समाजको भित्रको मूल्य, संस्कार र दिगो विकासको प्रमुख पिलर हो। यस योजना मार्फत हामी शिक्षा प्रणालीलाई सुधार्दै, एक न्यायपूर्ण, समावेशी र गुणस्तरीय शिक्षा उपलब्ध गराउने लक्ष्यमा अघि बढ्दैछौं।राजविराज नगरपालिकामा शिक्षा क्षेत्रको सुधारको लागि योजनाबद्ध र समर्पित प्रयास जारी राख्नको लागि हामी सबै स्थानीय सरकारका कर्मचारी, शिक्षाविद्, अभिभावक, विद्यार्थी र अन्य सरोकारवालासँग सामूहिक जिम्मेवारीको भावना लिएर कार्य गर्नेछौं। शैक्षिक विकासमा समाजका सबै वर्गका व्यक्तिहरूको सहभागिता अनिवार्य छ र यस योजना मार्फत हामीले यसलाई सुनिश्चित गर्नका लागि उचित कसरत गर्नेछौं।

राजविराज नगरपालिकाले यस दशकको योजना मार्फत प्राथमिक देखि उच्च माध्यमिक शिक्षा सम्मका सबै स्तरमा गुणस्तरीय शिक्षा विस्तार गर्नका लागि लक्षित गर्दैछ। यस योजनामा सबै विद्यालयहरूको भौतिक पूर्वाधार, पाठ्यक्रम र शिक्षिकाहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने कार्यलाई प्राथमिकता दिइने छ। हाम्रो उद्देश्य केवल पठनपाठनलाई मात्र नभई, विद्यार्थीहरूको समग्र विकासमा केन्द्रित हुनेछ जसमा शारीरिक, मानसिक र सामाजिक विकासका साथै जीवनकुशलता, दक्षता र संस्कारलाई पनि समेटिने छ। हामीले १० वर्षको अवधिमा हाम्रो विद्यालयहरूको इन्फ्रास्ट्रक्चर सुधार्ने, डिजिटल शिक्षा उपकरणहरूको प्रयोगलाई प्रवर्द्धन गर्ने र शैक्षिक सामग्रीहरूको गुणस्तरमा वृद्धि गर्ने योजना गरेका छौं। यसका अतिरिक्त, हामीले शिक्षा र प्रशिक्षणका विभिन्न कार्यक्रमहरूको माध्यमबाट शिक्षकहरूको क्षमता विकासमा विशेष ध्यान दिनेछौं। जसका लागि शिक्षक प्रशिक्षण कार्यक्रमहरूको आयोजना गरिने छ। यस योजनामा शिक्षकहरूको पारिश्रमिक र कामको वातावरणलाई पनि सुधार गर्ने प्रयास हुनेछ।

समाजमा बढ्दै गएको असमानता र शिक्षा प्रणालीमा रहेको विभाजनलाई समेटेर हामीले सबै समुदाय र वर्गका लागि समान अवसरहरू उपलब्ध गराउने प्रयास गर्नेछौं। महिला र बालिकाहरूको शैक्षिक सहभागिता सुनिश्चित गर्न, यस योजनामा विशेष ध्यान दिइने छ। हामीले शिक्षामा लैंगिक समानता, अपाङ्गता भएका बालबालिका र अन्य हाशिएका वर्गहरूको लागि प्रोत्साहन र अवसरको सिर्जना गर्नेछौं।यस योजनामा विशेष ध्यान दिइने अर्को महत्त्वपूर्ण पक्ष भनेको स्थानीय विद्यालयहरूको गुणस्तरीयता अभिवृद्धि गर्नु हो। विद्यालयहरूको संचालनमा प्राविधिक सुधार र विद्यालय व्यवस्थापनको उचित निगरानीका लागि यस योजनामा अभिभावक र स्थानीय समुदायका सहभागिता प्रोत्साहित गर्नेछौं। विद्यालय समितिहरूको प्रभावकारी कार्यलाई प्रोत्साहन र सुदृढ गर्नका लागि योजनामा प्रावधान गरिएको छ।

अन्ततः, शिक्षा क्षेत्रको समग्र सुधारमा हामी सबैको साझा प्रयास र सहयोग आवश्यक छ। सबैको उत्तम भविष्य र नगरपालिकाको समृद्धि सुनिश्चित गर्न शिक्षा एक सशक्त उपाय बन्ने छ। यस योजनाका सबै उद्देश्यहरूलाई हासिल गर्नका लागि हामी सबैलाई मिलेर काम गर्न र एक सकारात्मक परिवर्तन ल्याउनका लागि प्रेरित गर्दछु। राजविराज नगरपालिकामा शैक्षिक सुधारको नयाँ युगको शुरुआत गर्दै हामी सबैलाई यस योजनामा योगदान पुर्याउनका लागि आह्वान गर्दछु।

शिक्षा नै भविष्यको शिरोबिन्दु हो, र यस योजनाले हाम्रो राजविराज नगरपालिकालाई शिक्षामा आत्मनिर्भर र उत्कृष्ट बनाउने दिशामा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने विश्वास लिन्छु।

भोगेन्द्र प्रसाद यादव
शिक्षा शाखा प्रमुख
राजविराज नगरपालिका, सप्तरी

विषय सूची

स्थानीय शिक्षा योजनाको औचित्य र आवश्यकता १

परिच्छेद - १ ....६

परिचय..६

१ .१ पृष्ठभूमि..६

१.२ विद्यालय शिक्षा क्षेत्रका समस्या तथा चुनौती विश्लेषण ४३

१.३ नगरपालिकाको शिक्षा क्षेत्रका चुनौतीहरू.. ४६

१.४ राजविराज नगरपालिकाको शिक्षा क्षेत्रको विकासकालागि मुख्य अवसरहरू ४७

परिच्छेद २ : दूरदृष्टि, ध्येय, उद्देश्य, रणनीति तथा लक्ष्य/गन्तव्य.. ४९

२.२ पालिकाको दूरदृष्टि ५०

२.३ ध्येय ५०

२.४ उद्देश्य ५०

२.५ रणनीति.. ५०

२.६ अपेक्षित मुख्य उपलब्धि.. ५१

परिच्छेद ३ : विद्यालय शिक्षाका मुख्य उपक्षेत्रहरू.. ६३

३१. प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा ६३

३ २.आधारभूत शिक्षा.. ७१

३ ३.माध्यमिक शिक्षा 81

३.४ प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम.. ९३

३.५ अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइ ९६

परिच्छेद ४ : अन्तरसम्बन्धित विषय तथा क्षेत्रहरू.. १०२

४.१ पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री तथा मूल्याङ्कन.. १०२

४.२ शिक्षक व्यवस्थापन र विकास.. १०९

४.३ शैक्षिक समता र समावेशीकरण १२०

४.४दिवा खाजासहित पोषण तथा स्वास्थ्य कार्यक्रम १२५

४.५ आपतकालीन तथा संकटकालीन अवस्थामा शिक्षा.. १३०

४.६ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास १३६

४.७ विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि १४१

परिच्छेद ५ : सुशासन तथा व्यवस्थापन १४७
५ १.स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध १५२

परिच्छेद ६ : लगानी र स्रोत व्यवस्थापन १५७
परिच्छेद ७ : अनुगमन तथा मूल्याङ्कन १६४
अनुसूची १ : स्थानीय शिक्षा योजनाको प्रस्तावित ढाँचा १७२
अनुसूची ३: शिक्षा योजना निर्माण कार्यदल १७३

सन्दर्भ सामग्रीहरु १७३

अनुसूचीहरु

अनुसूची १ प्रमुख उपलब्धि सूचकहरू (KPI)
अनुसूची २ नतिजा ढाँचा (Result Framework)
अनुसूची २ प्रमुख क्रियाकलाप, लक्ष्य तथा बजेट अनुमान

स्थानीय शिक्षा योजनाको औचित्य र आवश्यकता

१. प्रस्तावना

शिक्षा प्रत्येक समाजको समग्र विकासको मेरुदण्ड हो। कुनै पनि मुलुकको सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, र प्रविधिगत प्रगति शिक्षाको स्तरमा निर्भर गर्दछ। नेपाल सरकारद्वारा लागू गरिएका शिक्षा सुधार नीतिहरू, स्थानीय सरकारहरूको सक्रियता, र अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूको सहकार्यमा नेपाली शिक्षा प्रणालीले नयाँ आयामहरू हासिल गरिरहेको छ। यसै सन्दर्भमा, राजविराज नगरपालिका सप्तरीले २०२४-२०३३ सम्मको दश वर्षे शिक्षा योजना तयार पारेको छ, जसले नगरपालिकाका शिक्षासम्बन्धी समस्या समाधान, शिक्षा स्तरको वृद्धी, गुणस्तरीय शिक्षामा पहुँच, तथा समावेशी शिक्षा प्रणालीको प्रवर्द्धनलाई प्राथमिकता दिएको छ।

२. योजनाको औचित्य

२.१ स्थानीय आवश्यकतासँगको सम्बन्ध

नेपालको संघीय संरचनामा स्थानीय तहहरूले शिक्षालाई प्रवर्द्धन गर्न विशेष भूमिका खेल्नुपर्छ। राजविराज नगरपालिकामा शिक्षा प्रणाली अझै विभिन्न समस्याहरूबाट ग्रसित रहेको छ, जस्तै:

- शिक्षालयहरूको भौतिक पूर्वाधार अभाव
- गुणस्तरीय शिक्षाको अभाव
- शिक्षामा लैंगिक, आर्थिक, सामाजिक, तथा भौगोलिक असमानता
- विद्यार्थीहरूको उच्च ड्रपआउट दर
- शिक्षण-सीखाइ प्रविधिको कमी
- दक्ष शिक्षक तथा व्यवस्थापन पक्षको कमजोर उपस्थिति

यी समस्या समाधान गर्न योजनाबद्ध तथा दिगो रणनीति आवश्यक रहेको छ। त्यसैले, यस दशवर्षे योजनाले शिक्षाको अवस्थालाई सुधार गर्दै शिक्षाको समग्र रूपान्तरणलाई लक्ष्य लिएको छ।

२.२ शिक्षामा समान पहुँचको आवश्यकता

शिक्षा हरेक नागरिकको आधारभूत अधिकार हो। नेपालको संविधान तथा शिक्षा ऐनले अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षाको व्यवस्था गरेको छ। तर, नगरपालिकामा अझै धेरै बालबालिकाहरू शिक्षाबाट वञ्चित छन्। विशेष गरी, दलित, आदिवासी, तथा अन्य सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकाले गुणस्तरीय शिक्षाको अवसर प्राप्त गर्न सकिरहेका छैनन्।

२.३ शिक्षाको गुणस्तर सुधारको आवश्यकता

शिक्षा मात्र सबैका लागि उपलब्ध हुनु पर्याप्त छैन, यसको गुणस्तर समेत सुनिश्चित हुनुपर्छ। हाल स्थानीय विद्यालयहरूमा पाठ्यक्रम कार्यान्वयन, सिकाइको प्रभावकारिता, विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली, तथा डिजिटल शिक्षाको अभाव देखिन्छ। आधुनिक युगमा प्रविधि-आधारित सिकाइ विधिहरू अनिवार्य बन्दै गएका छन्। यो योजना शिक्षालाई परम्परागत पाठ्यक्रममा सीमित नराखी विद्यार्थीहरूलाई व्यवहारिक सीपयुक्त बनाउने उद्देश्यले ल्याइएको छ।

२.४ शिक्षामा नवाचार तथा प्रविधिको समावेश

विश्वव्यापी रूपमा शिक्षा प्रणालीमा प्रविधिको भूमिकाले उल्लेखनीय सुधार ल्याएको छ। नगरपालिकाले प्रविधि-सम्बन्धी शिक्षालाई आत्मसात् गर्दै ICT आधारित सिकाइ प्रणालीलाई प्राथमिकता दिनु आवश्यक छ। डिजिटल लाइब्रेरी, स्मार्ट कक्षाकोठा, र अनलाइन शिक्षण विधिहरूलाई प्रवर्द्धन गर्दै शिक्षामा नवीनता ल्याउन आवश्यक छ।

३. योजनाको आवश्यकता

३.१ विद्यालय भौतिक पूर्वाधारको सुधार

विद्यालयहरूमा शिक्षाको गुणस्तर सुधार गर्न भौतिक पूर्वाधारमा लगानी अनिवार्य छ। नगरपालिकाका धेरै विद्यालयहरू असुरक्षित संरचना तथा आधारभूत सुविधाको अभावमा सञ्चालन भइरहेका छन्। यो योजनाले विद्यालय भवन, पुस्तकालय, प्रयोगशाला, शौचालय, खेलमैदान, र अन्य आवश्यक पूर्वाधारको विकासमा जोड दिनेछ।

३.२ शिक्षक व्यवस्थापन तथा दक्षता विकास

गुणस्तरीय शिक्षाको लागि सक्षम र दक्ष शिक्षकको आवश्यकता पर्छ। तर, हाल नगरपालिकाका विद्यालयहरूमा शिक्षकहरूको कमी छ, साथै कार्यरत शिक्षकहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रमहरू सीमित छन्। यो योजना:

- शिक्षक तालिम कार्यक्रम
- प्रविधिमैत्री शिक्षण पद्धति
- पेशागत विकासका लागि निरन्तर तालिम यी पक्षमा ध्यान दिनेछ।

३.३ शिक्षामा लैंगिक समानता तथा समावेशीकरण

राजविराज नगरपालिकामा महिलाहरू तथा अन्य सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकाहरूको शिक्षामा पहुँच न्यून छ।

- छात्रवृत्ति कार्यक्रम
- छात्रा शिक्षाका लागि विशेष पहल
- अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि समावेशी शिक्षा कार्यक्रम यस योजनाका मुख्य लक्ष्यहरूमध्ये एक हुनेछ।

३.४ प्रारम्भिक बाल शिक्षा र आधारभूत शिक्षा प्रवर्द्धन

बालबालिकाको प्रारम्भिक शिक्षाले उनीहरूको दीर्घकालीन शैक्षिक यात्रालाई प्रभाव पार्ने भएकाले प्रारम्भिक बालविकास तथा आधारभूत शिक्षालाई व्यवस्थित गर्नु अत्यावश्यक छ। नगरपालिकाभित्रका बालविकास केन्द्रहरूलाई स्तरीय बनाउने, दक्ष शिक्षकहरूको व्यवस्था गर्ने, र अभिभावकहरूलाई सचेत गराउने कार्य योजनामा समावेश गरिएको छ।

३.५ प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षामा जोड

शैक्षिक प्रमाणपत्र मात्र पर्याप्त छैन, रोजगारमुखी सीप आवश्यक छ। यो योजनाले:

- प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षालाई प्रवर्द्धन गर्ने
- स्थानविशेषमा आधारित सीप विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने
- उद्यमशीलता विकासमा जोड दिने कार्यहरू गर्नेछ।

३.६ शिक्षामा सुशासन तथा व्यवस्थापन सुधार

स्थानीय शिक्षामा प्रभावकारी नीतिहरू लागू गर्न शिक्षामा सुशासन आवश्यक छ। यस योजनाले:

- शिक्षा प्रशासन सुधार
- नीति तर्जुमा तथा कार्यान्वयन प्रभावकारी बनाउने
- सामुदायिक सहभागिता अभिवृद्धि गर्ने कार्यहरू समेट्नेछ।

४. निष्कर्ष

राजविराज नगरपालिकाको दशवर्षे शिक्षा योजना स्थानीय तहमा शिक्षाको गुणस्तर सुधार गर्ने, समान अवसर उपलब्ध गराउने, र प्रविधियुक्त शिक्षाको प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्यले ल्याइएको छ। यस योजनाले शिक्षा प्रणालीलाई परम्परागत पाठ्यक्रम सीमितताबाट मुक्त गरी जीवनोपयोगी, व्यावहारिक तथा समावेशी बनाउनेछ। साथै, शिक्षामा लगानी वृद्धि, स्रोत व्यवस्थापन, तथा अनुगमन प्रणाली सुधार गर्दै नगरपालिकालाई शिक्षामा आत्मनिर्भर बनाउने लक्ष्य लिएको छ।

शिक्षा समृद्धि र सामाजिक रूपान्तरणको मूल आधार हो। त्यसैले, यो योजना केवल सरकारी कार्ययोजना मात्र नभई स्थानीय समुदाय, शिक्षक, विद्यार्थी, तथा अभिभावकहरूको पनि साझा प्रतिबद्धता हो। यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनले आगामी दशकमा राजविराज नगरपालिकालाई शिक्षाको क्षेत्रमा उदाहरणीय बनाउनेछ।

योजना निर्माण प्रक्रिया

नेपाल सरकार शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रको नीतिगत मार्गदर्शन अनुरूप, सन् २०२४ को जुन महिनादेखि शिक्षा योजनाको निर्माण प्रक्रिया सुरू गरिएको हो। योजना निर्माणका क्रममा मन्त्रालय, शिक्षा आयोग, प्रदेश सरकार, स्थानीय तह तथा विद्यालयहरूको सुझावका आधारमा तयार गरिएको खाका प्रयोग गरिएको छ। सप्तरी धामले स्थानीय तहका योजनाहरू निर्माण गर्ने क्रममा शिक्षाका लागि रणनीतिक योजना निर्माणको अभ्यास गरेको छ।

योजना भनेको कुनै कार्य सम्पादन गर्न गरिने परिकल्पनाको संरचना हो, जसलाई कार्यान्वयन तहसम्म पुऱ्याउनका लागि प्रतिफलदायी प्रक्रियाहरूको मिश्रण आवश्यक पर्दछ। योजना आफै निर्मित हुँदैन; यो जटिल र चुनौतिपूर्ण प्रक्रिया हो। यसलाई व्यवस्थित रूपमा अगाडि बढाउन निम्न चरणहरू अनुसरण गरिएको छ:

(क) अध्ययन तथा समीक्षा

राजविराज नगरपालिकाको शिक्षा क्षेत्रको योजना निर्माणका लागि निम्न अध्ययन तथा समीक्षाहरू सम्पन्न गरियो:

- **आवश्यकता पहिचान:** स्थानीय तथा राष्ट्रिय सन्दर्भअनुसार शिक्षाको आवश्यकताहरू पहिचान गरियो।
- **संगठन तथा सन्दर्भ अध्ययन:** शिक्षासम्बन्धी वर्तमान संगठनात्मक संरचना, कानुनी व्यवस्था, तथा कार्यान्वयनको सन्दर्भमा समीक्षा गरियो।
- **तथ्याङ्क संकलन, विश्लेषण, र प्रस्तुतीकरण:** शिक्षा क्षेत्रको वर्तमान अवस्था मापन गर्न विभिन्न स्रोतहरूबाट तथ्याङ्क संकलन गरियो, विश्लेषण गरियो, र प्रामाणिक तथ्यहरू प्रस्तुत गरियो।
- **शिक्षाको बाह्य सक्षमता विश्लेषण:** शिक्षा प्रणालीको प्रभावकारिता तथा क्षमता मूल्याङ्कन गरियो।
- **शिक्षाको सामाजिक प्रभाव अध्ययन:** शिक्षाको स्थानीय तथा समाजमा पर्ने प्रभावहरूको विस्तृत अध्ययन गरियो।

- **आर्थिक तथा सार्वजनिक वित्त विश्लेषण:** शिक्षाका लागि आवश्यक वित्तीय स्रोतहरूको व्यवस्थापन तथा परिचालनको अध्ययन गरियो।

(ख) योजनाको तयारी तथा विकासको लागि संरचनात्मक व्यवस्था

शिक्षा क्षेत्रको योजना (२०२४ - २०३३) निर्माणको लागि निम्न संरचनात्मक व्यवस्था गरिएको थियो:

- **शिक्षा क्षेत्रको योजना निर्माण समिति:** महादेवा नगरपालिकाको शिक्षा योजना निर्माणका लागि एक समिति गठन गरियो।
- **७ सदस्यीय प्राविधिक तथा मस्यौदा समिति:** योजना निर्माणका लागि प्राविधिक विषयमा सुझाव दिन तथा प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गर्न एक ७ सदस्यीय समिति गठन गरियो।
- **११ सदस्यीय उपसमिति:** योजना निर्माणका लागि शिक्षा अधिकृत, योजना अधिकृत, सूचना प्रविधि अधिकृत तथा विद्यालयका शिक्षक र प्र.अ. सहितको ११ सदस्य रहेको एउटा उपसमिति गठन गरियो ।

(ग) योजनाको पहिलो मस्यौदा विकास

मस्यौदा समितिबाट योजना निर्माणका लागि प्रारम्भिक खाका तयार पारियो। यस मस्यौदालाई संघीय तथा स्थानीय सरकारका नीति तथा कार्यक्रमहरूसँग मिलाएर, साथै अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताहरूको आधारमा परिमार्जन गरियो। योजना निम्न चरणहरूमा सम्पन्न गरियो:

- **शिक्षा योजना निर्माणका लागि कार्यादेशसहित मुख्य कार्यदल तथा लेखन समूहको गठन।**
- **कार्यदल बैठक:** शिक्षा प्रोफाइल तथा योजना निर्माणका लागि कार्ययोजना तयार गरी जिम्मेवारी बाँडफाँड गरियो।
- **लेखन समूहको गठन तथा अभिमुखीकरण:** शिक्षा योजना लेख्न विशेष लेखन समूह गठन गरी तिनीहरूलाई आवश्यक अभिमुखीकरण प्रदान गरियो।
- **विभिन्न चरणमा छलफल तथा अन्तरक्रिया:** शिक्षा प्रोफाइलको विकासका लागि सरोकारवालाहरूबीच छलफल गरियो।
- **पहिलो मस्यौदा तयार पार्ने कार्य:** शिक्षा योजना लेखन समूह (पालिकाका प्रतिनिधि, शिक्षक, र सरोकारवालाहरू) द्वारा पहिलो प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गरियो।
- **स्थानीय प्राविधिक कार्यदलबाट समीक्षा:** पहिलो मस्यौदालाई स्थानीय प्राविधिक कार्यदलका सदस्यहरूबाट समीक्षा गरियो।
- **डाफ्टको अन्तिमिकरण:** प्राविधिक अध्ययनपछि योजना मस्यौदाको अन्तिम रूप तयार गरियो।
- **सुझाव संकलनका लागि सार्वजनिकरण:** योजना मस्यौदालाई स्थानीय तहको वेबसाइटमा सार्वजनिक गरियो।
- **सरोकारवालाहरू माझ छलफल तथा अन्तिम सुझाव संकलन:** मुख्य सरोकारवालासँग छलफल गरी अन्तिम सुझाव संकलन गरियो।
- **कार्यपालिकाबाट स्वीकृति र नगर सभाबाट प्रमाणिकरण:** कार्यपालिकाले अनुमोदन गरेपछि नगर सभाबाट योजना प्रमाणिकरण गरियो।

यो प्रक्रिया पालिकाको दूरदृष्टि, लक्ष्य, तथा उद्देश्य अनुरूप व्यवस्थित रूपमा सम्पन्न गरियो, जसमा People Promote Center, धनुषाले प्राविधिक सहयोग प्रदान गरेको थियो।

परिच्छेद - १
परिचय

१ .१ पृष्ठभूमि

वि.सं. २०७२ मा जारी भएको नेपालको संविधानअनुसार संघीय गणतन्त्रात्मक राज्यव्यवस्था प्रारम्भ भई संघ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहका सरकार क्रियाशील रहेका छन् । यस संविधानले समग्रमा समतामूलक, समावेशी र समाजवाद उन्मुख राष्ट्र निर्माण गर्ने ध्येय राखेको छ भने यस ध्येय अनुकूलका शिक्षासम्बन्धी सबै नागरिकको आधारभुत र विशिष्ट प्रकारका मौलिक हकहरू र प्राथमिकताहरू स्थापित गरेको छ । यी संवैधानिक हक तथा प्राथमिकताहरूलाई कार्यान्वियन गर्न सहयोगी हुने कानुनी आधार तयार गर्ने क्रममा निःशुल्क तथा अनिवार्य शिक्षा ऐन २०७५ तथा यससम्बन्धी नियमावली २०७७ कार्यान्वियनमा आएको छ भने बालबालिकासम्बन्धी ऐन २०७५ ले शिक्षालगायत बालबालिका हकहरूलाई प्रत्याभूत गरेको छ । नेपाल सरकारले जारी गरेको राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले संवैधानिक मान्यतामा आधारित भई शिक्षा क्षेत्रमा सुधार तथा परिवर्तनका लागि नीतिगत मार्गदर्शन गरेको छ ।

सन् २०१५ मा संयुक्त राष्ट्र संघले सन् २०३० सम्ममा हासिल गर्ने गरी निर्धारण गरेको दिगो विकास (SDG) का १७ ओटा लक्ष्यमा नेपालले पनि सहमति जनाएको छ भने यस अन्तर्गतको चौथो लक्ष्यले सबैका लागि समावेशी र समतामूलक गुणस्तरीय शिक्षाको सुनिश्चितता तथा आजीवन सिकाइका अवसरहरूमा प्रोत्साहित गर्ने" उद्देश्य (Aim) राखी यससँग सम्बन्धित सातओटा लक्ष्यहरू (Targets) निर्धारण गरेको छ भने लक्ष्य प्राप्तिका लागि थप तीनओटा माध्यम वा तरिका पनि उल्लेख गरेको छ । युनेस्कोद्वारा दक्षिण कोरियाको इन्चोनमा आयोजित विश्व शिक्षा मञ्च सन् २०१५ को बैठकद्वारा जारी घोषणापत्रले शिक्षासम्बन्धी दिगो विकास लक्ष्य प्रतिको प्रतिबद्धता सहितको कार्यढाँचा तयार गरेकोमा नेपालले पनि यसमा प्रतिबद्धता जनाएको छ । उल्लिखित सन्दर्भलाई समेत दृष्टिगत गरी नेपाल सरकारले २५ वर्षे दीर्घकालीन दृष्टिकोणसहित पन्ध्रौँ र हालको सोर्हौ योजना २०८१/८२–२०८५/८६ तयार गरी शिक्षा विकासका लागि नीतिगत प्राथमिकता निर्धारण गरेको छ । उल्लिखित सन्दर्भहरूलाई समेट्दै सङ्घीय सरकार शिक्षा, बिज्ञान तथा प्रबिधि मन्त्रालयले गत २०८०/८१ देखि १० बर्षे विद्यालय क्षेत्र योजना (SESP) सन् २०२२/२३–२०३१/३२ लाई कार्यान्वयनमा ल्याएको छ भने यिनै परिपेक्षहरूमा टेक्दै यस स्थानीय सरकार राजविराज नगरपालिकाले संबैधानिक दायित्व, प्रावधानहरु र आफ्ना आवश्यकताहरूलाई सापेक्षरूपमा पुरा गर्न आफ्नो पालिकातहमा शिक्षा क्षेत्रको योजना निर्माण र कार्यन्वयन गर्न आवश्यक देखिएको छ । त्यसै गरी ज्ञान. विज्ञान तथा प्रविधिमा भएको विकास तथा परिवर्तनलाई सान्दर्भिकरणसहित आत्मसात गर्न र सृजनशील, सक्रिय तथा पालिकाको आर्थिक तथा सामाजिक रूपान्तरणका लागि उपयोगी जनशक्ति विकासका गरी शिक्षाको योगदानलाई समय सापेक्ष बनाउन पनि पालिकातहमा शिक्षा क्षेत्रको योजना आवश्यक देखिएको छ । मुलुकको अन्य क्षेत्रहरुमा जस्तै यस पालिकामा पनि बिगतको कोभिड र बेला बखत आइपरेका बिभिन्न प्राकृतिक बिपत र माहामारीबाट शिक्षा क्षेत्रमा भएको लामो अवरोध तथा गतिहिनताले शिक्षा क्षेत्रमा भएको नोक्सानीलाई घटाई गतिशीलता प्रदान गर्न र अबका दिनहरुमा देखा पर्न सक्ने संभावित प्राकृतिक प्रकोप, महामारी तथा आपत विपतबाट उत्पन्न हुने जोखिमहरू साथै जलवायु परिवर्तनले ल्याएको जोखिमहरूलाई न्यूनीकरण गर्न सक्षम

उत्थानशील (Resilient) शिक्षा पद्धतिको विकासको आवश्यकतालाई उपयुक्त ढङ्गले सम्बोधन गर्नु पर्ने नितान्त जरुरी रहेको छ ।

उल्लिखित सन्दर्भले पालिकातहमा शिक्षा क्षेत्रको विकासका लागि तथ्यपरक र प्रभावकारी योजनाको आवश्यकता महसुस गरी यस पालिकाले स्थानीय सरकार स्तरको शिक्षा क्षेत्रको योजना (Education Sector Plan-ESP) आगामी सन् २०३३ सम्मका लागि शिक्षा विकासको दृष्टिकोणसहित सन् २०२४–२०२८ का लागि आवश्यक स्रोतको आकलन गरी तयार गरेको छ ।

योजनाको यस पहिलो परिच्छेदमा योजनाका समग्र सन्दर्भहरू, जस्तैः पालिकाको सामाजिक तथा सांस्कृतिक सन्दर्भ, आर्थिक सन्दर्भ, जनसाङ्ख्यिक स्वरूप, शासकीय स्वरूपलगायत शिक्षाको समग्र अवस्था तथा सन्दर्भ उल्लेख गरिएको छ । प्रस्तुत सन्दर्भका आधारमा शिक्षा क्षेत्रका प्रमुख चुनौती तथा अवसरहरू पहिचान गरिएको छ । यस परिच्छेदको अन्तमा यो योजना निर्माण प्रक्रियाहरू उल्लेख गरिएको छ ।

१.१.१ पालिकाको समग्र सन्दर्भ

राजविराज नगरपालिका नेपालको संविधान २०७२ को धारा २९५ को उपधारा बमोजिम गठित (३)नगरपालिका , नगरपालिका, स्वायत्त, संरक्षित वा विशेष क्षेत्रको नाम, संख्या तथा सिमाना निर्धारण आयोगको सिफारिसमा बनेको ७५३ वटा स्थानीय तह मध्येको प्रमधेश देश अन्तर्गतको सप्तरी जिल्लामा पर्ने एक स्थानीय तह हो । यो नगरपालिकाको नाम प्राचीन राजदेवी मंदिरसँग जोडिएको छ राजदेवी माँता यस भुमिमा विराजमान रहेको मान्यता अनुरुप यस नगरपालिकाको नाम राजविराज राखिएको हो । यो नगरपालिकाले नेपालको आधुनिक इतिहासमा एक सक्रिय राजनितिक शहरको रुपमा रहदै आएको छ । यस क्षेत्रका केही व्यक्तिहरु देशको प्रसिद्द प्रभावशाली व्यक्तित्वहरुको रुपमा रहदै आएको छ ।

यो नगरपालिकाको क्षेत्रफल ५५.० वर्ग कि. मि. र ६८,३९६ जनसंख्या रहेको छ । यो जिल्लाको सबै भन्दा पुरानो नगरपालिकाको साथ साथै सगरमाथा अञ्चल र सप्तरी जिल्लाको सदरमुकाम रहेको थियो । यो नगरपालिका नेपालको मधेश प्रदेशको दक्षिणी-पूर्वी क्षेत्रमा रहेको छ । राजविराज नगरपालिका, नगरकार्यपालिकाको कार्यालय राजविराज वडा नं. ७ मा जिल्ला अदालत तथा भगवती मन्दिर सँगै रहेको छ । राजविराज शहर व्यवस्थित रुपमा ई.स. १९३८ मा भारतको जयपुर बजारको डिजाइन अनुसार बनाईएको हो । राजविराज नगरपालिका जिल्ला सप्तरीको झण्डै मध्य भागमा अवस्थित छ । यो शहरलाई बि.स. २०१६ सालमा मा नगरपालिका घोषणा गरिएको थियो । साविकको राजविराज नगरपालिका, गा.वि.स.हरु (मलेठ, दिघवा, फर्सेठ, बिष्हरिया, देउरी भरुवा) र केही गा.वि.स.को वडाहरु (हरिपुर-६, को. मध्येपुरा ४-७, बोरिया ३-७) लाई सामावेश गरी हाल १६ वटा वडाहरु यस नगरपालिकामा रहेको छ ।राजविराजको दुरी नेपालको केन्द्रीय राजधानी शहर काठमान्डौंबाट मुंग्लिन बजार-भरतपुर-हैटौडा-पथलैया-मिर्चैया-लहान-रुपनी हुदै ४५७ कि.मि पर्दछ भने काठमान्डौबाट अरनिको राजमार्गको सानोठिमी - वनेपा - धुलिखेल र बि. पि. राजमार्गको–धुलिखेल- नेपालथोक - खुर्कोट - सिन्धुलीमाढी- बर्दिवास र महेन्द्र राजमार्गको ढल्केवर - मिर्चेया - लहान - रुपनी हुदै २९७ कि. मि. पर्दछ , महेन्द्र राजमार्गको रुपनी खण्डबाट १० कि.मि. दक्षिणमा राजविराज रहेको छ । राजविराज नगरपालिका देखि भारतको कुनौली बजार ११ कि. मि. दक्षिणमा पर्दछ ।,पालिकाको क्षेत्रफल -५५ वर्ग कि०मि०, अक्षांश-२६ डिग्री ३२ मिनेट सेकेन्ड उत्तरी आक्षंश, देशान्तर-८६ डिग्री ४४ मिनेट पूर्वी,

१.३ राजविराज नगरपालिकाको प्रशासनिक विवरण:

क्र.सं.	नयाँ वडा	समावेश गाविस / नगरपालिका	जनसंख्या	क्षेत्रफल (वर्ग कि.मी.)
१	१	राजविराज (२,१०)	६७०८	५.६९
२	२	राजविराज (९)	५८५२	१.८५
३	३	राजविराज (४)	२४१२	०.३३
४	४	राजविराज (३)	२७४७	०.१४
५	५	राजविराज (८)	२७२७	०.४
६	६	राजविराज (७)	६३६९	०.६४
७	७	राजविराज (१,६)	५१६२	१.९६
८	८	राजविराज (५)	५४२८	०.९९
९	९	मलेथ (१-९)	७८५१	८.३८
१०	१०	दिधुवा (१-९) र हरिहरपुर (६)	४९०४	८.८५
११	११	फर्सेट (१-९)	४२३९	४.४७
१२	१२	बिष्हरिया (१,२,३,९)	३४४६	४.५८
१३	१३	बिष्हरिया (४-८)	३७१४	५.७१
१४	१४	कोमध्येपुरा (४-७)	२७५६	३.०४
१५	१५	देउरी भौवा (१-९)	३६१२	४.६६
१६	१६	बोरिया (३,४,५,६,७)	२८७६	३.६३
	जम्मा		७०८०३	५५.३२

१.१.२ सामाजिक तथा सांस्कृतिक सन्दर्भ

नेपाल सामाजिक तथा संस्कृतिक विविधतायुक्त देश हो । विभिन्न जातजाति, क्षेत्र, समुदायका फरकफरक सामाजिक तथा सांस्कृतिक परम्परा, रीतिरिवाज तथा प्रचलनहरू रहेका छन् । भाषिक दृष्टिले पनि नेपाल बहुभाषी देश हो, नेपालमा १२३ भाषा/भाषिका पहिचान गरिएको छ । यस्तो सामाजिक, सांस्कृतिक तथा भाषिक विविधताले नेपालको पहिचान स्थापित गर्नुका साथै आ-आफ्नो संस्कृति तथा भाषाप्रति र समग्रतामा यस्तो विविधताप्रति सबै समुदायले गौरव गर्ने गर्दछन् । अर्कोतिर नेपालमा भाषिक, जातजातिगत, क्षेत्रगत आधारमा परम्परादेखि सिर्जित भिन्नताले विभेद तथा बञ्चितीकरणमा परी विकासका अवसरहरूबाट बञ्चित भएका र सुविधाविहिन हुन पुगेका व्यक्ति तथा समुदाय पनि रहेका छन् । खास गरी जातजातीय, भाषिक तथा लैङ्गिक आधारमा हुने भिन्नता तथा बञ्चितीकरणलाई न्यूनीकरण गर्ने विभिन्न प्रयासहरू भई केही सकारात्मक उपलब्धिहरू पनि प्राप्त भएका छन् तापनि सुधार गर्नुपर्ने पक्षहरू थुप्रै छन् । यस्ता विभेदहरू हटाउन तत् सम्बन्धी विभिन्न कानुनहरू बनाइएका र लक्षित विकास कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएका छन् भने राजनीतिक, प्रशासनिक तथा केही रोजगारीका क्षेत्रमा आरक्षणा तथा विशेष प्रबन्ध पनि गरिएको छ । यसो हुँदाहुँदै पनि कतिपय सामाजिक व्यवहार परिवर्तन हुन नसक्दा कतिपय स्थान तथा समुदायमा यस्ता भिन्नता पूर्ण रूपमा हट्न सकेका छैनन् । यस्तो अवस्थामा एकातिर विविधतालाई सम्मान गर्ने दृष्टिकोण सहितका शैक्षिक नीति तथा कार्यक्रमहरू आवश्यक हुन्छन् भने अर्कोतिर सबैलाई समावेश गर्ने, समता अभिवृद्धि गर्ने, विभेदरहितताको वातावरण सृजना गर्ने र आवश्यकतानुसार थप तथा विशेष प्रबन्ध गरी समता र समावेशिता अभिवृद्धि गर्ने आवश्यकतालाई योजना निर्माणमा विशेष ध्यन दिनु जरुरी छ ।यसबाट

सामाजिक सद्भाव, सहयोग र सहकार्यको संस्कृति विकास गरी समता अभिवृद्धिमा योगदान हुने छ । त्यसैगरी सामाजिक तथा सांस्कृतिक परम्परा तथा रीतिरिवाजका नाममा हुने विभिन्न विभेद, अन्याय, बञ्चितीकरण तथा अन्धविश्वास र हानीकारक अभ्यासप्रतिको सचेतताको विकास गर्नु पनि उत्ति कै आवश्यक छ ।

यसै सन्दर्भमा यस राजविराज नगरपालिका सामाजिक तथा सांस्कृतिक विविधतायुक्त स्थानीय तह हो । यहाँ विभिन्न जातजातिका फरक फरक संस्कार, संस्कृति, रीतिरिवाज एवम् प्रचलनहरु रहेका छन् । यहाँ यादव,मुस्लिम ,मुसहर ,थारु , झा, कर्ण, कोइरी, तेलीतत्मा ,चमार ,धानुक ,, तामाङ, बिनब्राम्हण ,बरइ ,मल्लाह ,केवट ,, मगरकलवार ,, कामी ,सार्की ,दनुवार , खत्वे, क्षेत्रीहजाम आदि लगायतका जातजातिहरु बसोबास गरिरहेका छन् । सवै जातजातीहरुको आ ,हलुवाई ,सुडी ,– आफ्नो संस्कृति भए पनि दशैं, तिहार, छठ, होलीबुद्ध जयन्ती ,, माघे सङ्क्रान्ति,सिरुवापर्व, चौठीचाँद ,नेमान ,जितिया , साउने सङ्क्रान्ति ,रामरमी ,समाचकेवा, जनै पूर्णिमा, तीज, पञ्चमी, क्रिसमस, ल्होसार ,ल्होसार ,बकरइद ,रमजान , कमिज ,दाहामेला र होली जस्ता चाडपर्वहरु मान्ने गर्दछन् । यहाँका पुरुषको पहिरन सर्टपेन्ट ,हरिबोधनी एकादशी, शुरूवाल, दौराशुरूवाल र महिलाको पहिरनमा सारीचोलो, ब्लाउज, कुर्ताशुरूवाल आदि प्रचलित छ । कार्यक्रम विशेष वा विवाह जस्ता कार्यमा जाति अनुसारका पहिरन समेत देखिन्छ । प्रायः सबै जातिका महिलाले गहना लगाउने प्रचलन रहेको छ । हाल सबै जातिमा आधुनिकताका नाममा विदेशी भेषभूषा तथा रहनसहनले प्रश्रय पाएको देखिन्छ । यस पालिकाभित्र रहेका बहुविशेषताहरु बीचमा एकीकरण भएको अवस्था छ । अनेकताबीच एकता कायम भएको छ । त्यसैले सामाजिक सद्भाव, सहयोग, सहकार्य, सहअस्तित्व-, सहिष्णुता, मेलमिलाप कायम भएको छ । यस पालिका भित्र सवै जातीको मिश्रित बसोवास रहेको छ भने मुख्य कामकाजी भाषा नेपाली तथा बोलिचालीको भाषा नेपाली, मैथिली, थारुउर्दू आदि रहेको पाइन्छ । ,

१.१.३ आर्थिक सामाजिक सन्दर्भ

आर्थिक गतिविधिहरु:

राजविराज नगरपालिकाको मानिसहरुको मुख्य पेशा कृषि रहेको छ । यस क्षेत्रको कृषकहरु मूलत धान, मकै, गहुँ जस्ता अन्नवाली बदाम, मसुरी, खेसारी, रहर जस्ता दलहनवाली तोरी, तोर, आलस जस्ता तेलहन वालीको खेती गर्ने गर्दछन्। पछिल्लो समयमा आएर कृषकहरु तरकारी खेती र फलफूल खेतीमा आकर्षित भएको देखिन्छ । आलु, भण्टा, सिमी, काउली, मूला, परवल जस्ता प्रमुख रुपमा तरकारी खेती लगाइन्छ भने आँप, केरा, लिची, अम्वा, नरियल र कागती जस्ता फलफूलहरु उत्पादन गर्ने गर्दछन् । उत्पादन गरेका अन्न बालीहरू राजविराज नगरपालिकाको बजारमा बिक्री वितरण गर्ने गरेको पाइन्छ भने केहि मात्रामा सदरमुकाम भन्दा बाहिरका बजारहरूमा पनि बिक्रीको लागि पठाइन्छ । राजविराज जल्लाकै सदरमुकाम भएकोले बजार व्यापारिक, औद्योगिक लगायत सरकारी तथा गैरसरकारी कार्यालयहरू, बैंक तथा वितिय संस्थाहरू रहेको छ । रोजगारीको लागि आकर्षण केन्द्र विन्दु पनि राजविराज हो । साथै कम आय भएको मुलुकबाट नेपाललाई मध्यम आय भएको राष्ट्रमा पुऱ्याउँने सरकारको महत्वकांक्षी लक्ष्यलाई टेवा दिन राजविराज नगरपालिका ले पनि विभिन्न किसिमका आर्थिक क्रियाकलापहरुलाई अगाडि बढाएको छ । यहाँका मानिसहरुको आर्थिक स्तर माथि उकास्न उन्नत जातको पशुपालन, माछापालन, कुखुरापालन, बीउ विजन, व्यवसायिक खेती, व्यापार, रोजगार, ज्याला, मजदुरी तथा स्वरोजगारमुखी कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएकोछ । यसका अलावा वैदेशिक रोजगारले पनि यहाँको आर्थिक अवस्था वृद्धि गर्नमा मद्दत गरेको देखिन्छ भने महामारीको रुपमा फैलिएको कोभिड-१९ ले समग्र आर्थिक क्षेत्रमा नकारात्मक प्रभाव पारेको छ ।

यातायात तथा सिंचाई पहुँच तथा बजार केन्द्र : राजविराज नगरपालिका, सप्तरी, नेपाल, तराई क्षेत्रमा अवस्थित एक प्रमुख नगरपालिका हो। यसको भौगोलिक विशेषता, सड्क सञ्जाल, तथा बजार पहुँचको कारणले यातायात तथा सिंचाई सुविधाहरू महत्वपूर्ण छन्। यातायात प्रणाली राजविराज नगरपालिका मधेश प्रदेश अन्तर्गत पर्ने एक

महत्वपूर्ण व्यापारिक केन्द्र हो। यहाँका यातायात सुविधाहरू सडक सञ्जाल नगरपालिकामा मुख्य रूपमा कालोपत्रे सडक र ग्रामीण कच्ची सडकहरू छन्। राजविराज काठमाण्डौ, बिराटनगर, जनकपुर जस्ता प्रमुख सहरहरूसँग जोडिएको छ। सार्वजनिक यातायात: बस, माईक्रोबस, अटो रिक्सा, टेम्पो जस्ता साधनहरू लोकप्रिय छन्। नजिकको विमानस्थल: राजविराज विमानस्थल, जहाँबाट नियमित उडान सेवा उपलब्ध छ। सिंचाई सुविधा राजविराज नगरपालिका कृषि प्रधान क्षेत्र भएकाले सिंचाईको लागि विभिन्न स्रोतहरू प्रयोग गरिन्छ । नहर प्रणाली कोशी नदीबाट सिँचाईको लागि नहरहरू बनाइएका छन्। भूमिगत पानी ट्यूबवेल, इनार, बोरिङ जस्ता प्रविधिहरूबाट सिंचाई गरिन्छ। वर्षा पानी प्राकृतिक रूपमा हुने वर्षा पनि सिंचाईको महत्वपूर्ण स्रोत हो। बजार पहुँच राजविराज सप्तरी जिल्लाको प्रमुख व्यापारिक केन्द्र हो, जहाँ स्थानीय तथा बाह्य व्यापारीहरूले सामान खरिद-विक्रय गर्छन्। स्थानीय बजारहरू दैनिक उपभोग्य वस्तु तथा कृषि उपज किनबेच हुने बजारहरू छन्। बाह्य व्यापार बिराटनगर तथा भारतको सीमावर्ती क्षेत्रमा रहेको हुनाले आयात-निर्यात व्यापार पनि हुन्छ। परिवहन सहजता बजारसम्म सजिलै पुग्न सकिने सुविधा भएकोले व्यापारिक गतिबिधि उच्च छ।यसरी, यातायात, सिंचाई र बजार पहुँचका हिसाबले राजविराज नगरपालिका एउटा महत्वपूर्ण केन्द्र हो, जसले स्थानीय तथा क्षेत्रीय स्तरको आर्थिक गतिविधिलाई प्रवर्द्धन गर्छ।

सङ्घीय स्तरमा मध्यकालिन खर्च संरचना (MTEF) मा प्रक्षेपण गरिएअनुसार आगामी तीन वर्षको वृद्धिदर तथा राष्ट्रिय कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रक्षेपण निम्नअनुसार रहेको छः

तालिका १.१: मध्यकालिन खर्च संरचना प्रक्षेपण (सन् २०२०/२०२३)

	2015/16	**2016/17**	**2017/18**	**2018/19**	**2019/20**	**MTEF 2020/2023 (प्रक्षेपण)**		
						2020/21	**2021/22**	**2022/23**
कुल गार्हस्थ उत्पादन (हालको मूल्य रु. अरबमा)	2,253.2	2,674.5	3,044.9	3,458.8	3,767.0	4,312.9	5,024.3	5,837.0
% आर्थिक वृद्धि	0.6	8.2	6.7	7.0	2.3	7.0	9.9	9.6
% मूल्य वृद्धि	5.2	9.7	6.7	6.2	6.5	7.0	6.0	6.0
प्रतिव्यक्ति कुल गार्हस्थ उत्पादन (रु.)	79,500	93,100	104,600	117,300	126,000	142,000	163,400	187,600
% प्रतिव्यक्ति कुल गार्हस्थ उत्पादनमा वृद्धि (स्थिर मूल्यमा)	-0.8	6.8	5.3	5.6	0.9	5.3	8.6	8.3

स्रोत: NPC, 2020a.

यो प्रक्षेपण कोभिडको माहामरीले रोजगारी र उत्पादनमा आएको ह्रासलाई गति लिन लाग्ने समयलाई विचार गर्दा यसमा प्रक्षेपण गरिएको आगामी तीन वर्षको आर्थिक वृद्धिदर महत्त्वाकांक्षी देखिन्छ । राष्ट्रिय कुल गार्हस्थ उत्पादन (GDP) करिब २५ प्रतिशत वैदेशिक रोजगारीबाट प्राप्त विप्रेषणमा आधारित भएको तर कोभिड–१९ का कारण वैदेशिक रोजगारीमा कमी आउन सक्ने आकलन छ भने नेपालमा पनि विभिन्न पर्यटनलगायत क्षेत्रमा अपेक्षित

गतिमा आर्थिक वृद्धि हुन सक्नेमा विश्वस्त हुने आधार नभएकाले यो प्रक्षेपणलाई कोभिड पछिको अवस्थाको विश्लेषणका आधारमा पुनरालवलोकन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

सरकारको आम्दानी र खर्चको अन्तर यो वर्ष ६.५ प्रतिशत रहेको छ भने आगामी तीन वर्षका लागि ९ देखि १० प्रतिशतको अन्तर प्रक्षेपण गरिएको छ । यस वर्ष कर तथा गैरकर राजस्व कुल गार्हस्थ उत्पादनको २२ प्रतिशत रहेकोमा आगामी तीन वर्षका लागि यो प्रतिशत क्रमशः २३.५ २४.१ र २४.५ प्रक्षेपण गरिएको छ । त्यसै गरी यस वर्ष कुल खर्च कुल गार्हस्थ उत्पादनको २८.५ प्रतिशत रहेकोमा आगामी तीन वर्षका लागि यो प्रतिशत क्रमशः ३४.२ ३३.८ र ३३.५ प्रक्षेपण गरिएको छ (NPC, 2020a)।

उल्लिखित समग्र आर्थिक परिसूचकको अवस्थाका साथसाथै यसको वितरण हेर्ने हो भने विभिन्न असमानता पाइन्छन् । यसमा प्रदेशगत असमानता उल्लेख्य रहेको छ । उदाहरणका लागि वागमती प्रदेशमा जनसङ्ख्या (२०.९%) को अनुपातमा कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रतिशत निकै उच्च छ (३५.८%) भने मधेश प्रदेशमा जनसङ्ख्या (२०.४%) को अनुपातमा कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रतिशत निकै न्यून छ (१३.८%) । अरु पाँचअओटै प्रदेशहरूमा जनसङ्ख्याको अनुपातमा कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रतिशत कम रहे पनि मधेश प्रदेशको तुलनामा फरक भने कम रहेको छ । यसमा पनि गण्डकी प्रदेश र कोशी प्रदेशमा यो भिन्नता अन्य तीन प्रदेशको तुलनामा कम रहेको छ । त्यसै गरी धनी र गरिब बिचको आयमा रहेको ठूलो भिन्नताले उच्च आय हुने माथिल्लो १०% सँग ४० % को हाराहारीमा र न्यून आय हुने तल्लो ५०% सँग करिब २०% मात्र आम्दानी रहेको पुष्टि गर्दछ (https://wid.world/country/nepal/ ।

माथि उल्लेख गरी झैँ यस पालिकाको समग्र आर्थिक गतिबिधि र सोका परिसूचकहरुलाई बिश्लेषण गर्दा

राजविराज नगर पालिकाको कृषि योग्य भुमि र उत्पादन

तालिका १.२

कृषक परिवार को जम्मा संख्या	कृषक परिवारले चलन गरेकोजग्गा को जम्मा क्षेत्रफल (हेक्टर)	जम्मा खेतीयोग्य जग्गा		अस्थायी बाली लागेको जग्गा		अन्य खेतीयोग्य जग्गा		स्थायी बाली लागेको जग्गा		स्थायी चौरचरन, निजि बनबनेलो, पोखरी तथा अन्य जग्गा	
		परिवार संख्या	क्षेत्रफल (हेक्टर)	परिवार संख्या	क्षेत्रफल (हेक्टर)	परिवार संख्या	क्षेत्रफल (हेक्टर)	परिवार संख्या	क्षेत्रफल (हेक्टर)	परिवार संख्या	क्षेत्रफल (हेक्टर)
7388	4862.2	7029	4308.8	7006	4207.7	766	101.1	1396	92.2	7388	461.3

सिंचाइ:

सिचाई, प्रमुख बाली, बालीचक्र, बाली लगाउने समय सम्वन्धी विवरण

कृषि

तालिका १.३ सिंचाई सुबिधा

उपलब्ध सुबिधा	हेक्टर
कुल खेतीयोग्य जमिन	4308.8
सतह सिंचाई	
भूमिगत सिंचाई	
कुल सिँचाइ क्षेत्र	3039.3
सिँचाइ नभएको क्षेत्र वर्षामा निर्भर हुने क्षेत्र	

स्रोत: कृषि गणना २०७८

ख) प्रमुख खेती र उपयोग : राजविराज नगरपालिका, सप्तरी जिल्ला, नेपालको मधेश प्रदेशमा अवस्थित छ। यो नगरपालिका नेपालको तराई क्षेत्रको पहिलो र नेपाल राज्यको चौथो नगरपालिका हो। यस नगरपालिकाको क्षेत्रफल ५५.६४ वर्ग किलोमिटर रहेको छ। राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार, यहाँ १४,१३३ घरपरिवार र कुल जनसंख्या ७०,८०३ रहेको छ, जसमा पुरुष ३६,२८४ र महिला ३४,५१९ छन्।

राजविराज नगरपालिकाको प्रमुख खेतीहरूमा धान, गहुँ, मकै, तरकारी, उखु, र माछापालन समावेश छन्। धान र गहुँ यहाँका प्रमुख खाद्य बाली हुन्, जसले स्थानीय खाद्य सुरक्षामा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछन्। मकै र तरकारी खेतीले स्थानीय बजारको आपूर्तिलाई सन्तुलित राख्न मद्दत पुऱ्याउँछ। उखु खेतीले चिनी उद्योगलाई कच्चा पदार्थ उपलब्ध गराउँछ, जसले स्थानीय अर्थतन्त्रमा योगदान पुऱ्याउँछ। साथै, माछापालनले स्थानीय स्तरमा प्रोटिनको स्रोत प्रदान गर्दै आय आर्जनमा सहयोग पुऱ्याउँछ।यस नगरपालिकामा कृषि उत्पादन वृद्धि गर्न विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा छन्। उदाहरणका लागि, 'माँ भगवती खाध्यान्न वाली पकेट' नामक कार्यक्रम अन्तर्गत धान र गहुँको बीउ खरिद, ४ इन्चको श्यालो ट्यूबवेल जडान, चाजर स्प्रेयर्स, र रिपर मेसिनहरूको प्रयोगमार्फत उत्पादन वृद्धि गर्ने प्रयास भइरहेको छ। यसरी, राजविराज नगरपालिकामा कृषि क्षेत्रले स्थानीय अर्थतन्त्र र खाद्य सुरक्षामा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ। उत्पादन वृद्धि र आधुनिक कृषि प्रविधिको प्रयोगमार्फत यहाँको कृषि क्षेत्रलाई अझ सुदृढ बनाउन सकिन्छ।

नेपालको कृषि आधारित प्रमुख क्षेत्रमध्ये एक हो । यहाँको अर्थतन्त्र प्रायः कृषिमा आधारित छ, र स्थानीय बासिन्दाको मुख्य जीविकोपार्जन खेतीपाती र पशुपालन हो । यस क्षेत्रमा धान, मकै, गहुँ, तरकारी, र फलफूल जस्ता बालीहरू उत्पादन गरिन्छ । जलवायु र माटोको उपयुक्तताले यसलाई विविध प्रकारका बाली उत्पादन गर्न सक्षम बनाएको छ ।यो पालिकामा सिँचाइको प्रमुख स्रोत नदी, इनार, र बोरिङ छन् । यहाँको कृषि क्षेत्रलाई थप प्रोत्साहन दिनका लागि स्थानीय सरकारले सहकारी संस्थाहरू, मल र बीउ वितरण, र आधुनिक प्रविधिको प्रयोगमा जोड दिएको छ ।त्यसैगरी, पशुपालनले पनि महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ, जसमा गाई, भैंसी, बाख्रा, र कुखुरापालन लोकप्रिय छन् । कृषकहरूले दुध, मासु, र अण्डा उत्पादनमा आत्मनिर्भरता बढाउँदै छन् । आधुनिक खेती प्रविधि, सहकारी, र सरकारी सहयोगमार्फत महादेवा नगरपालिकाले कृषि क्षेत्रलाई अझ बढी प्रगतिशील बनाउन प्रयासरत छ ।

ग) पशुपालन: राजविराज नगरपालिकाको पशुपालन क्षेत्र स्थानीय अर्थतन्त्रको एक प्रमुख अङ्ग हो । यहाँका कृषकहरू गाई, भैंसी, बाख्रा, सुँगुर र कुखुरा पालनमा सक्रिय छन् । दुध, मासु, अण्डा उत्पादन र बिक्रीले यहाँका किसानहरूको आयआर्जनमा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याएको छ ।

गाईभैंसी पालनमा दुध उत्पादन प्राथमिक छ, जसले दुग्धजन्य पदार्थको माग पूरा गर्न सहयोग पुऱ्याएको छ । बाख्रापालन मासु उत्पादनका लागि प्रख्यात छ, जुन आन्तरिक तथा बाह्य बजारमा निर्यात हुँदै आएको छ । यस्तै, सुँगुर र कुखुरापालनले पनि दैनन्दिन आवश्यकता पूरा गर्न र स्वरोजगार सृजना गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन्। यस पालिकाले पशुपालनको विकासका लागि विभिन्न योजना र कार्यक्रम सञ्चालन गरेको छ। पशुपालनमा रोग नियन्त्रण, गुणस्तरीय दाना र आधुनिक प्रविधिको पहुँचलाई प्राथमिकता दिइएको छ। सहकारीहरूद्वारा ऋण, तालिम, र प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराइएको छ । पशुपालनलाई व्यावसायिक बनाउँदै, यसको सम्भावनालाई अझ विस्तार गर्न स्थानीय सरकार प्रयासरत छ।

घ) उधोगहरू : राजविराज नगरपालिकाको औद्योगिक क्षेत्र स्थानीय विकास र रोजगारी सिर्जनाको लागि उदीयमान क्षेत्र हो। यहाँका उद्योगहरू मुख्यतः साना तथा मझौला स्तरका छन्, जसमा कृषिजन्य उत्पादन प्रशोधन, हस्तकला र घरेलु उत्पादनहरू प्रमुख छन्।

कृषिजन्य उत्पादन प्रशोधन उद्योगमा चामल, तेल, मसला, र दुग्धजन्य पदार्थहरूको प्रशोधनले प्राथमिकता पाएको छ । यसले स्थानीय कच्चा पदार्थको उपयोग गर्दै कृषि र उद्योगबीचको सम्बन्धलाई मजबुत बनाएको छ । यस्तै, हस्तकला र घरेलु उत्पादनहरू, जस्तै ढाका कपडा, माटोका भाँडाकुँडा, र अन्य हस्तनिर्मित सामानले स्थानीय संस्कृति र सीपलाई प्रवर्द्धन गरिरहेका छन्।

औद्योगिक विकासलाई प्रवर्द्धन गर्न महादेवा नगरपालिकाले साना उद्यमीहरूलाई सहुलियतपूर्ण ऋण, तालिम, र बजार व्यवस्थापनमा सहयोग प्रदान गर्दै आएको छ । उद्योग स्थापना र सञ्चालनलाई सहज बनाउन आवश्यक पूर्वाधार, जस्तै सडक, बिजुली, र पानीको सुविधा विस्तारमा ध्यान दिइएको छ। औद्योगिक क्षेत्रको विकासले यस नगरपालिकालाई आत्मनिर्भर बनाउन र दिगो विकासमा योगदान पुऱ्याउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ।

ङ) प्राकृतिक स्रोत तथा सम्पदा (बन जङ्गल, जडिबुटी): राजविराज नगरपालिकाक्षेत्रमा कुनै प्राकृतिक वन क्षेत्र रहेको छैन । यस क्षेत्रमा विभिन्न प्रकारका औषधीय जडिबुटीहरू पनि पाइन्छन्, जस्तै सतुवा, पाखनबेद, र तुलसी, जसले औषधि निर्माण र आयआर्जनमा सहयोग पुऱ्याएको छ।

स्थानीय सरकार र समुदायले वन संरक्षण, पुनःरोपण, र दिगो उपयोगका लागि सहकार्य गरिरहेका छन् । वन र जडिबुटीहरूको दिगो व्यवस्थापनले पर्यावरणीय सन्तुलन र आर्थिक प्रगतिमा योगदान पुऱ्याउँदै आएको छ।

(च) राजविराज नगरपालिका, सप्तरीमा पर्यटन :

राजविराज नगरपालिका नेपालको प्रदेश नं. २ अन्तर्गत सप्तरी जिल्लाको प्रमुख नगर हो। ऐतिहासिक, धार्मिक, सांस्कृतिक तथा प्राकृतिक दृष्टिकोणले यो क्षेत्र महत्वपूर्ण मानिन्छ। धार्मिक स्थलहरू छिन्नमस्ता भगवती मन्दिर राजविराज नजिक रहेको यो मन्दिर शक्तिपीठहरूमध्ये एक मानिन्छ। भक्तजनहरूको ठूलो भीड लाग्ने यो स्थल धार्मिक पर्यटकहरूको प्रमुख गन्तव्य हो। सखडा महादेव मन्दिर सप्तकोशी नदी किनारमा अवस्थित यो मन्दिर हिन्दू धर्मावलम्बीहरूको आस्थाको केन्द्र हो। गणेश मन्दिर, राजविराज – राजविराज नगरमै रहेको यो मन्दिर स्थानीय तथा बाह्य भक्तजनहरूका लागि महत्वपूर्ण स्थल हो। ऐतिहासिक तथा सांस्कृतिक स्थलहरूराजविराज नगरको परिकल्पना यो नगर भारतको जयपुर सहरको आधारमा डिजाइन गरिएको हो, जसले यसलाई ऐतिहासिक महत्त्व प्रदान गर्छ।

पुराना दरबार तथा सांस्कृतिक सम्पदा सप्तरीमा रहेका पुराना महल तथा दरबारहरू क्षेत्रको गौरवशाली इतिहास झल्काउँछन्। प्राकृतिक पर्यटन स्थलहरू सप्तकोशी नदी क्षेत्र – कोशी टप्पु वन्यजन्तु आरक्ष नजिकै रहेको सप्तकोशी नदी पर्यटकहरूका लागि आकर्षणको केन्द्र हो। यहाँ डुंगा यात्रा तथा प्रकृतिको अवलोकन गर्न सकिन्छ। कोशी टप्पु वन्यजन्तु आरक्ष – राजविराजबाट केही किलोमिटरको दूरीमा रहेको यो संरक्षित क्षेत्र जैविक विविधताको लागि प्रसिद्ध छ। यहाँ विशेष गरी जंगली भैंसी (अरना) र विभिन्न प्रजातिका चराहरू अवलोकन गर्न सकिन्छ। स्थानीय कला, संस्कृति र पर्वहरू मिथिला संस्कृति र चाडपर्व – राजविराज मिथिला क्षेत्रअन्तर्गत पर्ने भएकाले यहाँको कला, संस्कृति, भाषा तथा परम्परा विशेष छ। छठ, होली, दशैं-तिहार जस्ता पर्वहरू धूमधामका साथ मनाइन्छ। मिथिला चित्रकला र हस्तकलाहरू – स्थानीय समुदायद्वारा बनाइने मिथिला चित्रकला तथा हस्तकलाहरू पर्यटकहरूको आकर्षणको केन्द्र बन्न सक्छन्। निष्कर्ष राजविराज नगरपालिका धार्मिक, सांस्कृतिक तथा प्राकृतिक पर्यटनका दृष्टिले महत्वपूर्ण गन्तव्य हो। यहाँको पर्यटन प्रवर्द्धन गर्न पूर्वाधार विकास, प्रचार-प्रसार तथा स्थानीय संस्कृति संरक्षणमा ध्यान दिन सकिन्छ।

यस्तै, नगर पालिकाका परम्परागत जीवनशैली, स्थानीय खानपान, र हस्तकलाहरूले पर्यटकहरूको चासो बढाएको छ । स्थानीय सरकार र समुदायले पर्यटकीय स्थलहरूको संरक्षण र प्रचारप्रसारमा ध्यान दिइरहेका छन् । यसले नगर पालिकाको पर्यटनलाई थप व्यवस्थित र आकर्षक बनाउँदै आर्थिक गतिविधिमा योगदान पुऱ्याएको छ ।

१.१.४ राजनीतिक तथा प्रशासनिक बिभाजन र समानुपातिक विकास

तालिका १.५ वडागत घरधुरी तथा उपलब्ध सेवाहरु

वडा	जम्मा जनसंख्या	जम्मा घरधुरी	उपलब्ध प्रमुख सेवाहरू				
१	६७०८	१२१६	स्वास्थ्य सेवा	सामाजिक	कृषि सेवा	सरसफाई	कानुनी
२	५८५२	१२१८	स्वास्थ्य सेवा	सामाजिक	कृषि सेवा	सरसफाई	कानुनी
३	२४१२	४७७	स्वास्थ्य सेवा	सामाजिक	कृषि सेवा	सरसफाई	कानुनी
४	२७४७	४६३	स्वास्थ्य सेवा	सामाजिक	कृषि सेवा	सरसफाई	कानुनी
५	२७२७	५७७	स्वास्थ्य सेवा	सामाजिक	कृषि सेवा	सरसफाई	कानुनी
६	६३६९	१३३१	स्वास्थ्य सेवा	सामाजिक	कृषि सेवा	सरसफाई	कानुनी
७	५१६२	१०८२	स्वास्थ्य सेवा	सामाजिक	कृषि सेवा	सरसफाई	कानुनी
८	५४२८	११३८	स्वास्थ्य सेवा	सामाजिक	कृषि सेवा	सरसफाई	कानुनी
९	८७५१	१५१४	स्वास्थ्य सेवा	सामाजिक	कृषि सेवा	सरसफाई	कानुनी
१०	४९०४	१०२७	स्वास्थ्य सेवा	सामाजिक	कृषि सेवा	सरसफाई	कानुनी
११	४२३९	८७०	स्वास्थ्य सेवा	सामाजिक	कृषि सेवा	सरसफाई	कानुनी
१२	३४४६	६२९	स्वास्थ्य सेवा	सामाजिक	कृषि सेवा	सरसफाई	कानुनी
१३	३७१४	७५४	स्वास्थ्य सेवा	सामाजिक	कृषि सेवा	सरसफाई	कानुनी
१४	२७५६	५५५	स्वास्थ्य सेवा	सामाजिक	कृषि सेवा	सरसफाई	कानुनी
१५	३६१२	७०९	स्वास्थ्य सेवा	सामाजिक	कृषि सेवा	सरसफाई	कानुनी
१६	२८७६	५७३	स्वास्थ्य सेवा	सामाजिक	कृषि सेवा	सरसफाई	कानुनी
जम्मा	७०८०३	१४१३३					

१.२.३ भौगोलिक तथा जनसाङ्ख्िक स्वरूप (Geographical Background and Demographic Characteristics/Structure)

सप्तरी जिल्लाको जिल्ला सदरमुकाम रहेको पालिका राजविराज हो । राजविराज नगरपालिका कूल क्षेत्रफल ५५.० वर्ग किलोमिटर छ । यसलाई प्रशासनिक रुपमा १६ वटा वडाहरुमा विभाजन गरीएको छ । यहाँको भूस्वरुप तराई क्षेत्र अन्तरगत पर्दछ । भौगोगिक अवस्थितिका हिसाबले राजविराज नगरपालिका को २६ डिग्री ३२ मिनेट सेकेन्ड उत्तरी आक्षंश र ८६ डिग्री ४४ मिनेट पूर्वी (अक्षांश २६° ३२ " २६ उत्तर र ८६°म ४४ "५५ पुर्व) देशान्तरमा रहेको छ । यस नगरपालिकाका पूर्वमा महदेवा गा.पा., तिलाठी केइलाडी गा.पा., हनुमाननगर कंकालिनी नपा., पश्चिममा राजगढ गापा, राजविराज नपा., उत्तरमा रूपनी गा.पा र अग्नीसाइर कृष्णासवरन गा.पा. र दक्षिणमा विष्णुपुर गा.पा., तिलाठी केइलाडी गा.पा. रहेको छ । यहाँको हावापानी समशितोष्ण खालको छ भने उत्तरी भागमा सामान्य मौसम र दक्षिणी भेगमा गर्मी हुने गर्दछ । यस क्षेत्रमा जाडोमा अति जाडो र गर्मीमा अति गर्मी हुने गर्दछ । यहाँ छ महिना निकै न्यानो वातावरण र छ महिना कुनै कुनै ठाउँमा निकै चिसो प्रकृतिको हावापानी महसुस गर्न सकिनछ ।

राजविराज नगरपालिका को कुल जनसंख्या ७०८०३ जना रहेको छ जसमा पुरुषको , ३६२८४ महिलाको ३४५१९ जना रहेको छ । महिलाको भन्दा पुरुषको जनसंख्या १७६५ ले बढी देखिन्छ । यहाँको लैङ्गिक अनुपात १०५.११३ प्रतिशत छ ।

१.२.३.१ भौगोलिक पृष्ठभूमि (Geographical Background)

राजविराज नगरपालिका नेपालको प्रदेश नं. २ (मधेस प्रदेश) अन्तर्गत सप्तरी जिल्लाको प्रमुख नगरपालिका हो। यो नगरपालिका सप्तरी जिल्लाको प्रशासनिक केन्द्रसमेत हो। अवस्थिति र सिमाना राजविराज नगरपालिकाको भौगोलिक अवस्थिति लगभग २५.८०° उत्तरी अक्षांश र ८६.७५° पूर्वी देशान्तरको बीचमा पर्दछ। यस नगरपालिकाको सिमाना यस प्रकार रहेको छ । पूर्व कञ्चनरुप नगरपालिका पश्चिम: तिरहुत नगरपालिका उत्तर: रूपनी गाउँपालिक दक्षिण: भारतको बिहार राज्य भौगोलिक स्वरूप र जलवायु राजविराज समथर भू-भागमा रहेको छ, जुन मुख्य रूपमा तराईको भू-आकृतिसँग मेल खान्छ। यो क्षेत्र कृषियोग्य जमिनले भरिएको छ। यहाँको जलवायु उपोष्ण कटिबन्धीय (Subtropical) रहेको छ, जहाँ गर्मी महिनामा उच्च तापक्रम रहन्छ भने जाडो याम मध्यम चिसो हुन्छ। प्रमुख नदी तथा जलस्रोत सप्तरी जिल्लामा कोशी नदी मुख्य नदी हो, जसको प्रभाव राजविराजमा पनि पर्छ। साथै, विभिन्न साना खोलानालाहरू तथा पोखरीहरू नगरको जलस्रोतका रूपमा रहेका छन्। माटोको प्रकार र कृषि राजविराजमा उर्वर माटो पाइने हुँदा यहाँ धान, गहुँ, मकै, दलहन, तेलहन लगायतका बालीहरू लगाइन्छन्।

मधेस क्षेत्र भएकाले यहाँको मुख्य पेशा कृषि हो। जनसंख्या र बसोबास राजविराज नगरपालिकामा विभिन्न जातजाति, धर्म, भाषा तथा संस्कृतिका मानिसहरू बसोबास गर्छन्। यहाँ मैथिली, नेपाली, बज्जिका, थारु लगायतका भाषाहरू बोलिने गर्छन्। यातायात र संचार राजविराज पूर्व–पश्चिम राजमार्गबाट केही पर अवस्थित भए पनि विभिन्न सडक मार्गहरूबाट सजिलै जोडिएको छ। साथै, राजविराज विमानस्थल (Rajbiraj Airport) बाट आन्तरिक हवाई सेवा उपलब्ध छ। ऐतिहासिक र सांस्कृतिक विशेषता राजविराज नेपालकै पुरानो नगरहरू मध्ये एक हो, जसले धार्मिक, सांस्कृतिक तथा ऐतिहासिक महत्त्व बोकेको छ। यहाँ विभिन्न मठ-मन्दिर तथा सांस्कृतिक धरोहरहरू छन्। यो नगर मधेस क्षेत्रको एक प्रमुख सहरको रूपमा विकसित हुँदै गइरहेको छ।

१.२.३.२ भौगोलिक अवस्था : भौगोलिक स्थान राजविराज नगरपालिका नेपालको प्रदेश नं. २ (हाल मधेश प्रदेश) अन्तर्गत सप्तरी जिल्लाको सदरमुकाम हो । यो नगर दक्षिणमा भारतको बिहार राज्यसँग जोडिएको छ। सीमा उत्तर: अन्य स्थानीय तहहरू (सप्तरी जिल्लाका नगरपालिकाहरू) दक्षिण: भारत (बिहार राज्य) पूर्व: सप्तरी जिल्लाका अन्य नगरपालिका/नगरपालिका पश्चिम: सप्तरी जिल्लाका अन्य क्षेत्रहरू जलवायु र मौसम राजविराज समथर भूभागमा अवस्थित छ। यहाँ उष्ण तथा उपोष्ण कटिबन्धीय जलवायु पाइन्छ। गर्मी महिनामा अत्यधिक गर्मी हुन्छ (४०°C भन्दा माथि पुग्न सक्छ), भने जाडो महिनामा चिसो (१०°C आसपास) रहन्छ। भू-आकृति समथर मैदान बगरयुक्त भूमि ,कृषि योग्य जमिन प्रचुर मात्रामा मुख्य नदीहरू कोशी नदी (पूर्वतर्फ) अन्य साना खोलानाला

१.२.३.३ नदीनाला : राजविराज नगरपालिका, सप्तरी, नेपालमा प्रमुख नदी खाँडो खोला हो। यो नगरपालिका महेन्द्र राजमार्गको रुपनी खण्डबाट १० कि.मि. दक्षिणमा अवस्थित छ। यस क्षेत्रको भू-आकृति समतल रहेकोले साना खोलानालाहरू प्रायः वर्षाको समयमा मात्र सक्रिय हुन्छन्।**भलुवाही खोला:** यो खोला राजविराज नगरपालिकाको मुख्य बजार हुँदै बग्दछ। यस खोलामा वर्षौंदेखि थुप्रिएको फोहर स्थानीय युवाहरूले सरसफाइ गर्दै आएका छन्। **जितिया खोला:** यो पनि राजविराज नगरपालिकामा अवस्थित अर्को महत्वपूर्ण खोला हो। **कठुवा खोला:** यो खोला पनि नगरपालिकाको भूभागमा पर्दछ। यी नदी-नालाहरू स्थानीय समुदायका लागि महत्वपूर्ण छन् र तिनको सरसफाइ तथा संरक्षणमा स्थानीय युवाहरू सक्रिय रूपमा सहभागी हुँदै आएका छन्। तर, **खाँडो:**खोला भने वर्षभरि बग्ने प्रमुख नदी हो, जसले यस क्षेत्रको सिँचाइ र जल व्यवस्थापनमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ। यसको अतिरिक्त, सप्तरी जिल्लाको पूर्वी-दक्षिणी क्षेत्रमा अवस्थित राजविराज नगरपालिका भारतको कुनौली बजारबाट ११ कि. मि. उत्तरमा पर्दछ।

१.२.३.४ हावापानी : राजविराज नगरपालिकाको हावापानी मध्यम गर्मीयुक्त तराई क्षेत्रको विशेषता बोकेको छ । यहाँ गर्मी मौसममा तापक्रम ३० देखि ४० डिग्री सेल्सियससम्म पुग्न सक्छ, भने जाडो मौसममा तापक्रम १० देखि २०डिग्री सेल्सियसको हाराहारीमा रहन्छ । मनसुनको समयमा पर्याप्त वर्षा हुने भएकाले कृषि उत्पादनका लागि यो क्षेत्र अनुकूल मानिन्छ । हावापानीको यस विविधताले यहाँको जनजीवनलाई प्रत्यक्ष रूपमा प्रभाव पार्दछ । राजविराज नगरपालिकामा विभिन्न जातजाति, भाषा र संस्कृतिका मानिसहरू बसोबास गर्दछन्, जसले यो क्षेत्रलाई सांस्कृतिक रूपमा समृद्ध बनाएको छ । यहाँका मानिसहरूको मुख्य जीविकोपार्जन कृषि, पशुपालन र साना व्यवसायहरू हुन् । ग्रामीण जीवनशैली, पारिवारिक सहकार्य, र सांस्कृतिक चाडपर्वले स्थानीय जनजीवनलाई अझ आकर्षक बनाएको छ ।

१.२.३.५ प्राकृतिक बिपत र तिनको सम्भावना : राजविराज नगरपालिकामा प्राकृतिक विपद्को सम्भावना उच्च रहेको छ। यस क्षेत्रमा विशेषगरी बाढी, सुख्खा, हावाहुरी, र आगलागी जस्ता विपद्को जोखिम बढी देखिन्छ। **बाढी-** राजविराज नगरपालिकाको भू-भाग समतल तराई क्षेत्रमा पर्दछ, जसले गर्दा बर्खाको समयमा बाढीको जोखिम उच्च हुन्छ। नगरपालिकाको नजिकै खाँडो खोला जस्ता नदीहरू रहेका छन्, जसले वर्षाको समयमा जलस्तर बढाउँछन् र आसपासका क्षेत्रमा बाढी ल्याउँछन्। यसले कृषियोग्य भूमि र जनधनमा ठूलो क्षति पुऱ्याउने सम्भावना रहन्छ। सप्तरी जिल्लामा २०७७ सालमा आएको बाढीले हजारौं मानिसलाई विस्थापित गरेको थियो, जसमा राजविराज नगरपालिका पनि प्रभावित क्षेत्रमध्ये एक थियो। **सुख्खा-** बर्खाको समयमा अत्यधिक वर्षा भए पनि, हिउँदमा पानीको अभावका कारण सुख्खा पर्ने सम्भावना रहन्छ। यसले कृषि उत्पादनमा नकारात्मक प्रभाव पार्छ र खाद्य सुरक्षामा चुनौती थप्छ।

सप्तरी जिल्लामा २०७६ सालमा लामो समयसम्म परेको खडेरीले कृषिमा ठूलो असर पारेको थियो। **हावाहुरी-** तराई क्षेत्र विशेषगरी हावाहुरीको उच्च जोखिममा पर्दछ। राजविराज नगरपालिकामा पनि हावाहुरीका कारण घर, संरचना, र विद्युत् आपूर्तिमा क्षति पुग्ने सम्भावना रहन्छ। २०७५ सालमा आएको भीषण हावाहुरीले सप्तरी जिल्लामा ठूलो जनधनको क्षति पुऱ्याएको थियो। **आगलागी-** गर्मी मौसममा सुख्खा अवस्थामा आगलागीको जोखिम बढ्छ। विशेषगरी, परम्परागत घरहरू र घाँसफूसका छाना भएका संरचनाहरूमा आगलागीको सम्भावना उच्च रहन्छ। २०७४ सालमा राजविराज नगरपालिका क्षेत्रमा भएको आगलागीले धेरै घरहरू नष्ट गरेको थियो। यसरी, राजविराज नगरपालिका प्राकृतिक विपद्को उच्च जोखिममा रहेको क्षेत्र हो। स्थानीय तह, समुदाय, र सरोकारवालाहरू बीच समन्वय गरी विपद् व्यवस्थापन योजना तयार पार्न र कार्यान्वयन गर्न आवश्यक छ, जसले जनधनको क्षति न्यून गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ।यहाँको जनसंख्याको घनत्व र जलवायु परिवर्तनका कारण महामारी फैलने जोखिम पनि रहन्छ । डेंगु, मलेरिया, टाइफाइडजस्ता रोगहरू बाढीपछिको जलजन्य समस्या वा लामखुट्टे प्रकोपबाट देखा पर्न सक्छन् । साथै, शीतलहरले जाडो मौसममा बालबालिका, वृद्धवृद्धा, र कमजोर व्यक्तिहरूलाई गम्भीर असर पुर्याउने सम्भावना हुन्छ । यी विपदहरूको सामना गर्न अग्रिम योजना, चेतनामूलक कार्यक्रम, र पूर्वतयारी अनिवार्य छ ।

१.२.३.६ प्राकृतिक स्रोत एवं विशेषता : राजविराज नगरपालिका सप्तरी जिल्लाको प्रमुख नगरपालिकामध्ये एक हो र सबभन्दा पुरानो सदरमुकाम पनि हो। जसले विभिन्न प्राकृतिक स्रोतहरूलाई समेटेको छ। यो नगरपालिका तराई क्षेत्रमा अवस्थित भएकाले यहाँका प्राकृतिक स्रोतहरू कृषि, वन, जलस्रोत, माटो तथा खनिज पदार्थसँग सम्बन्धित छन्। जलस्रोत राजविराज नगरपालिकामा विभिन्न नदी, नहर तथा पोखरीहरू पाइन्छन्, जसले यहाँको कृषि र जनजीवनलाई प्रभावित पार्छ। यस क्षेत्रमा रहेका प्रमुख नदीहरू कमला नदी,सुनसरी नदी ,खाड़ो नदी यी नदीहरूले यहाँको सिंचाइ प्रणालीमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छन्। वन क्षेत्र कम भए पनि यहाँ सानो वनस्पति क्षेत्र पाइन्छ। शिशौ, सखुवा, बकाइनो, खयर जस्ता रूखहरू यहाँ पाइन्छन्। वन स्रोतहरूबाट यहाँका स्थानीय बासिन्दाले दाउरा, औषधीय बिरुवा तथा पशुचौपाया चरनका लागि लाभ उठाउँछन्। कृषि भूमि र माटो राजविराज नगरपालिकाको माटो उर्वर छ, जसका कारण यहाँको प्रमुख पेशा कृषि हो। यहाँ उत्पादन हुने प्रमुख बालीहरूमा धान, गहुँ, मकै, तोरी र दलहन वर्गका बालीहरू पर्छन्। माटोका प्रकारहरूमा बलौटे, दोमट र माटिलो माटो प्रमुख छन्। खनिज स्रोत सप्तरी क्षेत्रमा उल्लेखनीय रूपमा ठूला खनिज स्रोत फेला परेका छैनन्। तर, बालुवा, कंक्रिट तथा माटो स्थानीय रूपमा प्रयोगका लागि उपलब्ध छ। राजविराज नगरपालिका जलस्रोत, कृषि भूमि र सीमित वन स्रोतले सम्पन्न छ। यस्ता स्रोतहरूको उचित संरक्षण तथा प्रयोगले नगरको दिगो विकासमा योगदान पुर्याउन सक्छ। तथ्यांकअनुसार नेपालमा कृषि क्षेत्रले कुल गार्हस्थ उत्पादन (GDP) को २७.५% योगदान दिन्छ, जसमा सप्तरी जिल्लाको समेत महत्वपूर्ण भूमिका छ।

१.२.४ पूर्वधार र विकास: राजविराज नगरपालिका नेपालको मधेश प्रदेशको सप्तरी जिल्लामा अवस्थित छ। यस नगरपालिकाको क्षेत्रफल ५५.६४ वर्ग किलोमिटर रहेको छ। राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार, यहाँ १४,१३३ घरपरिवार छन्, कुल जनसंख्या ७०,८०३ मध्ये पुरुष ३६,२८४ र महिला ३४,५१९ जना छन्। राजविराज नगरपालिका पूर्वाधार विकासमा सक्रिय रूपमा लागिपरेको छ। नगरपालिकाको शहरी पूर्वाधार विकास शाखा विभिन्न योजना तथा परियोजनाहरूको कार्यान्वयनमा संलग्न छ। महालेखापरीक्षकको कार्यालयद्वारा प्रकाशित प्रतिवेदन अनुसार, आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा राजविराज नगरपालिकाले स्थानीय पूर्वाधार विकास साझेदार कार्यक्रम अन्तर्गत ५७,०१६,००३.२८ रुपैयाँ खर्च गरेको उल्लेख छ। नगरपालिकाले सडक, ढल निकास, खानेपानी, स्वास्थ्य सेवा, शिक्षा, र सार्वजनिक संरचनाहरूको विकासमा विशेष ध्यान दिएको छ। सडक सञ्जालको विस्तार र मर्मत, ढल निकास प्रणालीको सुधार, सुरक्षित खानेपानीको पहुँच वृद्धि, स्वास्थ्य संस्थाहरूको स्तरोन्नति, र विद्यालयहरूको पूर्वाधार विकासमा नगरपालिकाले लगानी गर्दै आएको छ। यसका साथै, नगरपालिकाले हरित क्षेत्रहरूको संरक्षण र विस्तार, फोहोरमैला व्यवस्थापन, र वातावरणीय संरक्षणमा पनि पहल गर्दै आएको

छानगरपालिकाले पूर्वाधार विकासका लागि संघीय र प्रदेश सरकारबाट प्राप्त अनुदान, आन्तरिक स्रोतहरू, र साझेदारी कार्यक्रमहरूको माध्यमबाट वित्तीय स्रोतहरूको व्यवस्थापन गर्दै आएको छ। स्थानीय तहमा वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण सम्बन्धी प्रतिवेदन अनुसार, संविधानको धारा ६० को उपधारा ४ बमोजिम नेपाल सरकारले प्रदेश र स्थानीय सरकारहरुलाई खर्चको आवश्यकता र राजस्व क्षमताको आधारमा वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण गर्ने व्यवस्था गरेको छ। यसरी, राजविराज नगरपालिका पूर्वाधार विकासका विभिन्न पक्षहरूमा सक्रिय रूपमा कार्यरत रहँदै, नगरवासीहरूको जीवनस्तर उकास्न र समृद्ध नगर निर्माणमा योगदान पुऱ्याउँदै आएको छ।

क) स्वास्थ्य सेवा: राजविराज नगरपालिका, सप्तरी जिल्लाको प्रमुख नगरपालिकाको रूपमा, स्वास्थ्य सेवामा सुधार र जनताको स्वास्थ्य अवस्थालाई उकास्न विभिन्न प्रयासहरू गर्दै आएको छ। नगरपालिकामा प्रमुख स्वास्थ्य संस्था गजेन्द्रनारायण सिंह अस्पताल हो, जसले नगरवासीहरूलाई आधारभूतदेखि विशेषज्ञ सेवासम्म प्रदान गर्दै आएको छ। यस अस्पतालमा विभिन्न विशेषज्ञ चिकित्सकहरूद्वारा छाती, मुटु, मानसिक, हाडजोर्नी, दन्त, नाक, कान, घाँटी, आँखा, छाला, स्त्रीरोग लगायतका सेवाहरू उपलब्ध छन्। नगरपालिकाले स्वास्थ्य सेवामा सुधार गर्न विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ। उदाहरणका लागि, २०७५ सालमा नेपाल सरकार स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय र नेपाली सेनाको संयुक्त आयोजनामा राजविराजमा बृहत् स्वास्थ्य शिविर सञ्चालन गरिएको थियो, जसमा ८,९५४ बिरामीहरूले ओपिडी सेवा लिएका थिए र १८२ जनाको शल्यक्रिया गरिएको थियो। कोरोना भाइरस (कोभिड-१९) महामारीको समयमा पनि राजविराज नगरपालिकाले सक्रिय रूपमा परीक्षण र उपचार सेवाहरू प्रदान गरेको थियो। उदाहरणका लागि, २०७७ सालमा हनुमाननगर कंकालिनी नगरपालिकामा २० जनासहित सप्तरीमा २३ जनालाई कोरोना संक्रमण देखिएको थियो, जसमा राजविराज नगरपालिका–४ का ३० वर्षीय पुरुषमा पनि संक्रमण पुष्टि भएको थियो। नगरपालिकाले स्वास्थ्य सेवामा सुधार गर्न विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ, जसमा नियमित स्वास्थ्य शिविरहरू, जनचेतना कार्यक्रमहरू, र स्वास्थ्य संस्थाहरूको स्तरोन्नति समावेश छन्। यस्ता प्रयासहरूले नगरवासीहरूको स्वास्थ्य अवस्थालाई सुधार गर्न महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ। जसमा प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र र उपस्वास्थ्य केन्द्रहरू प्रमुख छन् । तथापि, स्वास्थ्य सेवाको पहुँच र गुणस्तरमा अझै सुधारको आवश्यकता छ । बाल स्वास्थ्य सेवामा महत्त्वपूर्ण खोप कार्यक्रमहरू सञ्चालन भइरहेका छन्, जसमा निम्नलिखित खोपहरू दिइन्छ:

- BCG (बाँसको खोप)
- पोलियो खोप
- DPT (डिप्थेरिया, पेर्टुसिस र टिटानस)
- हेपाटाइटिस B
- रोटावायरस खोप
- MMR (मास्स, मम्प्स र रुबेला)
- Vitamin A खुराक

कुपोषणको समस्या महत्त्वपूर्ण छ । कुपोषित बच्चाहरूको उपचारका लागि मासिक पोषण वितरण, स्तनपान प्रवर्धन, र समुदायमा आधारित जागरूकता अभियानहरू सञ्चालनमा छन् ।

साथै, सुकेनाश, फुकेनाश र हैंजा जस्ता संक्रमणजन्य रोगहरूको रोकथामका लागि नियमित खोप अभियानहरू चलाइन्छ । यस क्षेत्रमा स्वास्थ्य शिक्षा र स्वच्छता सुधारका प्रयासहरू जारी छन्, जसले समुदायमा रोगहरूको प्रसारलाई रोक्न मद्दत पुऱ्याउँछ ।

स्थानीय सरकार र स्वास्थ्य संस्थाहरू कुपोषण र स्वास्थ्य समस्या समाधानका लागि सक्रिय रूपमा काम गर्दै छन्, जसले राजविराज नगरपालिकामा स्वास्थ्य सेवामा सुधार ल्याउन मद्दत गर्दैछ।

ख) खानेपानी: राजविराज नगरपालिकामा खानेपानीको अवस्था चुनौतीपूर्ण रहेको छ। उपलब्ध तथ्यांकहरूका आधारमा, यहाँका बासिन्दाहरू शुद्ध खानेपानीको अभावमा परेका छन्। राजविराज नगरपालिकाको क्षेत्रफल ५५.६४ वर्ग किलोमिटर रहेको छ।स्थानीय सञ्चार माध्यमहरूका अनुसार, सप्तरी स्थित खानेपानी डिभिजन कार्यालयले रु एक करोडभन्दा बढी बक्यौता असुल गर्न बाँकी रहेको जनाएको छ। करिब ५६ वर्षअघि स्थापना भएको उक्त कार्यालयमा ग्राहकहरूले लामो समयदेखि प्रयोग गरेको पानीको महसुल नतिर्दा रु एक करोड २१ लाख ८६ हजार २१७ बक्यौता असुल्न बाँकी रहेको सूचना अधिकारी प्रकाशचन्द्र गुप्ताले बताएका छन्।चार लाख ५० हजार लिटर क्षमताको ट्याङ्कीबाट नगरपालिका भित्र दुई हजार छ सय ग्राहकको घरमा पाइप जडान गरिएको छ। तर, पुरानो नक्साअनुसार बनाइएको पुरानो राजविराज नगरपालिका शहरमा नयाँ संरचनाअनुसार क्षेत्रफल बढेकाले एउटा ट्याङ्कीबाट सबै ग्राहकलाई समेट्न नसक्ने सरोकारवालाको भनाइ छ। □अहिले राजविराज नगर क्षेत्रभित्र खानेपानी कार्यालयले बिहान एकदेखि डेढ घण्टा र साँझ एक घण्टा पानी दिने गर्दछ। राजविराज बजार क्षेत्रमा अधिकांश ठाउँमा पानी तान्ने ट्यूबेल समेतमा आइरनयुक्त पानी आउनाले पनि यहाँका जनता शुद्ध पानी पिउनबाट बञ्चित रहेको छ।

राजविराज नगरपालिकामा खानेपानीको समस्या गम्भीर रहेको देखिन्छ। शुद्ध र पर्याप्त खानेपानीको आपूर्तिका लागि स्थानीय सरकार, सरोकारवाला निकायहरू र समुदायको संयुक्त प्रयास आवश्यक छ। नयाँ संरचना निर्माण, पुराना संरचनाको मर्मत सम्भार, महसुल संकलन प्रणालीको सुधार र जनचेतना अभिवृद्धि जस्ता कदमहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने देखिन्छ। यसका साथै, वैकल्पिक स्रोतहरूको पहिचान र उपयोग, जस्तै वर्षा पानी संकलन, भूमिगत पानीको उचित व्यवस्थापन र सरसफाइ कार्यक्रमहरूको सुदृढीकरणले पनि दीर्घकालीन समाधानमा योगदान पुऱ्याउन सक्छ।

ग)विधुत : राजविराज नगर पालिका, सप्तरी, नेपालको एक प्रमुख नगरपालिका हो, जहाँ विद्युत आपूर्ति र उपभोगको विकासको लागि विभिन्न योजनाहरू सञ्चालन भइरहेका छन्। यहाँ विद्युत आपूर्तिमा प्रमुख चुनौतिहरू र अवसरहरूको विश्लेषण गरिएको छ। राजविराजमा विद्युत आपूर्ति व्यवस्था नेपाल विद्युत प्राधिकरण (NEA) द्वारा सञ्चालन गरिएको छ। यद्यपि, ग्रामीण क्षेत्रहरूमा विद्युत आपूर्तिको स्तर कम छ र आपूर्तिको नियमितता समय समयमा प्रभावित हुन्छ। साथै, नेपालका अन्य शहरहरूको तुलनामा यहाँको विद्युत वितरण नेटवर्क पुरानो भएकोले, उच्चतम मागका समयमा विद्युत कटौतीको समस्या पनि देखा परेको छ। राजविराज नगर पालिकामा विद्युतको माग दिन-प्रतिदिन बढ्दो छ, विशेषगरी शहरीकरण र उद्योगहरूको वृद्धि संगै। यहाँ विद्युत उपभोगमा पनि बढोत्तरी भएको छ, जसले गर्दा नगरपालिकाले भविष्यमा उच्चस्तरीय विद्युत आपूर्ति प्रणालीको विकास गर्नुपर्ने आवश्यकता पर्छ। हालको स्थितिमा, नयाँ ट्रांसमिशन लाइन र सबस्टेशनहरूको निर्माण योजनामा राखिएको छ। यहाँको विद्युत आपूर्तिमा सुधार ल्याउनका लागि सौर्य ऊर्जा (Solar Energy) को प्रवृत्तिमा पनि वृद्धि भइरहेको छ। स्थानीय सरकार र गैरसरकारी संस्थाहरूले सौर्य प्यानल जडानका लागि विभिन्न पहलहरू गरेका छन्, जसले वातावरणमैत्री र दिगो ऊर्जा उत्पादनमा मद्दत पुर्याउने अपेक्षा गरिएको छ। यसका अतिरिक्त, राजविराज नगर पालिकामा विद्युत उपभोक्ताका लागि शैक्षिक कार्यक्रमहरूको आयोजना गरिएको छ जसले ऊर्जा बचत र सुधारको महत्त्व बुझाउँछ। समग्रमा, विद्युत क्षेत्रको सुधार र विकासले नगरपालिकाको आर्थिक प्रगति र जीवनस्तरको सुधारमा योगदान पुर्याउने छ।

घ) यातायत/हवाई मार्ग : राजविराज नगरपालिकामा यातायात र हवाई मार्गको विकास महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छ। यो नगर पालिका, जनसंख्या र भौगोलिक अवस्थाको दृष्टिले नेपालका मुख्य शहरहरूसँग जोडिएको छ। यहाँको प्रमुख यातायात मार्ग सडक मार्ग हो, जसले स्थानीय र अन्तर्राष्ट्रिय यातायातको सुविधा प्रदान गर्दछ। राजविराज नगरपालिकामा सवारी साधनहरूको सञ्जाल राम्रो सँग स्थापित छ। प्रमुख सडकहरू बडिगाड–राजविराज सडक र अन्य गाउँ–नगर जोड्ने सडकमार्गहरूको माध्यमबाट दैनिक यातायातको प्रबाह हुन्छ। स्थानीय यातायातका लागि बस, टेम्पो, र रिक्सा जस्ता सवारी साधनहरू प्रचलित छन्। हवाई मार्गको कुरा गर्दा, राजविराजको प्रमुख हवाई अड्डा, सप्तरी विमानस्थल (राजविराज विमानस्थल) मा नियमित उडान सेवा उपलब्ध छ। यो विमानस्थलले काठमाडौं, विराटनगर, र अन्य प्रमुख शहरहरूका लागि उडान सेवाहरू प्रदान गर्दछ। यसले राजविराज र आसपासका क्षेत्रका नागरिकहरूको हवाई यातायातमा पहुँचलाई सहज बनाउँछ। २०१९ सालमा सप्तरी विमानस्थलको विकास योजना पनि अघि बढेको थियो, जसले हवाई सेवाहरूलाई थप सुविधाजनक बनाउने अपेक्षा गरिएको छ। यस क्षेत्रमा सडक र हवाई यातायातको उचित सञ्जालको विकासले स्थानीय अर्थतन्त्रमा योगदान पुर्याएको छ, र मानिसहरूको आवागमनलाई सजिलो बनाएको छ।

ङ) सूचना/संचार/हुलाक/पत्रपत्रिका, इन्टरनेटसेवा : राजविराज नगर पालिकामा सूचना, संचार, हुलाक र इन्टरनेट सेवाको अवस्था केही सुधार हुँदै गएको छ। यहाँका नागरिकहरूका लागि विभिन्न सरकारी र निजी संस्थाहरूले सञ्चार सेवा उपलब्ध गराइरहेका छन्। सूचना र संचार सेवामा, रेडियो र टेलिभिजन जस्ता माध्यमहरूमा प्रगति भएको छ। स्थानीय रेडियो स्टेशनहरूले नगरपालिका र नगरपालिका क्षेत्रको समाचार र जानकारी उपलब्ध गराउँछन्। टेलिभिजन सेवा पनि जिल्ला भरिका नागरिकहरूका लागि प्रचलित छ। हुलाक सेवा (पोस्टल सेवा) राजविराजमा महत्त्वपूर्ण भुमिका खेल्दछ। यहाँको हुलाक कार्यालयले पत्राचार, चेक, पैसाको प्रवाह लगायतका कार्यहरू सम्पन्न गर्छ। २०२४ को तथ्याङ्क अनुसार, सप्तरी जिल्लामा हुलाक कार्यालयबाट औसत १०,००० पत्रहरू प्रेषण गरिन्छ। इन्टरनेट सेवा पनि बिस्तार भइरहेको छ। प्रमुख इन्टरनेट सेवा प्रदायकहरूले राजविराज नगरपालिकामा वाइडब्यान्ड इन्टरनेट सेवा उपलब्ध गराइरहेका छन्। २०२३ को तथ्याङ्क अनुसार, ५०% भन्दा बढी परिवारहरूलाई इन्टरनेट सेवा प्राप्त भएको छ। मोबाइल डेटा सेवाको पहुँच पनि बढ्दो छ, जसले गर्दा नागरिकहरूको जीवन स्तरमा सुधार ल्याउन मद्दत पुगेको छ। सूचना, संचार, हुलाक र इन्टरनेट सेवा सँगै यहाँका नागरिकहरूको पहुँच र सुविधा वृद्धि भएको छ, जसले समग्र समाजको विकासमा योगदान पुर्याएको छ।

ङ) बैंकिंग सेवा: एक पालिका एक बैंक नीतिको आगमनले नेपाल राष्ट्र बैंकको इजाजत प्राप्त बैंकहरु लगायत अन्य सहकारी संस्थाहरुले बैंकिंग सेवा प्रदान गर्दै आएको छ । राजविराज, सप्तरीमा रहेका केही प्रमुख बैंकहरूको नाम यसप्रकार छन् । नेपाल बैंक लिमिटेड,राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लिमिटेड,जनता बैंक नेपाल लिमिटेड,सिद्धार्थ बैंक लिमिटेड,नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैंक लिमिटेड,कृषि विकास बैंक लिमिटेड, माछापुच्छ्रे बैंक लिमिटेड ,एनआइसी एशिया बैंक लिमिटेड ,नेपाल क्रेडिट एण्ड कमर्स बैंक लिमिटेड ,बैंक अफ काठमाण्डू लिमिटेड ,ग्योबल. आइ .एम .बैंक ,सानिमा बैंक यसै गरी एभरेष्ट बैंक रहेको छ ।

१.२.५ ऐतिहासिक पृष्ठभूमि (Hisorical Background)

क) ऐतिहासिक अवस्था : राजविराज नगरपालिका नेपालको संविधान २०७२ को धारा २९५ को उपधारा (३) बमोजिम गठितनगरपालिका , नगरपालिका, स्वायत्त, संरक्षित वा विशेष क्षेत्रको नाम, संख्या तथा सिमाना निर्धारण आयोगको सिफारिसमा बनेको ७५३ वटा स्थानीय तह मध्येको प्रमधेश देश अन्तर्गतको सप्तरी जिल्लामा पर्ने एक

स्थानीय तह हो । यो नगरपालिकाको नाम प्राचीन राजदेवी मंदिरसँग जोडिएको छ राजदेवी माँता यस भुमिमा विराजमान रहेको मान्यता अनुरुप यस नगरपालिकाको नाम राजविराज राखिएको हो । यो नगरपालिकाले नेपालको आधुनिक इतिहासमा एक सक्रिय राजनितिक शहरको रुपमा रहदै आएको छ । यस क्षेत्रका केही व्यक्तिहरु देशको प्रसिद्द प्रभावशाली व्यक्तित्वहरुको रुपमा रहदै आएको छ ।

यो नगरपालिकाको क्षेत्रफल ५५ .० वर्ग कि.मिर . ६८ ३९६, जनसंख्या रहेको छ । यो जिल्लाको सबै भन्दा पुरानो नगरपालिकाको साथ साथै सगरमाथा अञ्चल र सप्तरी जिल्लाको सदरमुकाम रहेको थियो । यो नगरपालिका नेपालको मधेश प्रदेशको दक्षिणीपूर्वी क्षेत्रमा रहेको- छ । राजविराज नगरपालिका, नगरकार्यपालिकाको कार्यालय राजविराज वडा नं७ मा जिल्ला अदालत तथा भगवती मन्दिर . सँगै रहेको छ । राजविराज शहर व्यवस्थित रुपमा ई १९३८ मा भारतको जयपुर बजारको डिजाइन अनुसार बनाईएको हो । .स.राजविराज नगरपालिका जिल्ला सप्तरीको झण्डै मध्य भागमा अवस्थित छ । यो शहरलाई बि.स. २०१६ सालमा मा नगरपालिका घोषणा गरिएको थियो । साविकको राजविराज नगरपालिका, गा.वि.स.हरु (मलेठ, दिघवा, फर्सेठ, बिष्हरिया, देउरी भरुवा) र केही गा.वि.स.को वडाहरु (हरिपुर-६, को. मध्येपुरा ४-७, बोरिया ३-७) लाई सामावेश गरी हाल १६ वटा वडाहरु यस नगरपालिकामा रहेको छ । राजविराजको दुरी नेपालको केन्द्रीय राजधानी शहर काठमान्डौंबाट मुंग्लिन बजार-भरतपुर-हैटौडा-पथलैया-मिर्चैया-लहान-रुपनी हुदै ४५७ कि.मि. पर्दछ भने काठमान्डौबाट अरनिको राजमार्गको सानोठिमी - वनेपा - धुलिखेल र बि. पि. राजमार्गको–धुलिखेल- नेपालथोक - खुर्कोट - सिन्धुलीमाढी- बर्दिवास र महेन्द्र राजमार्गको ढल्केवर - मिर्चेया - लहान - रुपनी हुदै २९७ कि. मि. पर्दछ , महेन्द्र राजमार्गको रुपनी खण्डबाट १० कि.मि. दक्षिणमा राजविराज रहेको छ । राजविराज नगरपालिका देखि भारतको कुनौली बजार ११ कि. मि. दक्षिणमा पर्दछ ।,पालिकाको क्षेत्रफल -५५ वर्ग कि०मि०, अक्षांश-२६ डिग्री ३२ मिनेट सेकेन्ड उत्तरी आक्षंश, देशान्तर-८६ डिग्री ४४ मिनेट पूर्वी, छ |

ख) पर्यटकीय एवं ऐतिहासिक विशेषता : - राजविराज नगर पालिका सप्तरी जिल्लाको सदरमुकाम र मधेश प्रदेशको एक प्रमुख शहर हो। यो क्षेत्र ऐतिहासिक, सांस्कृतिक र पर्यटकीय दृष्टिकोणले महत्त्वपूर्ण स्थान राख्दछ। यस नगरको विभिन्न ऐतिहासिक र धार्मिक स्थलहरूको कारण यहाँको पर्यटकीय आकर्षण बढी रहेको छ। १. **धार्मिक स्थलहरूको महत्त्व**: राजविराज नगर पालिकामा रहेका पुरानो राजदेवी मन्दिर, भगवती मन्दिर, कृष्णा मन्दिर र शिव मन्दिर जस्ता धार्मिक स्थलहरू पर्यटकीय दृष्टिकोणले महत्त्वपूर्ण छन्। यी मन्दिरहरूले धार्मिक आस्थाका साथै सांस्कृतिक पर्यटनको महत्त्वलाई पनि जोड दिन्छन्। यी स्थलहरूमा विशेषत: हिन्दू पर्वहरूमा ठूलो मेला र पूजा अनुष्ठान आयोजना हुन्छ, जसले यहाँका पर्यटकोंलाई आकर्षित गर्दछ।

२. **धार्मिक पोखरीहरू**: यहाँका धार्मिक पोखरीहरू, जस्तै कि देवी पोखरी, जो पवित्र मानिन्छन्, पर्यटकहरूको आकर्षणको केन्द्र बनिएका छन्। यी पोखरीहरूको पवित्रता र धार्मिक महत्त्वले पर्यटकीय भ्रमणको अनुभवलाई थप अद्बितीय बनाउँछ।

३. **सांस्कृतिक धरोहर**: राजविराजको सांस्कृतिक इतिहास पनि आकर्षक छ। यहाँको पुराना भवन र मन्दिरहरूको वास्तुकला, स्थापत्य कला र सांस्कृतिक गतिविधिहरू पर्यटकहरूका लागि रोचक छन्। यहाँको स्थानीय कला, संगीत र नृत्य परम्पराले पनि सांस्कृतिक पर्यटनलाई बढावा दिएको छ।

४. **साहित्यिक र ऐतिहासिक महत्त्व**: राजविराजको ऐतिहासिक स्थानहरूको अध्ययन गर्दा, यहाँका किवदन्ती र ऐतिहासिक घटनाहरू पनि पर्यटनमा महत्त्वपूर्ण स्थान राख्छन्। राजविराज नगरले नेपालका इतिहास र संस्कृतिसँग जोडिएका थुप्रै महत्त्वपूर्ण घटनाहरूलाई समेटेको छ।

५. **प्राकृतिक सौन्दर्य**: राजविराज नगर पालिका वरिपरिका भूभाग पनि पर्यटकीय दृष्टिले आकर्षक छ। यहाँको प्राकृतिक सौन्दर्य, खुला आकाश र हरियाली क्षेत्रहरूले पर्यटकहरूलाई आकर्षित गर्छ। राजविराज नगर पालिका एक ऐतिहासिक, सांस्कृतिक र धार्मिक स्थलको रूपमा नेपालको पर्यटकीय नक्शामा प्रमुख स्थान राख्दछ। यहाँका धार्मिक स्थलहरू, सांस्कृतिक धरोहर र प्राकृतिक सौन्दर्यले यो क्षेत्रलाई पर्यटकहरूका लागि प्रमुख गन्तव्य बनाउँछन्।

ग) सामाजिक अवस्था : राजविराज नगरपालिका, सप्तरीको सामाजिक अवस्था विविधता र सहअस्तित्वको सुन्दर नमुना हो । राजविराज नगरपालिका सामाजिक तथा सांस्कृतिक विविधतायुक्त स्थानीय तह हो । यहाँ विभिन्न जातजातिका फरक फरक संस्कार, संस्कृति, रीतिरिवाज एवम् प्रचलनहरु रहेका छन् । यहाँ यादव,मुस्लिम ,मुसहर ,थारु , झा, कर्ण, कोइरी, तेलीतत्मा ,चमार ,धानुक ,,तामाङ, बिनब्राम्हण ,बरइ ,मल्लाह ,केवट ,, मगरकलवार ,, कामीखत्वे ,सार्की ,दनुवार ,, क्षेत्री , हजाम आदि लगायतका जातजातिहरु बसोबास गरिरहेका छन् । सवै जातजातीहरुको आ ,हलुवाई ,सुडी–आफ्नो संस्कृति भए पनि दशैं, तिहार, छठ, होलीबुद्ध जयन्ती ,, माघे सङ्क्रान्ति,सिरुवापर्व, चौठीचाँद ,रामरमी ,समाचकेवा ,नेमान ,जितिया , साउने सङ्क्रान्ति, जनै पूर्णिमा, तीज, पञ्चमी, क्रिसमस, ल्होसारदाहामेला ,हरिबोधनी एकादशी ,ल्होसार ,बकरइद ,रमजान , कमिज ,र होली जस्ता चाडपर्वहरु मान्ने गर्दछन् । यहाँका पुरुषको पहिरन सर्टपेन्ट, शुरूवाल, दौराशुरूवाल र महिलाको पहिरनमा सारीचोलो, ब्लाउज, कुर्ताशुरूवाल आदि प्रचलित छ । कार्यक्रम विशेष वा विवाह जस्ता कार्यमा जाति अनुसारका पहिरन समेत देखिन्छ । प्रायः सबै जातिका महिलाले गहना लगाउने प्रचलन रहेको छ । हाल सबै जातिमा आधुनिकताका नाममा विदेशी भेषभूषा तथा रहनसहनले प्रश्रय पाएको देखिन्छ । यस पालिकाभित्र रहेका बहुविशेषताहरु बीचमा एकीकरण भएको अवस्था छ । अनेकताबीच एकता कायम भएको छ । त्यसैले सामाजिक सद्भभाव, सहयोग, सहकार्य, सहअस्तित्व-, सहिष्णुता, मेलमिलाप कायम भएको छ । यस पालिका भित्र सवै जातीको मिश्रित बसोवास रहेको छ भने मुख्य कामकाजी भाषा नेपाली तथा बोलिचालीको भाषा नेपाली, मैथिली, थारुउर्दू आदि रहेको पाइन्छ । ,

घ) सामाजिक तथा सांस्कृतिक विशेषता : राजविराज नगरपालिका एक समृद्ध मधेशी समुदाय हो, जहाँ विभिन्न जातजाति, धर्म, र सांस्कृतिक परम्पराहरूको अनूठो मिश्रण पाइन्छ । यहाँ मुख्य रूपमा मधेशी, थारु, यादव, मुस्लिम, ब्राह्मण, दलित, तथा अन्य समुदायहरूको बसोबास छ । यस विविधताले नगरपालिकाको सामाजिक संरचना र सांस्कृतिक विशेषतालाई बहुआयामिक बनाएको छ । सामाजिक रूपमा यहाँका बासिन्दाहरू मेलमिलाप र सहकार्यमा आधारित जीवनयापन गर्छन् । विभिन्न समुदायका परम्परा र चाडपर्वहरू आपसी सद्भाव र सहिष्णुतामा आधारित छन् । छठ, होली, ईद, माघी, दशैं, र तिहारजस्ता पर्वहरू सामूहिक रूपमा मनाइन्छन्, जसले यहाँको सामाजिक एकतालाई बलियो बनाएको छ ।

सांस्कृतिक रूपमा परम्परागत गीत-सङ्गीत, नृत्य, र लोककथाहरू महादेवा नगरपालिकाको विशेषता हुन् । मधेशी लोकसङ्गीत र झुमर नृत्य, थारु नाच, तथा धार्मिक अनुष्ठानहरू यहाँको सांस्कृतिक पहिचान हुन् । स्थानीय परम्परागत खानपान, जस्तै ढिकरी, धुस्का, र पिठाको स्वाद पर्यटकलाई पनि आकर्षित गर्दछ ।

राजविराज नगरपालिकाको सामाजिक र सांस्कृतिक विविधता यहाँको सद्भाव र परम्पराको प्रतीक हो, जसले समुदायलाई एकताबद्ध र समृद्ध बनाएको छ ।

ङ) चाडपर्व/जात्रा र अन्य संस्कृतिहरू : राजविराज नगरपालिका एक मधेशी समुदाय हो, जहाँ विभिन्न जातजाति र धर्मावलम्बीहरूको बसोबास छ । यो सांस्कृतिक विविधता चाडपर्वहरूको बहुलतामा झल्किन्छ । यहाँका प्रमुख चाडपर्वहरूमा चौरचन, रक्षा बन्धन, दशैँ, तिहार छठ, होली, ईद बकरईद, पुशी पुर्णिमा, होलि पर्दछन् ।

छठ पर्व महत्त्वपूर्ण धार्मिक चाड हो, जहाँ सूर्यदेवको उपासना गरिन्छ । यो पर्व सामूहिक सहभागिता र धार्मिक आस्थाको प्रतीक हो । होली रंगहरूको चाड हो, जसले यहाँको सामाजिक मेलमिलाप र भाइचारा झल्काउँछ । दशैँ र तिहारले हिन्दू परम्परा झल्काउँछ, जहाँ देवी दुर्गाको पूजा र दीपावलीको झिलिमिलीले नगरपालिकालाई जीवन्त बनाउँछ ।

मुस्लिम समुदायका लागि ईद विशेष चाड हो, जसमा धार्मिक प्रार्थना र परम्परागत भोजनको विशेष महत्त्व हुन्छ । यस्तै, स्थानीय थारु समुदायले जितिया र माघी पर्व मनाउँछन्, जसले यहाँको सांस्कृतिक विविधता समृद्ध बनाएको छ ।

राजविराज नगरपालिकामा चाडपर्वहरू आपसी सद्भाव, धार्मिक सहिष्णुता, र सामुदायिक एकताको प्रतीकका रूपमा मनाइन्छन् । यसले सामाजिक सम्बन्धलाई अझ प्रगाढ बनाउने काम गर्दछ ।

च) प्रमुख जातजाती, जनजातिहरू, पिछडा बर्ग,

तालिका १.६ प्रमुख जातजातीहरू

जाति	जम्मा	पुरुष	महिला
सबै जातजाति	**७०८०३**	**३६२८४**	**३४५१९**
क्षेत्री	३३५	१५७	१७८
ब्राहमणपहाडी -	२४१	११७	१२४
मगर	११०	५५	५५
थारु	११५३	५८७	५६६
तामाङ	३६	२०	१६
नेवानेवार-	२२२	१११	१११
विश्वकर्मा	७७	३७	४०
मुसलमान	८३३२	३९९९	४३३३
यादव	१९९५५	१०४५०	९५०५
राई	७५	३९	३६
गुरुङ	२६	१३	१३
परियार	९२	४७	४५
ठकुरी	१०२	४९	५३

तेली	५०९४	२६२७	२४६७
चमारराम/हरिजन/	२३८६	१२३४	११५२
कोरीकुशवाहा /	५१७	२७१	२४६
मुसहर	३१५६	१६२१	१५३५
कुर्मी	१०८	५६	५२
सन्यासीदसनामी/	७६	३७	३९
धानुक	५१७६	२६७३	२५०३
दुसाधपासी/पासवान/	१०६	५०	५६
मल्लाह	१६१	७३	८८
केवट	८३	४१	४२
कथाबनिया	३०५१	१५७७	१४७४
ब्राहमणतराई-	२३७८	१२९१	१०८७
कलवार	३५२	१८०	१७२
कानु	३१	१७	१४
घर्तिभुजेल/	१०६	५७	४९
हजामठाकुर /	१०२६	५१७	५०९
राजबंशी	५१	२९	२२
धोबी	९१२	४८५	४२७
तत्मा	९६	४६	५०
लोहार	१२३	७२	५१
खत्वे	२५४२	१२७७	१२६५
सुडी	१८०	९८	८२
हलुवाई	१४६६	७६७	६९९
माझी	३८	१९	१९
बाराही	४६६	२५२	२१४
नुनिया	६३४	३१९	३१५
सोनार	८६६	४४५	४२१
कुमहार	२६४	१२७	१३७
बाँतरसरदार/	७४	३९	३५
सन्थाल	७१	३९	३२
मारवाडी	४९०	२५०	२४०
कायस्थ	८७०	४५८	४१२
राजपुत	६५१	३४३	३०८
बधाई	१२७७	६५२	६२५
बंगाली	३७	१६	२१
गडेरीभेडियार/	१०	६	४
याक्खा	१०	४	६

माली	७३	३८	३५
धुनिया	२३५	१२४	१११
राजधोब	४३४	२२१	२१३
डोम	१५४	७४	८०
राजभर	६४०	३२४	३१६
सरबरिया	१०२	५०	५२
हलखोर	२९५	१५०	१४५
अमात	२९९	१५१	१४८
देव	२०५१	१०७३	९७८
कमार	२५	१२	१३
रानाथारु-	२८	१४	१४
रौनियार	३२५	१८८	१३७
बानियाँ	८१	४६	३५
चायखुलौउट/	२१	१२	९
अन्य	६९	४०	२९
बिदेशी	२८०	२१	२५९

स्रोत:CBS-2078

तालिका १.८ भाषागत जनसंख्या

क्र.स.	**मातृभाषा**	**जनसंख्या**			**प्रतिशत**
		जम्मा	**पुरुष**	**महिला**	
	सबै मातृभाषी	**७०८०३**	**३६२८४**	**३४५१९**	**१००००.**
१	नेपाली	१३६०	६८६	६७४	१९२.
२	मैथिली	६४१२०	३३०२०	३११००	९०५६.
३	भोजपुरी	६७	३३	३४	००९.
४	थारु	६९८	३५७	३४१	०९९.
५	तामाङ	१४	६	८	००२.
६	नेपाल भाषा (नेवारी)	४२	२२	२०	००६.
७	मगर धुत	२२	११	११	००३.
८	उर्दु	३६६०	१७४४	१९१६	५१७.
९	राई	१२	६	६	००२.
१०	हिन्दी	३९०	१८३	२०७	०५५.
११	मारवाडी	३५५	१८४	१७१	०५०.
१२	बंगला	२२	९	१३	००३.
१३	थुलुङ	११	५	६	००२.
१४	अन्य	३०	१८	१२	००४.

स्रोत:CBS-2078

मातृभाषाको आधारमा जनसंख्याको आकारलाई विश्लेषण गरेर हेर्दा यस पालिकामा मैथिली मातृभाषीहरुको जनसंख्या सबैभन्दा बढी ९०.५६ प्रतिशत र तामाङ्ग, थुलंग र राई मातृभाषीको जनसंख्या सबैभन्दा कम ०.०२ प्रतिशत रहेको छ । मातृभाषाको आधारमा यो नगरपालिका मैथली मातृभाषीको बाहुल्यता रहेको तथ्याङ्कले देखाउँछ ।

तालिका १.९ प्रमुख धर्मावली अनुसारको जनसंख्या

क्षेत्र	जम्मा जनसंख्या	धर्महरु									
		हिन्दु	बौद्ध	इस्लाम	किराँत	क्रिस्चियन	प्रकृति	बोन	जैन	बहाई	सिख
जम्मा	७०८०३	६२०३१	५१	८४३८	१६	१४	0	0	२५३	0	0
पुरुष	३६२८४	३२०८१	२३	४०३३	१०	७	0	0	१३०	0	0
महिला	३४५१९	२९९५०	२८	४४०५	६	७	0	0	१२३	0	0

स्रोत:CBS-2078

छ) जनसाङ्ख्यिक स्वरूप

तालिका १.१० (२०६८ मा र २०७८ को कुल जनसंख्या)

क्रस	उमेर समुह	जम्मा	पुरुष	महिला	प्रतिशत	लैङ्गिक अनुपात
१	९५+	७२	३२	४०	०.१०	८०.००
२	९०-९४	४८	२२	२६	०.०७	८४.६२
३	८५-८९	११२	५७	५५	०.१६	१०३.६४
४	८०-८४	२४४	१३४	११०	०.३४	१२१.८२
५	७५-७९	८२१	४५७	३६४	१.१६	१२५.५५
६	७०-७४	१७३०	८९२	८३८	२.४४	१०६.४४
७	६५-६९	१९२४	१०००	९२४	२.७२	१०८.२३
८	६०-६४	२२६२	११७८	१०८४	३.१९	१०८.६७
९	५५-५९	२४४९	१२८८	११६१	३.४६	११०.९४
१०	५०-५४	३२३२	१७१६	१५१६	४.५६	११३.१९
११	४५-४९	३७९७	२०११	१७८६	५.३६	११२.६०
१२	४०-४४	४४४५	२२६२	२१८३	६.२८	१०३.६२
१३	३५-३९	५३४०	२५१७	२८२३	७.५४	८९.१६
१४	३०-३४	५०६७	२३८६	२६८१	७.१६	८९.००
१५	२५-२९	६०१२	२८५७	३१५५	८.४९	९०.५५
१६	२०-२४	६७५६	३२४८	३५०८	९.५४	९२.५९
१७	१५-१९	६८९६	३६०८	३२८८	९.७४	१०९.७३
१८	१०-१४	६९८९	३७००	३२८९	९.८७	११२.५०
१९	५-९	६७८७	३७५५	३०३२	९.५९	१२३.८५
२०	०-४	५८२०	३१६४	२६५६	८.२२	११९.१३
जम्मा		७०८०३	३६२८४	३४५१९	१००.००	१०५.११

स्रोत:CBS-2078

तालिका १.११ , २०७८ र २०८७ सम्मको प्रक्षेपित बिद्यालय र अन्य उमेर समुहको जनसंख्या (जम्मामा)

उमेर समूह	२०७८ को जनगणना	प्रक्षेपित जनसंख्या (जम्मामा)						
		२०८०	२०८१	२०८२	२०८३	२०८४	२०८५	२०८६
३	१३३६	१३४५	१३४९	१३५४	१३५८	१३६३	१३६७	१३७२
४	१२३६	१२४४	१२४८	१२५२	१२५७	१२६१	१२६५	१२६९
५	१४४८	१४५८	१४६२	१४६७	१४७२	१४७७	१४८२	१४८७
५-९	४०२०	४०४७	४०६०	४०७३	४०८७	४१००	४११४	४१२७
१०-१२	६७०४	६७४८	६७७१	६७९३	६८१५	६८३८	६८६०	६८८३
५-१२	११४४७	११२२१	११२५८	११२९५	११३३२	११३७०	११४०७	११४४५

१३-१४	२६२९	२६४६	२६५५	२६६४	२६७३	२६८१	२६९०	२६९९
१५-१६	२८९९	२९१८	२९२८	२९३७	२९४७	२९५७	२९६७	२९७६
१३-१६	५५२८	५५६५	५५८३	५६०१	५६२०	५६३८	५६५७	५६७६
५+	६४९८३	६५४१३	६५६२८	६५८४५	६६०६२	६६२८०	६६४९९	६६७१८
१५-२४	१३६५२	१३७४२	१३७८८	१३८३३	१३८७९	१३९२५	१३९७१	१४०१७
१५+	५१२०७	५१५४६	५१७१६	५१८८६	५२०५८	५२२२९	५२४०२	५२५७५
जम्मा	१६६७८९	१६७८९२	१६८४४६	१६९००२	१६९५५९	१७०११९	१७०६८०	१७१२४३

स्रोत:SESP toolkit

ज) जनसङ्ख्या प्रबृत्ति (बसाई सराई र यसको प्रभाव)

राजविराज नगरपालिकाको वडागत जनसंख्या बिवरण

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार राजविराज नगरपालिकामा जनसंख्याको वितरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

वडागत जनसंख्या बिवरण

वडा नं.	घरधुरी	जनसंख्या			औशत घरधुरी सङ्ख्या	लैङ्गिक अनुपात
		जम्मा	पूरुष	महिला		
१	१२१६	६७०८	३३७५	३३३३	५.५२	१०१.२६
२	१२१८	५८५२	२९९७	२८५५	४.८०	१०४.९७
३	४७७	२४१२	१२३६	११७६	५.०६	१०५.१०
४	४६३	२७४७	१४१९	१३२८	५.९३	१०६.८५
५	५७७	२७२७	१४१६	१३११	४.७३	१०८.०१
६	१३३१	६३६९	३२३४	३१३५	४.७९	१०३.१६
७	१०८२	५१६२	२७१९	२४४३	४.७७	१११.३०
८	११३८	५४२८	२८६४	२५६४	४.७७	१११.७०
९	१५१४	७८५१	३९३२	३९१९	५.१९	१००.३३
१०	१०२७	४९०४	२३८७	२५१७	४.७८	९४.८४
११	८७०	४२३९	२१९९	२०४०	४.८७	१०७.७९
१२	६२९	३४४६	१७८६	१६६०	५.४८	१०७.५९
१३	७५४	३७१४	१९५३	१७६१	४.९३	११०.९०
१४	५५५	२७५६	१३९४	१३६२	४.९७	१०२.३५
१५	७०९	३६१२	१८८३	१७२९	५.०९	१०८.९१
१६	५७३	२८७६	१४९०	१३८६	५.०२	१०७.५०
जम्मा	**१४१३३**	**७०८०३**	**३६२८४**	**३४५१९**	**५.०१**	**१०५.११**

स्रोत: SESP toolkit

राजविराज नगरपालिका मधेश प्रदेशको सप्तरी जिल्लामा अवस्थित प्रमुख सहरहरूमध्ये एक हो। यहाँको जनसङ्ख्या प्रवृत्ति अन्य नेपाली नगरपालिकाहरूको तुलनामा फरक देखिन्छ, विशेष गरी बसाइँसराइको प्रभावका कारण।

बसाइँसराइ भन्नाले कुनै व्यक्ति वा समुदाय एक स्थानबाट अर्को स्थानमा स्थायी वा अस्थायी रूपमा सर्नु हो। राजविराज नगरपालिका तथा आसपासका क्षेत्रमा आन्तरिक तथा वैदेशिक बसाइँसराइ दुवै व्यापक देखिन्छ। राजविराज नगरपालिकाको बसाइँसराइको अवस्था राजविराजमा निम्न प्रकारका बसाइँसराइ देखिन्छ: आन्तरिक बसाइँसराइ,ग्रामीण–शहरी बसाइँसराइ: सप्तरीका ग्रामीण क्षेत्रबाट राजविराजतर्फ मानिसहरू आउने गर्छन्। रोजगारी, शिक्षा, स्वास्थ्य सेवा, र व्यापारको अवसर खोज्नेहरू नगर क्षेत्रतर्फ आउने गर्छन्। शहरी–शहरी बसाइँसराइ ,बिराटनगर, जनकपुरधाम, काठमाडौंजस्ता ठूला सहरतर्फ बसाइँसराइ गर्ने प्रवृत्ति देखिन्छ। वैदेशिक बसाइँसराइ मुख्य रूपमा भारत, खाडी देशहरू (साउदी अरब, कतार, युएई), मलेसिया, र दक्षिण कोरियातर्फ युवा जनशक्ति आप्रवास गर्ने प्रवृत्ति उच्च छ। रोजगारी, उच्च तलब, तथा राम्रो जीवनशैली खोज्ने उद्देश्यले बसाइँसराइ हुने गर्छ। बसाइँसराइका प्रमुख कारणहरू सकारात्मक कारणहरू रोजगारी तथा व्यवसायिक अवसरहरू खोजी। उच्च शिक्षाका लागि राम्रो विद्यालय तथा कलेज खोज्ने चाहना। स्वास्थ्य सेवा प्राप्त गर्न शहरी क्षेत्रतर्फको आकर्षण। आधुनिक जीवनशैली अपनाउने चाहना । नकारात्मक कारणहरू गरिबी, बेरोजगारी, र कम आम्दानी। प्राकृतिक प्रकोप (बाढी, सुख्खा, जलवायु परिवर्तन)। भौतिक संरचनाको अभाव (बिजुली, सडक, खानेपानी)। सुरक्षा र सामाजिक अस्थिरता। बसाइँसराइको प्रभावहरू(क) सकारात्मक प्रभावहरू-राजविराजमा व्यापार, व्यवसाय, र सेवा क्षेत्रको विस्तार,बैदेशिक रोजगारीका कारण विप्रेषण (रेमिट्यान्स) वृद्धि, जसले स्थानीय आर्थिक विकासमा टेवा पुऱ्याएको छ,आधुनिक प्रविधि तथा संस्कृतिको प्रवेश (ख) नकारात्मक प्रभावहरू -अत्यधिक जनघनत्वका कारण सार्वजनिक सेवामा दबाब,सहरमा बेरोजगारी र गरिबी बढ्ने सम्भावना,शहरी क्षेत्रहरूमा फोहोर व्यवस्थापन र वातावरणीय प्रदूषणको समस्या,ग्रामीण क्षेत्रहरूमा उत्पादक जनशक्ति घट्ने र कृषि उत्पादन प्रभावित हुने।

राजविराज नगरपालिकामा बसाइँसराइ मुख्य रूपमा रोजगारी, शिक्षा, र भौतिक पूर्वाधारको उपलब्धताको आधारमा भइरहेको छ। उचित व्यवस्थापन र नीति निर्माण नगरिएमा दीर्घकालीन रूपमा यसले आर्थिक असन्तुलन, सामाजिक असमानता, र वातावरणीय समस्याहरू निम्त्याउन सक्छ। त्यसैले, स्थानीय सरकार तथा समुदायले समुचित योजनाहरू अवलम्बन गर्न आवश्यक छ, जसले बसाइँसराइको सकारात्मक पक्षलाई प्रवर्द्धन गर्दै नकारात्मक प्रभावहरू न्यूनीकरण गर्न सक्छ।

१.२ पालिकाको शैक्षिक सन्दर्भ

नेपालमा विद्यालय क्षेत्र अन्तरगत एकवर्षे प्रारम्भिक बालविकास शिक्षामा ४ वर्ष उमेरका बालबालिका सहभागी हुन्छन् । ५-१२ वर्ष उमेर समूहका लागि ८ वर्षको निःशुल्क र अनिवार्य आधारभूत शिक्षा र १३-१६ वर्ष उमेर समूहका लागि ४ वर्षको निःशुल्क माध्यमिक शिक्षा दिने दायित्व नेपाल सरकारको रहेको छ । नेपालको संविधान २०७२ ले माध्यमिक तहसम्मको शिक्षाको अधिकार स्थानीय तहलाई प्रदान गरेको छ।यसले स्थानीय तहलाई जिम्मेवार बनाएको संवैधानिक व्यवस्था छ । नेपालमा निजी स्तरबाट सञ्चालन भएका सशुल्क र सरकारी लगानीमा सञ्चालन भएका निःशुल्क गरी दुई प्रकारका शिक्षा प्रणाली सञ्चालनमा आएका छन् । यसै गरी महादेवा नगरपालिका भित्र पनि यी दुवै प्रकृतिका शैक्षिक पद्धतिहरु सञ्चालनमा आएको छन् । यस खण्डमा महादेवा नगरपालिका को संक्षिप्त शैक्षिक अवस्था अन्तर्गत नीतिगत व्यवस्था, उल्लेख्य उपलब्धि तथा अन्तर, विद्यालय क्षेत्र विकास योजनाको कार्यान्वयन र दीगो विकासका लक्ष्यहरुको सन्दर्भ चर्चा गरीएको छ ।

१.२.१ नेपालको सन्दर्भमा शिक्षाको परिभाषा

नेपाल एक वहुभाषिक, बहुजातीय, बहुधार्मिक (सहिष्णुता), विविध भौगोलिक अवस्थाले युक्ते एक लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक मुलुक हो ।यहाँको शिक्षा प्रणालीमा परम्परादेखि विद्यमान माथि उल्लेखित पक्षले प्रत्यक्ष एव

परोक्षरुपमा प्रभाव पार्दै समय सापेक्ष रुपका राजनैतिक एवं सामाजिक घटनाले परिवर्तन एवं परिमार्जन गरेको पाईन्छ ।०६३ को राजनैतिक आमूल परिवर्तन पश्चात वर्तमान अवस्थाको नेपालको शिक्षाको परिभाषा दिन त्यति सजिलो छैन । तापनि मुलुकको राजनैतिक, सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक, साँस्कृतिक अवस्था लगायत यहाँ वसोवास गर्ने विविध जातजातिको अवस्था, आवश्यकता र चाहनालाई मध्यनजर गर्दा नेपालको शिक्षा भन्नाले अनिवार्य एवं निःशुल्क प्राथमिक शिक्षा, सवै तहमा दिगो, प्रभावकारी एवं गुणस्तरयुक्त व्यावहारिक शिक्षा, देशमा वढ्दो वेरोजगारी समस्यालाई मुलुक भित्रै समाधान गरी आत्मनिर्भर बनाउन सक्ने प्राविधिक एवं व्यावसायिक शिक्षामा प्राथमिकता, सवै भाषा, लिपि, संस्कृति धर्म आदिको संरक्षण, सम्वद्र्धन एवं परिमार्जन गर्दै समाजमा सहयोगको आदान प्रदान गरी समायोजन हुन सक्ने परिपक्व नागरिकको विकास, राज्यलाई आधुनिक विश्वसंग विश्ववन्धुत्व, भाइचारा, सहयोगको आदान–प्रदान गर्न सक्ने आधुनिक वैज्ञानिक शिक्षा प्रणाली, अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा राज्यको छवि कायम राखी विश्वलाई सन्देश दिन सक्ने मौलिक शिक्षा प्रणाली तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा सम्पर्क बढाउनका लागि अंग्रेजी भाषा लगायत प्रमूख अन्तर्राष्ट्रिय भाषाको प्रभावकारी सिकाई व्यवस्था आदिको माध्यमबाट समतामूलक समावेसी सामाजिक व्यवस्था निर्माण गर्न सक्ने शिक्षा प्रणाली हुनुपर्दछ ।

१.२.२ नीतिगत प्रबन्ध

नेपालको संविधानले समाजवादउन्मुख राज्य प्रणालीका आधारमा प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक शिक्षा निःशुल्क पाउने हक सुनिश्चित गरेको छ । संविधानले अपाङ्गता भएका र आर्थिक रूपमा विपन्न नागरिकलाई कानुनबमोजिम निःशुल्क शिक्षा पाउने हक र मातृभाषामा शिक्षा पाउने हक समेतको व्यवस्था गरेको छ । गुणस्तरीय शिक्षाको सुनिश्चितता र जीवनपर्यन्त शिक्षाको समान अवसरले राज्यको आर्थिक समृद्धि र सामाजिक न्याय सहितको समतामूलक समाज निर्माण गर्ने सोच पुरा गर्न योगदान पुर्‍याउँदछ ।

शिक्षालाई सर्वव्यापी, जीवनोपयोगी, प्रतिष्पर्धी एवम् गुणस्तरयुक्त बनाउनका लागि अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षासम्बन्धी ऐन २०७५ ले हरेक नागरिकको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारलाई सुनिश्चित गरेको छ । नेपाल सरकारले २०७६ सालमा जारी गरेको राष्ट्रिय शिक्षा नीतिले गुणस्तरीय शिक्षामा सबैको समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्दै सिर्जनशीलता, रचनात्मकता, अध्ययनशीलता, सकारात्मक चिन्तन र सदाचार जस्ता गुण सहितको प्रतिस्पर्धी, सीपयुक्त एवं उत्पादनशील जनशक्ति तयार गर्ने उद्देश्य राखेको छ । यसै गरी नेपाल सरकारको २५-वर्षे दीर्घकालीन सोच समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली सहितको समुन्नत राष्ट्र निर्माणका आधारमा पन्ध्रौँ आवधिक योजनाका लक्षहरू तय गरिएको छ । उल्लिखित नीति कार्यान्वयन गरी लक्ष प्राप्त गर्नका लागि शिक्षा पद्धति र शिक्षामा गरिने लगानीको स्वरूपमा आवश्यक सुधार गर्नु पर्ने हुन्छ ।

१.२.३ शिक्षाको संरचनाः

Organogram 1.14 Educational Structure in Rajbiraj

Age in years	ECED/PPC	Lower Basic	Upper Basic	Secondary (9-10)	Secondary (11-12)	Higher Education
17+						6122

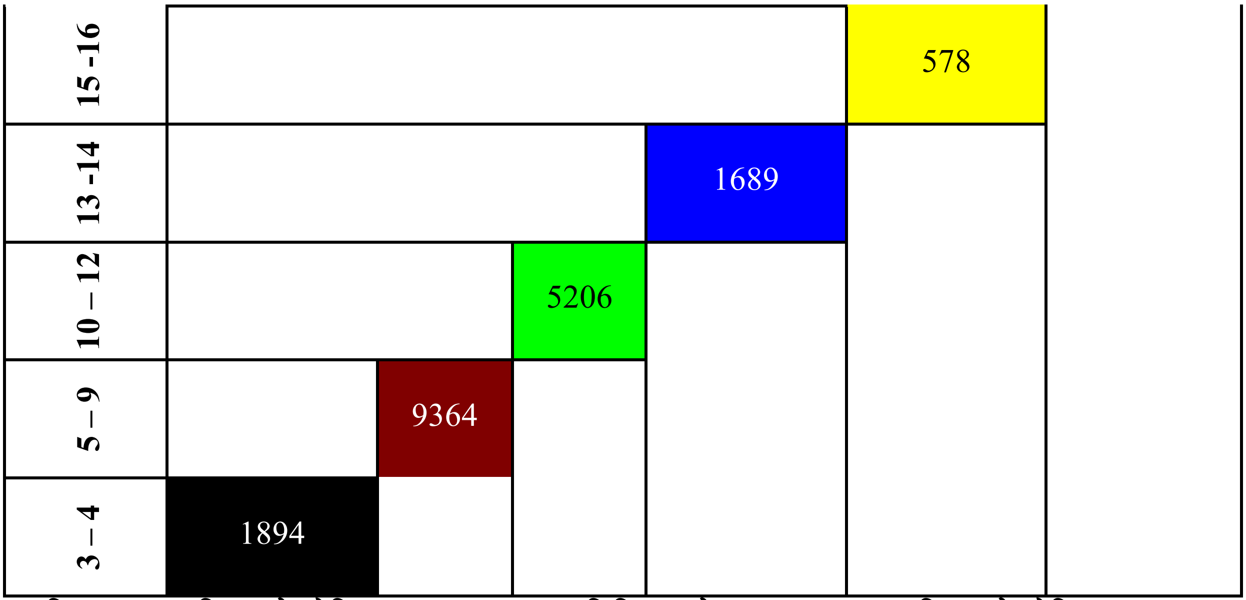

राजविराज नगरपालिकाको शैक्षिक संरचना अनुसार विभिन्न उमेर समूहका बालबालिकाको शैक्षिक संलग्नता र संख्या फरक देखिन्छ। ३–४ वर्ष उमेर समूहमा प्रारम्भिक बाल विकास (ECED/PPC) तहमा १८९४ जना बालबालिका संलग्न छन्, जसले प्रारम्भिक शिक्षामा सहभागिता राम्रो रहेको देखाउँछ।

५–९ वर्ष उमेर समुहमा ९३६४ जना विद्यार्थी रहेको देखिन्छ, जुन संख्या आधारभूत शिक्षा (कक्षा १–३) मा अधिक सहभागीता जनाउँछ। १०–१२ वर्षका ५२०६ जना विद्यार्थीले कक्षा ४–६ (Lower Basic) तहमा अध्ययन गरिरहेका छन्। १३–१४ वर्ष उमेरमा १६८९ जना विद्यार्थी मात्र देखिन्छन्, जुन Upper Basic (कक्षा ७–८) मा क्रमशः घट्दो दरमा सहभागीता देखाउँछ।

१५–१६ वर्ष उमेर समूहमा कक्षा ९–१० मा ५७८ जना विद्यार्थी छन् भने १७ वर्षभन्दा माथिका विद्यार्थी कक्षा ११–१२ तथा उच्च शिक्षामा ६१२२ जना छन्। यसले माध्यमिक शिक्षा पछि उच्च शिक्षामा उल्लेखनीय वृद्धिको संकेत गर्दछ। तथापि, कक्षा ७–१० मा विद्यार्थी संख्या घट्नु शैक्षिक बहिर्गमन वा दोहोर्याउने समस्यालाई जनाउन सक्छ। नीति निर्माताले यस तहमा विशेष ध्यान दिनु आवश्यक देखिन्छ।

१.२.४ बिद्यालय सङ्ख्या

1) कक्षागत रुपमा सन्चालित बिद्यालयहरुको बिबरण (Schools Running by Grades)	ECE	Grade	Grade	Grade	Grade	Grade	Grade	Grade	Grade	Grade	Grade	Grade	Grade	vel_G	vel_G	Level	vel_G	vel_G	vel_G	Total	CLC	Other	sic	sic	10	-12
कक्षागत र तहगत जम्मा बिद्यालय सङ्ख्या (सबै प्रकारका)	76	2	1	4	8	20	3	2	10	1	16	2	8	35	15	50	17	10	27	77	0	0	35	15	17	10
कक्षागत र तहगत सबै प्रकारका समुदायिक जम्मा बिद्यालय सङ्ख्या	42	0	0	2	1	27	2	0	6	1	0	1	4	30	8	44	1	5	6	44	0	0	30	8	1	5
जम्मा समुदायिक बिद्यालयमध्ये अनुमति प्राप्त कक्षाग र तहगत बिद्यालय सङ्ख्या (शुन्य दरबन्दी भएका)														0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
जम्मा सामुदयिक बिद्यालयमध्ये बिशेष बिद्यालयहरुको सङ्ख्या (बिभिन्न अपाङ्गताका भएका बालबालिकाका लागि)							1							1	1	1	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0
जम्मा सामुदयिक बिद्यालयमध्ये धार्मिक बिद्यालयहरुको सङ्ख्या				1		1								2	0	2	0	0	0	2	0	0	2	0	0	0
जम्मा सामुदयिक बिद्यालयमध्ये घुम्ती बिद्यालयहरुको सङ्ख्या														0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
जम्मा सामुदयिक बिद्यालयमध्ये समाहित शिक्षा सहितका बिद्यालयहरुको सङ्ख्या													1	1	1	1	1	1	1	1	0	0	0	0	0	1
जम्मा सामुदयिक बिद्यालयमध्ये आवासिय सुबिधा सहितका बिद्यालयहरुको सङ्ख्या														0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
प्राबिधिक धार सहितका जम्मा सामुदयिक										0	0	0	1	0	0	0	0	1	1	1	0	0	0	0	0	1

बिद्यालयहरुको सङ्ख्या (कक्षा ९-१२)																										
नमूना बिद्यालय कार्यक्रम सहितका सामुदयिक बिद्यालयहरुको सङ्ख्या (कक्षा ९-१२)										0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
बिज्ञान बिषय सहितका जम्मा बिद्यालयहरुको सङ्ख्या (सबै प्रकारका कक्षा ११-१२)	0											0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
बिज्ञान बिषय सहितका जम्मा सामुदयिक बिद्यालयहरुको सङ्ख्या (कक्षा ११-१२)	0											0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
खुल्ला बिद्यालय सङ्ख्या (Other Column मा लेखानुहोस)	0						0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
सामुदायिक सिकाई केन्द्रहरुको सङ्ख्या	0	0																			4	0	0	0	0	0

१.२.५ बिद्यार्थी सङ्ख्या र भर्ना प्रवृत्ती

क) पालिकाको सेवा क्षेत्र र भर्ना प्रवृत्ती

२) बिद्यार्थी बिबरण (Stusents details)	लिङ्ग	सबै प्रकारका बिद्यालयमा कक्षागत र तहगत जम्मा बिद्यार्थी सङ्ख्या	सामुदायिक बिद्यालयमा कक्षागत र तहगत जम्मा बिद्यार्थी सङ्ख्या	सबै प्रकारका बिद्यालयमा कक्षागत र तहगत दलित बिद्यार्थी सङ्ख्या	सामुदायिक बिद्यालयमा कक्षागत र तहगत दलित बिद्यार्थी सङ्ख्या	सबै प्रकारका बिद्यालयमा कक्षागत र तहगत अपाङ्गता भएका बिद्यार्थी सङ्ख्या	सामुदायिक बिद्यालयमा कक्षागत र तहगत अपाङ्गता भएका बिद्यार्थी सङ्ख्या	सबै प्रकारका बिद्यालयमा कक्षागत र तहगत तोकिएका २२ जनजाती बिद्यार्थी सङ्ख्या	सामुदायिक बिद्यालयमा कक्षागत र तहगत तोकिएका २२ जनजाती बिद्यार्थी सङ्ख्या	सामुदायिक बिद्यालयमा सन्चालित प्राबिधिक धारका बिद्यार्थी सङ्ख्या (कक्षा ९-१२ मा)
बाल विकास	छात्रा	११६४	४९५	२५५	१८९	२	२	१००	३६	
	छात्रा	१६३३	६०१	२९९	२१४	३	३	१२४	४५	
	जम्मा	२७९७	१०९६	५५४	४०३	५	५	२२४	८१	
कक्षा-१	छात्रा	११६४	४९४	२२४	१८६	२	२	७०	२७	
	छात्रा	१७७१	५४२	३२८	२३०	२	२	९९	३१	
	जम्मा	२९३५	१०३६	५५२	४१६	४	४	१६९	५८	
कक्षा-२	छात्रा	१०७९	४४२	२०८	१५३	६	६	८५	३२	
	छात्रा	१६४७	४६३	२४३	१५१	१४	१४	११५	३५	
	जम्मा	२७२६	९०५	४५१	३०४	२०	२०	२००	६७	
कक्षा-३	छात्रा	१००८	४१७	१८०	१५९	६	६	७४	१९	
	छात्रा	१४८३	३९१	२४०	१५८	२	२	८७	१८	
	जम्मा	२४९१	८०८	४२०	३१७	८	८	१६१	३७	

कक्षा-४	छात्रा	९२०	३७४	१६०	१२९	४	४	७२	२८	
	छात्रा	१३१५	३५६	२२७	१४१	४	४	९९	१७	
	जम्मा	२२३५	७३०	३८७	२७०	८	८	१७१	४५	
कक्षा-५	छात्रा	८७९	३८३	१६५	१२८	३	३	७२	२९	
	छात्रा	१४५७	३४६	२२९	१४५	५	५	११५	२२	
	जम्मा	२३३६	७२९	३९४	२७३	८	८	१८७	५१	
कक्षा-६	छात्रा	७६६	२९४	१०५	७२	२	२	७०	१८	
	छात्रा	११३३	२५३	१५३	८४	६	६	९९	१५	
	जम्मा	१८९९	५४७	२५८	१५६	८	८	१६९	३३	
कक्षा-७	छात्रा	७९८	२९१	९०	६४	२	२	८१	२३	
	छात्रा	११३८	२७२	१३१	७५	०	०	१४२	३०	
	जम्मा	१९३६	५६३	२२१	१३९	२	२	२२३	५३	
कक्षा-८	छात्रा	७८४	३४०	८९	६६	०	०	६१	३०	
	छात्रा	१२०५	३६१	१२१	७७	४	४	१०१	३३	
	जम्मा	१९८९	७०१	२१०	१४३	४	४	१६२	६३	
कक्षा-९	छात्रा	५००	२४२	४९	३५	१	१	४९	१६	०
	छात्रा	७२१	२७५	७३	५२	३	३	६०	२०	१७
	जम्मा	१२२१	५१७	१२२	८७	४	४	१०९	३६	१७
कक्षा-१०	छात्रा	५४०	३०३	६५	५५	१	१	३२	१६	६
	छात्रा	७०८	३३४	७८	५८	३	३	५४	१७	२३
	जम्मा	१२४८	६३७	१४३	११३	४	४	८६	३३	२९
कक्षा-११	छात्रा	१९८	१२८	२५	२०	०	०	२२	१७	१
	छात्रा	३२४	१९८	४०	२९	०	०	३८	३१	१२

	जम्मा	५२२	३२६	६५	४९	०	०	६०	४८	१३
कक्षा-१२	छात्रा	५१	२०	२	१	०	०	४	०	२
	छात्रा	८२	२०	१०	३	०	०	३	२	९
	जम्मा	१३३	४०	१२	४	०	०	७	२	११
आधारभूत तह (१-५)	छात्रा	५०५०	२११०	९३७	७५५	२१	२१	३७३	१३५	०
	छात्रा	७६७३	२०९८	१२६७	८२५	२७	२७	५१५	१२३	०
	जम्मा	१२७२३	४२०८	२२०४	१५८०	४८	४८	८८८	२५८	०
आधारभूत तह (६-८)	छात्रा	२३४८	९२५	२८४	२०२	४	४	२१२	७१	०
	छात्रा	३४७६	८८६	४०५	२३६	१०	१०	३४२	७८	०
	जम्मा	५८२४	१८११	६८९	४३८	१४	१४	५५४	१४९	०
माध्यमिक तह (९-१०)	छात्रा	१०४०	५४५	११४	९०	२	२	८१	३२	६
	छात्रा	१४२९	६०९	१५१	११०	६	६	११४	३७	४०
	जम्मा	२४६९	११५४	२६५	२००	८	८	१९५	६९	४६
माध्यमिक तह (११-१२)	छात्रा	२४९	१४८	२७	२१	०	०	२६	१७	३
	छात्रा	४०६	२१८	५०	३२	०	०	४१	३३	२१
	जम्मा	६५५	३६६	७७	५३	०	०	६७	५०	२४
आधारभूत तह (१-८)	छात्रा	७३९८	३०३५	१२२१	९५७	२५	२५	५८५	२०६	०
	छात्रा	१११४९	२९८४	१६७२	१०६१	३७	३७	८५७	२०१	०
	जम्मा	१८५४७	६०१९	२८९३	२०१८	६२	६२	१४४२	४०७	०
माध्यमिक तह (९-१२)	छात्रा	१२८९	६९३	१४१	१११	२	२	१०७	४९	९
	छात्रा	१८३५	८२७	२०१	१४२	६	६	१५५	७०	६१
	जम्मा	३१२४	१५२०	३४२	२५३	८	८	२६२	११९	७०

१.२.६ शिक्षक सङ्ख्या र प्रबित्ति

तह	सामुदायिक बिद्यालयमा स्वीकृत र राहत दरबन्दीका शिक्षक सङ्ख्या						सामुदायिक बिद्यालयका सबै प्रकारका शिक्षक सङ्ख्या (पालिका र निजी श्रोतबाट नियुक्त शिक्षक समेत्)					सबै प्रकारका बिद्यालयको शिक्षक सङ्ख्या (संस्थागतको समेत्)			
	दरबन्दी	राहत	जम्मा	महिला	महिला %	बिद्यार्थी शिक्षक अनुपात	जम्मा	महिला	पुरुष	पालिकाको स्रोतबाट नियुक्त सङ्ख्या	महिला %	जम्मा	महिला	पुरुष	महिला %
पूर्व प्र.बि./बा.बि.के.	८०		८०	८०	१००	११.७०									
आधारभूत (१-५)	१२६	४६	१७२	६१		२३.८१									
आधारभूत (६-८)	३१	१०	४१	१४		४५.७३				४					
माध्यमिक (९-१०)	३०	८	३८	६		३६.१३									
माध्यमिक (११-१२)		८	८			३७.५०									
उच्च शिक्षा															

१.२.७ विद्यार्थी शिक्षक अनुपात अन्य सूचकहरुको अवस्था र प्रबित्ति विश्लेषण

शिक्षक विद्यार्थी अनुपात (Student-Teacher Ratio) को अर्थ

शिक्षक विद्यार्थी अनुपात भनेको कति विद्यार्थीलाई एक जना शिक्षकले पठनपाठन गरिरहेका छन् भन्ने संख्या हो। यो अनुपात शिक्षाको गुणस्तरसँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध राख्दछ। कम अनुपात अर्थात् कम विद्यार्थीलाई बढी शिक्षक भनेको व्यक्तिगत ध्यान दिने सम्भावना बढी हुन्छ भने बढी अनुपात भनेको एक शिक्षकमाथि बढी चाप हुन्छ भन्ने बुझिन्छ।

विभिन्न तहमा शिक्षक विद्यार्थी अनुपातको विश्लेषण

१. पूर्व–प्रारम्भिक/बाल विकास कक्षा (Pre-primary):

- शिक्षक सङ्ख्या: ८०
- महिला शिक्षक: १००%
- विद्यार्थी–शिक्षक अनुपात: ११.७०

यस तहमा अनुपात धेरै राम्रो छ। एक जना शिक्षकमाथि लगभग १२ जना विद्यार्थी मात्र छन्, जुन अन्तर्राष्ट्रिय मानक अनुसार पनि उत्कृष्ट मानिन्छ। साथै सबै शिक्षक महिला हुनु सकारात्मक पक्ष हो, किनभने प्रारम्भिक शिक्षामा महिला शिक्षकको भूमिकालाई बालमैत्री सिकाइका लागि आवश्यक ठानिन्छ।

२. आधारभूत तह (कक्षा १–५):

- दरबन्दी शिक्षक: १२६
- राहत शिक्षक: ४६
- कुल शिक्षक: १७२
- महिला शिक्षक: ६१
- विद्यार्थी–शिक्षक अनुपात: २३.८१

यस तहमा अनुपात लगभग २४ विद्यार्थी प्रति शिक्षक रहेको छ। यो अनुपात राष्ट्रिय औसतको नजिक छ र व्यवस्थापन गर्न सकिने स्तरमा मानिन्छ। तर अझै पनि गुणस्तर सुधारका लागि अनुपात घटाउन सकिन्छ। महिला शिक्षकको प्रतिशत लगभग ३५.४७% छ (६१/१७२ × १००) जुन झन् वृद्धिको खाँचोमा देखिन्छ।

३. आधारभूत तह (कक्षा ६–८):

- कुल शिक्षक: ४१
- महिला शिक्षक: १४
- विद्यार्थी–शिक्षक अनुपात: ४५.७३

यस तहमा अनुपात निकै उच्च छ। एक जना शिक्षकमाथि लगभग ४६ जना विद्यार्थी हुनु अत्यधिक चाप भएको संकेत हो। यसले सिकाइको गुणस्तरमा असर पार्न सक्छ। महिला शिक्षकको भागीदारी पनि झन्डै ३४% मात्र छ, जुन अझै बढाउनु पर्ने देखिन्छ।

४. माध्यमिक तह (कक्षा ९–१०):

- कुल शिक्षक: ३८
- महिला शिक्षक: ६
- विद्यार्थी–शिक्षक अनुपात: ३६.१३

यहाँ अनुपात कक्षा ६–८ भन्दा थोरै कम छ तर अझै पनि उच्च नै छ। विशेषगरी माध्यमिक तहमा विषयगत विशेषज्ञता आवश्यक हुने भएकाले शिक्षक संख्या थप बढाउनुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ। महिला शिक्षकको अनुपात (१५.८%) निकै न्यून देखिन्छ।

५. माध्यमिक तह (कक्षा ११–१२):

- कुल शिक्षक: ८
- विद्यार्थी–शिक्षक अनुपात: ३७.५०

कक्षा ११–१२ मा पनि अनुपात उच्च नै छ। यो तहमा विज्ञान, गणित, व्यवस्थापन लगायत विषयको विशेषज्ञ शिक्षकको खाँचो रहेको देखिन्छ। यहाँ महिला शिक्षकको तथ्यांक उल्लेख नगरिएको भए पनि यो तहमा समेत महिला सहभागिता कम हुने सम्भावना देखिन्छ।

निष्कर्ष

उपलब्ध तथ्यांकको विश्लेषणबाट स्पष्ट हुन्छ कि:

- प्रारम्भिक तहमा शिक्षक संख्या पर्याप्त छ र अनुपात सन्तोषजनक छ।
- आधारभूत र माध्यमिक तहमा विद्यार्थी शिक्षक अनुपात उच्च छ, विशेषतः कक्षा ६–१० मा।
- महिला शिक्षकको प्रतिनिधित्व उच्च तहमा घट्दै गएको देखिन्छ।

शिक्षक विद्यार्थी अनुपात सुधार गर्नको लागि:

१. माध्यमिक तहमा शिक्षक दरबन्दी थप्नु आवश्यक छ।
२. महिला शिक्षकको सहभागिता बढाउन विशेष कार्यक्रम ल्याइनु पर्छ।
३. सिकाइमा गुणस्तर वृद्धि गर्न शिक्षक तालिम र स्रोतमा लगानी गरिनु पर्छ।

यसरी, विद्यार्थी शिक्षक अनुपात शिक्षाको समग्र गुणस्तर सुधारका लागि महत्त्वपूर्ण सूचक हो र यसका आधारमा योजना बनाउनु आवश्यक छ।

१.२.८ उल्लेख्य उपलब्धि तथा अन्तर (Gaps)

यस नगरपालिकाको प्रारम्भिक बालविकास शिक्षामा अनुभव लिई कक्षा १ मा नवप्रवेशी प्रतिशत ६९.०१ रहेको छ। कक्षा १ मा कूल र खुद प्रवेश दर क्रमशः १६४.३ र ९३.४ रहेको छ। आधारभूत तह (कक्षा १-५) को कूल भर्ना दर १३३.१, खुद भर्ना दर ९५.४, लैङ्गिक समता सूचक १.१९, शिक्षक विद्यार्थी अनुपात ४५.१०, कक्षा ५ को टिकाउ दर ८७.२, कक्षा १-५ को उतीर्ण दर ८८.८ प्रतिशत रहेको छ भने अझै पनि कक्षा १-५ दोहोऱ्याउने दर ३.२ र कक्षा ५ मा कक्षा छोड्ने दर ६.८ प्रतिशत रहेको छ।

आधारभूत तह (कक्षा ६-८) को कूल भर्ना दर १२६.६, खुद भर्ना दर ९४.९, लैङ्गिक समता सूचक १.२०, शिक्षक विद्यार्थी अनुपात ११०.९२, कक्षा ८ को टिकाउ दर ८९.३, कक्षा ८ को उतीर्ण दर ९२.३ प्रतिशत रहेको छ भने अझै पनि कक्षा ८ दोहोऱ्याउने दर ०.२ र कक्षा ८ मा कक्षा छोड्ने दर ५.७ प्रतिशत रहेको छ।

माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०) को कूल भर्ना दर १०८.४, खुद भर्ना दर ७६.५, लैङ्गिक समता सूचक १.२३, शिक्षक विद्यार्थी अनुपात ४८.१५, कक्षा १० को टिकाउ दर ६७, कक्षा १० को उतीर्ण दर ९५.२ प्रतिशत रहेको छ भने कक्षा १० दोहोऱ्याउने दर ०.५ र कक्षा १० मा कक्षा छोड्ने दर ४.३ प्रतिशत रहेको छ।

विद्यालय शिक्षामा सरकारको प्रत्यक्ष लगानी नभई अभिभावकबाट शुल्क लिएर सञ्चालन भएका नाफामूलक र गैरनाफामूलक गरी दुई प्रकारका संस्थागत (निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित) विद्यालयको उपस्थिति पनि उल्लेख्य छ। सन् २०२५ को तथ्याङ्कअनुसार प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा कुल विद्यार्थी सङ्ख्याको ४९.८% निजी

क्षेत्रबाट सञ्चालित विद्यालयमा भर्ना भएका छन् । विद्यालयहरूको सङ्ख्याका आधारमा १६.४% मात्र निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित छन् भने सामुदायिक प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा केन्द्रहरू (८३.६%) मा ५०.२% मात्र विद्यार्थी देखिन्छन् । यसका हुनाका दुई कारण छन् । पहिलो, निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित विद्यालयहरूले २ देखि ४ वर्षका कक्षाहरू चलाएका छन् भने धेरैजसो सामुदायिकले १ वर्षका कक्षा चलाएका छन् । दोस्रो, निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित अधिकांश प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा केन्द्रहरू तुलनात्मक रूपमा घना बस्ती भएका क्षेत्रमा रहेका छन् । त्यसै गरी आधारभूत (१–८) र माध्यमिक तह (९–१२) मा कुल विद्यार्थी सङ्ख्याको क्रमशः २५.७ र २८.२ प्रतिशत निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित विद्यालयमा अध्ययन गर्दछन् ।

आधारभूत तहमा लैङ्गिक समता सूचक ०.६८ पुगेको छ भने माध्यमिक तहमा लैङ्गिक सूचक समता ०.६९ पुगेको देखिन्छ । त्यसै गरी दलित विद्यार्थीहरूको भर्ना दरमा पनि पर्याप्त सुधार भई प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा, आधारभूत तह (कक्षा १–५) र आधारभूत तह (कक्षा १–८) मा कुल भर्नामध्ये क्रमशः १८.५, १९.५ र १८.२ प्रतिशत दलित विद्यार्थी भर्ना भएका छन् । विभिन्न किसिमका अपाङ्गता भएका सबै बालबालिकालाई समावेशी वातावरण सिर्जना तथा आवश्यकता अनुसारको प्रबन्धसहिको सहभागिता र सिकाइका लागि समग्र विद्यालय पद्धतिको क्षमता विकास तथा अपाङ्गता मैत्री सिकाइ वातावरण निर्माणमा थप प्रयास आवश्यक छ ।

विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिका आधारमा गुणस्तरलाई हेर्दा शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्रद्वारा कक्षा ३, ५ र ८ मा गरिएका परीक्षणले समग्रमा कमजोर उपलब्धि देखाएका छन् भने सोही केन्द्रद्वारा गरिएका माध्यमिक विद्यालयका कार्यसम्पादन परीक्षणहरूले अधिकांश विद्यालयको व्यस्थापकीय क्षमता, विद्यालयको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरण, शिक्षक तयारी, कक्षाकोठाको शिक्षण सिकाइ तथा विद्यार्थीको समग्र सिकाइ उपलब्धि कमजोर रहेको देखाएका छन् ।

यसरी विद्यालय तथा विद्यार्थी भर्नामा वृद्धि तथा समताका सूचकहरूमा सुधार आए पनि सबै बालबालिकालाई विद्यालयमा ल्याई गुणस्तरीय सिकाइसहित विद्यालय तह पुरा गराउन थप प्रयास तथा सुधार आवश्यक छ । यसका लागि समग्र विद्यालय पद्धतिलाई बालमैत्री र गुणस्तर उन्मुख बनाउन विद्यालयमा पूर्वाधारसिहतको सिकाइ वातावरण निर्माण, शिक्षकको क्षमता तथा उत्प्रेरणामा सुधार र निरन्तर सहयोग पद्धतिको विकास आवश्यक हुन्छ । त्यसै गरी विद्यार्थीलाई सिकाइका लागि उत्प्रेरित गर्न उनीहरूको कुशलताप्रति चासो बढाउन विद्यालयमा आधारित स्वास्थ्य, पोषण र सरसफाइ तथा स्वच्छतासम्बन्धी सेवा तथा शिक्षालाई विद्यालयमा आवद्ध गरी व्यवस्थित गर्नु पनि उत्तिकै आवश्यक छ

शिक्षाको सबै तहमा सुशासन कायम गर्न र प्रभावकारी र गुणस्तरीय सेवा प्रवाहका लागि नेपालको संविधानअनुसार तीनै तहको सरकारको समन्वय. सहकार्य र सहकारिताको सिद्धान्तमा आधारित उच्च गुणस्तरको शैक्षिक व्यवस्थापनका गर्न सक्ने गरी शासकीय तथा व्यवस्थापकीय प्रबन्धका लागि गर्नु आवश्यक छ । सार्वजनिक शिक्षामा न्यून पहुँच भएका दुर्गम गाउँका बालबालिका तथा युवाहरूका लागि शिक्षा प्रणालीमा समतामूलक पहुँच तथा सहभागिता सुनिश्चित गर्न सेवा प्रदायक प्रणाली तथा शिक्षकका दक्षता सुधार गरी गुणस्तर अभिवृद्धि गर्नु आवश्यक छ । यस प्रयोजनका लागि हालसम्म कार्यान्वयन भएका योजनाहरूको समीक्षाका

आधारमा विकास कार्यक्रमहरूको परिमार्जन तथा सेवा प्रदायक एकाइ तथा निकायहरूको क्षमता अभिवृद्धि जरूरी देखिएको छ ।

यसै गरी स्थानीय र प्रदेश तहमा शिक्षा योजना निर्माण, अनुगमन तथा प्रतिवेदन प्रणालीसम्बन्धी क्षमता तथा संयन्त्र विकास गर्ने, शिक्षकको सक्षमता विकास गर्ने, पाठ्यक्रमअनुसार अपेक्षित गुणस्तर सुनिश्चित गर्ने, सामुदायिक विद्यालयहरूको प्रतिवद्धता र उत्तरदायित्वमा सुधार गर्ने, साधन र स्रोतको पर्याप्त व्यवस्था गर्ने, विद्यालय तहको प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिप विकासलाई श्रम बजारको मागसँग जोडी सान्दर्भिकता सुनिश्चित गर्ने गरी सुधार गर्ने, तथ्याङ्कलाई विश्वसनीय बनाई शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणालीलाई सुदृढ गर्ने, दिगो लगानीको स्रोत पहिचान गर्ने, जीवन पर्यन्त सिकाइका अवसरमा वृद्धि तथा विस्तार गर्ने, औपचारिक, अनौपचारिक, अनियमित र जीवनपर्यन्त शिक्षाबिच पारगम्यताको संस्थागत व्यवस्था गर्ने, प्रविधिमा आधारित शिक्षण सिकाइ सुनिश्चित गर्ने, सिकाइलाई विज्ञान र प्रविधिसँग जोड्ने र कोभिड-१९ का कारण सिर्जित पहुँच, सहभागिता र सिकाइ उपलब्धिमा देखा परेको अन्तर घटाउने जस्ता प्रमुख चुनौतीहरू रहेका छन् ।

१.३.३ शिक्षा क्षेत्रको योजना

नेपालको संविधान र संघीय संरचनाअनुरूप शिक्षाका योजना तथा कार्यक्रमहरू विकास गर्ने क्रममा तयार गरिएको चालु विद्यालय क्षेत्र विकास योजना (SSDP) को ५वर्षे (वि.सं. २०७३-२०७८) समयावधि आगामी २०७८ साल असार मसान्तमा समाप्त हुँदैछ । यस योजनाले राष्ट्रको सामाजिक तथा आर्थिक रूपान्तरणका लागि आवश्यक स्वावलम्बी, प्रतिस्पर्धी, प्रवर्तनात्मक र मूल्य उन्मुख नागरिकको विकासमा योगदान पुऱ्याउने दूरदृष्टि राखेको थियो । मुलुकको भावी संघीय स्वरूपलाई दृष्टिगत गर्दै समाजका विविधतापूर्ण परिवेश तथा आवश्यकतालाई आत्मसात् गरी सबै नागरिकलाई उत्पादनशील जीवन यापन गर्न चाहिने कार्यमूलक साक्षरता, गणितीय सिप, ज्ञान तथा आधारभूत जीवनोपयोगी सिपको विकासका अवसर प्राप्त गर्न सहजीकरण गर्दै जनशक्तिको क्षमता विकासका प्रयासमार्फत् मुलुकको सामाजिक तथा आर्थिक विकासमा योगदान दिई विद्यमान असमानता घटाउने उद्देश्यका साथ कार्यक्रमहरूका कार्यान्वयन भरहेका छन् । विद्यालय क्षेत्र विकास योजनामा लक्षित नतिजामार्फत् विद्यालय शिक्षामा समता, गुणस्तर, सक्षमता, सुशासन तथा व्यवस्थापन र उत्थानशीलताका आधारमा योजनाका समग्र कार्यक्रमहरू निर्देशित थिए । यस योजनाको कार्यान्वयन हुदाँहुदै नेपालको शासकीय स्वरूप केन्द्रीय शासन प्रणालीबाट संघीय प्रणालीअनुरुप तीन तहको सरकारमार्फत् सञ्चालन हुने संक्रमणकालीन अवस्था सुरू भयो । आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षाको व्यवस्थापनसम्बन्धी मुख्य दायित्व स्थानीय सरकारको हुने भए पछि यसको कार्यान्वयन संरचना, स्वरूप तथा प्रतिवेदन प्रणालीमा परिवर्तनसहित थप सबल बनाउनु पर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

कार्यक्रमको पहिलो चरणको कार्यान्वयनमा हुँदा सम्ममा आधारभूत तहमा विद्यार्थीहरूको पहुँच र भर्ना दरमा उल्लेख्य वृद्धि भएको थियो । कक्षा ८ मा विद्यार्थी टिक्ने र उत्तीर्ण हुने दर पनि बढ्यो । औपचारिक तथा अनौपचारिक शिक्षाको विस्तारबाट विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाहरूको शिक्षामा उल्लेख्य सङ्ख्यामा सहभागिता बढ्यो ।कक्षा १० र कक्षा १२ मा विद्यार्थी टिकाउ दरमा निरन्तर प्रगति देखिए तापनि अपेक्षित लक्ष्य भने प्राप्त हुन सकेन ।

विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रम कार्यान्वयनको सन्दर्भमा गुणस्तर सुधारका लागि विपद् व्यवस्थापन गुरू योजना, वृहत समावेशी गुरू योजना, सिकाइकालागि न्युनतम अवस्था सिर्जना लगायतका मापदण्ड विकास तथा नीतिगत सुधारहरू भए । यसका साथै विभिन्न क्षेत्रमा विज्ञहरूको परिचालनसमेत गरी पाठ्यक्रम प्रारूप परिमार्जन, शिक्षक पेसागत विकास सामग्री र तालिम सामग्री विकासजस्ता कार्यहरू सम्पन्न भए । तर विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि अपेक्षित रूपमा बढ्न सकेन ।

विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रमको उद्देश्य, क्रियाकलापहरू र कार्यान्वयनको सन्दर्भमा गुणस्तरीय शिक्षाका लागि गर्नु पर्ने शैक्षिक सुधारका कार्यक्रमहरूको सम्बन्धमा स्थानीय सरकार, शिक्षक तथा अभिभावकहरूको क्षमता विकासको आवश्यकता देखियो । लक्षित प्रमुख नतिजा सूचकका ढाँचा अनुसार गर्नु पर्ने सुधारका लागि विभिन्न तहमा आवश्यक प्रणालीहरू पर्याप्त मात्रामा व्यवस्थित गर्नु पर्ने देखिएको छ । संघीय व्यवस्थाको कार्यान्वयनको संक्रमणकालीन अवस्थाले विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रमको कार्यन्वयनमा समेत कुनै न कुनै रूपमा प्रभाव पार्‍यो। कार्यान्वयनसम्बन्धी प्रतिवेदनको प्रभावकारी प्रणालीको खाँचो महुसस भयो । तीन तहको सरकारबिचको आपसी जिम्मेवारीको थप स्पष्टतासहित स्रोत केन्द्रहरूको विघटनपछि वैकल्पिक शिक्षक सहायता प्रणालीको आावश्यकता देखिएको छ ।

१.३.४ दिगो विकास लक्षहरू

विद्यालय क्षेत्र विकास योजनाको कार्यान्वयन सँगै १५ वर्षे सहश्राब्दि विकास लक्षहरूको कार्यान्वयन पश्चात् प्राप्त उपलब्धिका आधारमा सन् २०३० सम्मको दिगो विकासका लक्ष्य प्राप्त गर्ने विषयमा नेपालले पनि प्रतिबद्धता जनाएको छ । फलस्वरूप नेपाल सरकारले दिगो विकास लक्ष ४: नेपाल राष्ट्रिय कार्यढाँचा निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । नेपाल सरकारले सन् २०१५ मे को इन्चोन र सेम्टेम्बरको संयुक्त राष्ट्र सङ्घको साधारण सभाको बैठकबाट पारित दिगो विकास लक्ष्यहरूमध्ये लक्ष्य ४ सबैका लागि समावेशी र समतामूलक गुणस्तरीय शिक्षाको सुनिश्चितता तथा आजीवन सिकाइका अवसरहरूमा प्रोत्साहित गर्ने" पुरा गर्न नेपालले राष्ट्रिय कार्यढाँचा स्वीकृत गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ ।

नेपालको राष्ट्रिय कार्यढाँचाले नेपाल सरकारको दीर्घकालीन दूरदृष्टिलाई अनुसरण तथा शिक्षालाई मौलिक मानव अधिकारका रूपमा ग्रहण गरी राज्यको उत्तरदायित्व भित्र समेटेको छ । त्यस्तै नेपाल सरकारले वि.सं. २१०० सम्ममा नेपाललाई समुन्नत राष्ट्रको स्तरमा पुर्‍याउने दीर्घकालीन राष्ट्रिय लक्ष्यलाई समेत आत्मसात गरी दिगो विकास, समावेशिता तथा गुणस्तरीयताको मर्मअनुरूप आवश्यक पर्ने सिकाइको स्तर हासिल गर्ने कार्यमा कोही पनि नागरिक पछाडि पर्न हुँदैन भन्ने मान्यतामा कार्यढाँचाका उद्देश्य तथा लक्ष्यहरू किटान भएका छन् ।

प्रस्तुत कार्यढाँचाले राष्ट्रिय योजना आयोगले तयार गरेको १५ वर्षे दिगो विकास लक्ष, स्थिति र मार्गदर्शनका आधारमा नेपाल सरकारको नीति, योजना तथा कार्यक्रमहरूमा लिङ्ग, सामाजिक र भाषिक विविधता, अपाङ्गता, गरिबी आदिसमेतलाई दृष्टिगत गरी समावेशिता र समताका सिद्धान्त तथा मूल्यको एकीकरण गर्ने गरी सन् २०१५ लाई आधार रेखा मानी सन् २०१९, सन् २०२२, सन् २०२५ र सन् २०३० मा प्राप्त हुने उपलब्धिहरूको परिमाणात्मक गन्तव्य तथा लक्ष्यहरू किटान गरेको छ । दिगो विकासको लक्ष्य ४ का लागि नेपालको राष्ट्रिय कार्यढाँचाले सबै स्थानीय तथा प्रदेश सरकारहरूले निर्धारित सूचकका आधारमा आ-आफ्ना कार्यक्रमको प्रगतिको समीक्षा गरी पृष्ठपोषणसहित पठाइएको विवरणलाई संघीय सरकारले राष्ट्रिय प्रतिवेदनमा

समावेश गर्ने व्यवस्था गरेकोछ । राष्ट्रिय योजना आयोगले निर्धारण गरेका अनुगमनका सूचकहरूसँग आबद्ध हुने गरी शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले राष्ट्रिय प्रतिवेदन तयार गर्ने व्यवस्थासहित सो प्रतिवेदन तथा मन्त्रालयस्तरीय विकास समस्या समाधान समिति तथा राष्ट्रिय विकास समस्या समाधान समिति जस्ता अनुगमनका उच्चस्तरीय संयन्त्रको बैठकमा प्रगति समीक्षा हुने व्यवस्था गरेको छ ।

दिगो विकास लक्ष्य ४ ले दिगो विकास लक्ष्यहरूको प्रगतिको समीक्षा गर्ने सिलसिलामा सबै मुलकहरूले स्वयम्सेवी रूपमा राष्ट्रिय र स्थानीय तहका योजनाहरूको आवधिक समीक्षा गर्न सकिने प्रावधान राखेको छ । यस सन्दर्भमा नेपालले दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयन अवधिभित्र कम्तीमा ३ पटक स्वयम्सेवी राष्ट्रिय समीक्षा गर्ने योजना बनाएको छ । यो समीक्षा राष्ट्रिय योजना आयोगको संयोजनमा गरिने व्यवस्थाअनुसार आयोगले सन् २०२० को जुन महिनामा पहिलो स्वयम्सेवी राष्ट्रिय समीक्षा गरेको थियो । यस समीक्षाले द्रुत गतिमा भइरहेको पूर्वाधार विकासले शिक्षामा पहुँच बढाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको उल्लेख गरेको छ । समीक्षामा शैक्षिक व्यवस्थापन सूचना प्रणालीलाई प्रदेश र स्थानीय तहसँग समन्वय हुने गरी थप सवलीकरण गरी खण्डीकृत तथ्याङ्क तथा सूचनाहरू प्रविष्टि गर्नु पर्ने सुझाव प्रस्तुत भएको छ । सो समीक्षामा अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षा ऐन, २०७५ को कार्यान्वयनले गरिब, सीमान्तकृत र आर्थिक रूपमा पछाडि परेका समदायका बालबालिकाहरूको विद्यालय शिक्षामा पहुँच अपेक्षाकृत रूपमा बढेको विश्लेषण गरिएको छ । सो समीक्षामा प्रस्तुत भएअनुसार प्राथमिक शिक्षाको खुद भर्ना दर तथा तह पुरा गर्ने दर र समग्र विद्यालय शिक्षामा लैङ्गिक सूचकमा सुधार आएको जस्ता सकारात्मक प्रगति देखिए तापनि सिकाइ उपलब्धिमा अपेक्षाकृत रूपमा सुधार हुन नसकेको पक्षलाई इङ्गित गरेको छ । उक्त समीक्षाले साक्षरताको राष्ट्रिय अभियानअन्तर्गत झण्डै एकतिहाइ जिल्लालाई साक्षर बनाउन तथा दिवा खाजा र छात्रवृत्तिको थप कार्यक्रमका लागि आवश्यक हुने स्रोतको आकलनसमेत गरेको छ ।

१.२ विद्यालय शिक्षा क्षेत्रका समस्या तथा चुनौती विश्लेषण

यस राजविराज नगरपालिकामा मुलत: शिक्षा क्षेत्रको अबस्थालाई नियाल्दा सकारात्मक पक्ष र नकारात्मक पक्ष वा सबल पक्ष र दुर्बल पक्ष रहेका छन् । यो त केवल एक सिक्काका दुई पाटा जस्तै हुन । शिक्षा क्षेत्रमा भएको विविध सरल र सकारात्मक पक्षहरु हुदाँहुदै पनि यसका समस्याहरु पनि हुन्छन र हामिले भोग्दै र अनुभव गर्दै आएका छौं ।

विद्यालय शिक्षामा सबै बालबालिकाहरूलाई पहुँच, सहभागिता र गुणस्तरको सुनिश्चितता गर्न नसक्नु, पाठ्यक्रमले तोकेबमोजिमका सिकाइ उपलब्धिहरू हासिल गर्न नसक्नु, बालमैत्री विद्यालय निर्माण गरी सिकाइ वातावरणमा सुधार हुन नसक्नु, स्थानीय पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक निर्माण गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न नसक्नु, विषयगत रूपमा र कक्षागत रूपमा शिक्षकहरूको दरबन्दी नहुनु, शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको पहुँच नहुनु र भएकामा पनि प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न नसक्नु, साक्षरता निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त शिक्षाका अवसरहरू उपलब्ध गराउन नसक्नु, महामारी तथा विपदको अवस्थामा वैकल्पिक सिकाइको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न नसक्नु, उपयुक्त वालमैत्री तथा अपाङ्गमैत्री भौतिक पूर्वाधारको विकास गर्न नसक्नु आदिलाई शिक्षाक्षेत्रका प्रमुख समस्याका रूपमा रहेका छन् । साथै लेखनपुर्व गरिएको कार्यशाला तथा सुझाबको आधारमा भन्ने हो भने यस क्षेत्रको प्रमुख समस्या भनेको न्युन सिकाइ उपलब्धी स्तर तथा न्युनत्तम सिकाइ वातावरण नहुनु,

कक्षाकोठामा पर्याप्त मात्रामा शिक्षण सिकाइ सामाग्रीको ब्यबस्थापन, पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र शिक्षक निर्देशिका सहितको कक्षा शिक्षण, अभिभावकको सक्रियता लगायतका समस्याहरु रहेको छ ।

विद्यालय शिक्षाको सर्वसुलभता, उपयुक्त पुर्वाधारको विकास गुणस्तरको सुनिश्चितता सहित सार्वजनिक शिक्षा प्रतिको आकर्षण अभिबृद्दि गर्नु, विद्यार्थी अनुपातमा शिक्षक दरबन्दी मिलान तथा पुनर्वितरण गर्नु, शैक्षिक सुशासन उत्तरदायित्व अभिबृद्दि गर्नु नगरपालिका भित्र रहेका सम्पुर्ण विद्यालयमा भौतिक पुर्वाधार सहितको आकर्षक वातावरण विकास गर्नु, बालमैत्री एवं प्रविधिमा आधारित बनाउनु,विद्यालय बाहिर रहेका सबै वालबालिकालाई विद्यालय भर्ना गराउनु, कक्षा छाड्ने दर शून्यमा झारी पाठ्यक्रमले राखे अनुसार अपेक्षित सिकाइ सक्षमता सहितको उपलब्धी हासिल गर्नु, शिक्षा क्षेत्रमा सुशासन र उत्तरदायित्व अभिवृद्धि गर्दै शिक्षकको पेशागत क्षमता अभिवृद्धिका लागि तालिम गोष्ठीको व्यवस्था गर्नु, सम्पूर्ण सामुदायिक विद्यालयहरुमा नियमित अनुगमन तथा पृष्ठपोषण प्रदान गर्नु, स्थानीय विषयका पाठ्यपुस्तकको निर्माण तथा वितरण, सूचना सञ्चार प्रविधिले ल्याएका विविध अवसरको सदुपयोग गर्नु यस क्षेत्रका प्रमुख चुनौतिहरु हुन् ।

विविध चुनौतिहरु विच पनि शैक्षिक क्षेत्रमा अव्वल परिवर्तन गर्नका निम्ति थुप्रै अवसरहरु पनि रहेको छ । कालो बादल भित्र सुन्दर चाँदिको घेरा हुन्छ भनेझै यी तमाम चुनौतिका वावजुत विद्यालय शिक्षाको सुदृढिकरणका लागि थुप्रै अवसर विद्यमान रहेको छ । शैक्षिक क्षेत्रमा यस पालिकाको शिक्षा क्षेत्रमा पनि लगानि बढ्दै गएको छ । यसैगरी यस नगरपालिकाले शिक्षा क्षेत्रलाई पहिलो प्राथमिकतामा राखी विविध कार्यक्रम लागू गरिरहेको छ । शिक्षा क्षेत्र तीनवटै सरकारको साझा अधिकार क्षेत्रको रुपमा रहेकोले आपसी साझेदारीमा लगानी अभिबृद्दि गर्न सकिने अवस्था देखिनु, विद्यालय शिक्षामा सुधारका लागि नगरपालिकामा विभिन्न संघस्थाहरुले निरन्तर कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु, शैक्षिक सूचकाङ्कहरुको प्रगति सकारात्मक दिशातिर हुनु पनि शिक्षाको अवसरका रुपमा हरेका देखिन्छन् । विद्यालय शिक्षाको पहुँच, समता विकास र गुणस्तर वृद्धिका लागि वितरण भएका कार्यक्रमहरुले विकास गरेका, संरचना तथा क्षमता पूर्वधारका रुपमा रहन सक्ने । दीगो विकासको लक्ष्य प्रप्तिका लागि द्विपक्षीय र बहुपक्षीय सहकार्य तथा प्रतिवद्धता रहेको । सार्वजनिक शिक्षाको विकास तथा गुणस्तर सुधारको लागि सकरात्मक जनमत रहेको छ। नगरपालिकाले शिक्षा क्षेत्रको सुधारका लागि आवश्यक नीति, नियम निर्माण तथा बजेटको व्यवस्थापन गर्नसक्नु । शिक्षा गुणस्तर सुधारका लागि जस्तैः शिक्षकको व्यवस्थापन, तालिम तथा अन्य शैक्षिक सामग्री सहयोग । शिक्षक पेसागत विकासका लागि नगरपालिका स्तरमा विज्ञ समुह गठन गरिएको तथा विद्यालय स्तरमा शिक्षक सिकाइ समूह निर्माण गर्ने योजना भएको । शिक्षकको पेसागत सहयोगका लागि शिक्षक Mentoring and Coaching को व्यवस्था गरी Menti शिक्षकहरुलाई पेसागत सहयोग निरन्तर रहेको, आधारभूत तहको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक तह सम्मको शिक्षा अनिवार्य गर्न कानुनी आधार निर्माण भएको, बिद्यालयमा इन्टरनेट सेवा विस्तार तथा प्रविधिमैत्री शिक्षण सिकाइ का लागि आवश्यक स्रोत साधन सहित दक्ष शिक्षकको व्यवस्थापन गरिएको, दातृ निकायहरूको साझेदारी, समन्वय र सहकार्य रहेको ।, व्यवसायिक शिक्षा एवं तालिमको विस्तार गर्न सकिने प्रावधान हुनु । समुदायमा शिक्षाप्रतिको आकर्षण बढाउन अभिभावक शिक्षा कार्यक्रम पालिकाले तय गर्नु । बिशेष कक्षा संचालन (बहिरा आवासीय, दृष्टि विहिन तथा सुस्त मनस्थिति)।

राजविराज नगरपालिकाको समग्र शैक्षिक सन्दर्भ र विद्यालय शिक्षाका उपलब्धिका आधारमा विद्यालय शिक्षाको क्षेत्रमा देखिएका मुख्य समस्या तथा चुनौतीहरु निम्नानुसार छन् :

- प्रारम्भिक बालविकास केन्द्र कक्षाको समायोजन तथा पुनर्वितरण गरी मापदण्ड अनुसार सञ्चालन गर्नु/।
- आर्थिकरुपले विपन्न तथा पिछडिएका बर्गका बालबालिकाहरुको पँहुच कम हुनु विद्यालयमा भर्ना भएका बालवालिकालाई टिकाई राख्न नसक्नु
- सिकाई उपलब्धी स्तरमा कमि
- प्राविधिक शिक्षामा विद्यार्थीको पहँहुच कम हुनु
- तहगत क्षेत्रगत तथा विषयगतरुपमा सम्पुर्ण विद्यालयमा शिक्षक व्यवस्थापन गर्न नसक्नु
- नक्शांकनका आधारमा सुलभ दुरीमा विद्यालयको स्थापना, समायोजन तथा पुनर्वितरण गर्नु ।
- बालमैत्री, अपाङ्गतामैत्री, लैङ्गिकमैत्रीको सिकाइ वातावरण निर्माण गर्नु ।
- इन्टरनेट, सूचना र प्रविधिको पहुँच विद्यालयमा पुऱ्याउँनु ।
- भौतिक पूर्वाधार र शैक्षिक वातावरणको निर्माण गर्नु ।
- आधारभूत तहको शिक्षालाई अनिवार्य तथा निःशुल्क र माध्यमिक तहको शिक्षालाई पूर्ण रुपमा निःशुल्क गरी गुणस्तरयुक्त सिकाइलाई सुनिश्चित गर्नु ।
- व्यवहारकुशल सीपलाई विद्यालय शिक्षाको प्रारम्भिक बालविकास शिक्षादेखि माध्यमिक तहसम्म एकीकृत गर्ने र सिकाइलाई दैनिक जीवनसँग अनुकूलन गर्न पाठ्यक्रममा परिमार्जन गरी विद्यालय शिक्षाको औचित्यता वृद्धि गर्नु ।
- व्यावसायिक तथा प्राविधिक शिक्षाका लागि उपर्युक्त संरचना र कार्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन गर्नु ।
- सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा शिक्षक तथा विद्यार्थीको पहुँच विस्तार तथा सिकाइमा प्रभावकारी ढंगले प्रयोग गर्नु ।
- माध्यमिक तहमा वालबालिकाको कमजोर पहुँच
- आर्थिकरुपले विपन्न तथा पिछडिएका बर्गका बालबालिकाहरुको पँहुच कम हुनु विद्यालयमा भर्ना भएका बालवालिकालाई टिकाई राख्न नसक्नु
- सिकाई उपलब्धी स्तरमा कमि
- प्राविधिक शिक्षामा विद्यार्थीको पहुँच कम हुनु
- तहगत क्षेत्रगत तथा विषयगतरुपमा सम्पुर्ण विद्यालयमा शिक्षक व्यवस्थापन गर्न नसक्नु
- सूचना तथा सञ्चारको प्रभावकारी व्यवस्थाको अभावले गर्दा माथिल्लो निकायबाट प्राप्त हुने कार्यक्रम तथा बजेट एवम् अख्तियारीको निकासा फुकुवा समयमा हुन नसक्दा कार्यक्रम सञ्चालनमा बाधा परेको ।

- कतिपय कार्यक्रमहरूको सञ्चालन निर्देशिका तथा सामग्री समयमा प्राप्त नभएकाले कार्यक्रम सञ्चालन गर्न बाधा परेको ।
- विद्यालयसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित विभिन्न निकायहरू विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक संघ, स्थानीय निकाय र सर्वसाधारण सरोकारवालाहरूको सहभागिता र अपनत्वको भावनाको आशातीत रूपमा विकास हुन नसक्दा सञ्चालित कार्यक्रम भने जति उद्देश्यमूलक र दीगो हुन नसकेको ।
- कतिपय कार्यक्रमहरू आर्थिक वर्षको अन्तिम समयमा प्राप्त हुन आएको हुँदा पूर्व योजना र तयारी साथ प्रभावकारी रूपमा कार्यक्रम सम्पन्न गर्न समस्या परेको ।
- विद्यालय सञ्चालन र व्यवस्थापनमा राजनैतिक र गुटगत प्रभाव पर्नु ।
- विद्यालय उमेरका सबै बालबालिकाहरूको विद्यालय शिक्षामा पहुँच पुग्न नसक्नु ।
- बालबालिकाहरूको बीचैमा विद्यालय छाड्ने र पुनःकक्षा दोहोर्याउने दर उच्च हुनु ।
- अझै पनि परिवार, समाज र विद्यालयमा शिक्षासम्बन्धी सामाजिक एवम् लैङ्गिक विभेद कायमै रहनु ।

१.३ नगरपालिकाको शिक्षा क्षेत्रका चुनौतीहरू

उल्लिखित सन्दर्भ तथा विद्यालय शिक्षाका उपलब्धि र अन्तरका आधारमा विद्यालय क्षेत्रको शिक्षामा देखिएका प्रमुख चुनौतीहरू निम्नअनुसार पहिचान गरिएको छः

१. गुणस्तरीय प्रारम्भिक शिक्षा सुनिश्चितता- सबै बालबालिकाका लागि प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको समान अवसर सुनिश्चित गर्न शिक्षा केन्द्र/कक्षाको समायोजन, पुनर्वितरण तथा मापदण्ड अनुसार सञ्चालन।

२. लक्षित समूहका लागि उपयुक्त कार्यक्रम - चार वर्षका बालबालिकालाई केन्द्रित गरी सञ्चालन गरिएका कार्यक्रमहरूमा न्यून उमेर समूहका बालबालिकाहरूको संलग्नता व्यवस्थापन।

३. विद्यालय स्थापना र पुनर्संरचना - नक्साङ्कनका आधारमा विद्यालयहरूको स्थापना, समायोजन तथा पुनर्वितरण गरी सबै बालबालिकाका लागि शिक्षामा पहुँच र सहभागिता विस्तार।

४. बालमैत्री शैक्षिक वातावरण – विद्यालयहरूको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरण सुधार गरी बालमैत्री शिक्षा प्रणालीको विकास।

५. गुणस्तरीय र निःशुल्क शिक्षा - आधारभूत तहमा अनिवार्य र निःशुल्क शिक्षा तथा माध्यमिक तहमा निःशुल्क शिक्षाको व्यवस्था गर्दै सिकाइको गुणस्तर सुधार।

६. सामाजिक-आर्थिक असमानता न्यूनीकरण - प्रदेशगत, सामाजिक-सांस्कृतिक परिवेश तथा आर्थिक अवस्थाका कारण देखिएका विद्यालय शिक्षाका भिन्नतालाई सम्बोधन।

७. व्यावहारिक सीपको एकीकरण - प्रारम्भिक कक्षादेखि माध्यमिक तहसम्म व्यवहारिक सीपहरूको एकीकरण तथा पाठ्यक्रम सुधारद्वारा सिकाइलाई जीवनोपयोगी बनाउने।

८. शिक्षक विकास र पाठ्यक्रम सुधार -शिक्षण सिकाइ, पाठ्यसामग्री, मूल्याङ्कन पद्धति तथा शिक्षक विकास प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउँदै शिक्षा प्रणालीको दक्षता वृद्धि।

९. प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा प्रवर्द्धन - माध्यमिक तहमा व्यावसायिक तथा प्राविधिक शिक्षाका लागि उपयुक्त संरचना तथा कार्यक्रमको विकास र कार्यान्वयन।

१०.सूचना तथा प्रविधिको प्रभावकारी उपयोग -शिक्षक तथा विद्यार्थीका लागि सूचना प्रविधिको सहज पहुँच विस्तार गरी शिक्षण सिकाइमा डिजिटल उपकरणहरूको प्रभावकारी प्रयोग।

११.प्रकोप तथा संकटप्रति उत्थानशील शिक्षा - विद्यालय शिक्षालाई प्राकृतिक प्रकोप, महामारी तथा अन्य संकटका परिस्थितिहरू प्रति लचिलो र उत्तरदायी बनाउने।

१२.बाल पोषण र स्वास्थ्य सुधार - दिवा खाजा, सरसफाइ, स्वच्छता, आधारभूत स्वास्थ्य तथा पोषण सेवा विद्यालयमार्फत् प्रदान गर्दै बालबालिकाको स्वास्थ्य सुधार।

१३.सहायता प्रणालीको सुदृढीकरण - गरिब, विपन्न, अपाङ्गता भएका तथा कठिन परिस्थितिमा रहेका बालबालिकाहरूका लागि छात्रवृत्ति तथा अन्य सहायता प्रणाली प्रभावकारी बनाउने।

१४.सुरक्षित र समावेशी विद्यालय वातावरण - विद्यालयलाई विभेद, भय तथा दुर्व्यवहारमुक्त बनाउँदै समावेशी, समतामूलक तथा विविधताअनुकूल शिक्षालाई प्रवर्द्धन।

१५.जीवनपर्यन्त सिकाइको प्रवर्द्धन - नियमित शिक्षा निरन्तर गर्न नसक्ने वा बढी उमेरका व्यक्तिहरूका लागि वैकल्पिक सिकाइ अवसरहरूको वृद्धि।

१६.शिक्षाको सुशासन र उत्तरदायित्व प्रणाली सुदृढीकरण - संघ, प्रदेश, र स्थानीय सरकारबीच समन्वयात्मक कार्यढाँचा निर्माण गरी शिक्षाको शासकीय व्यवस्थापनलाई नतिजामुखी बनाउने।

१७.सार्वजनिक विद्यालयप्रति अभिभावकको विश्वास वृद्धि - गुणस्तरीय सिकाइ सुनिश्चित गरी अभिभावकहरूको आकर्षण र विश्वास पुनःस्थापना।

१८.यसरी शिक्षा क्षेत्रमा देखा परेका यी चुनौतीहरूलाई प्रभावकारी रूपमा समाधान गर्दै विद्यालय शिक्षालाई पहुँचयुक्त, गुणस्तरीय, समावेशी तथा व्यवहारिक बनाउनु आवश्यक छ।

१.४ राजविराज नगरपालिकाको शिक्षा क्षेत्रको विकासकालागि मुख्य अवसरहरू

उल्लिखित चुनौतीहरू समाधान गरी विद्यालय शिक्षाको विकासका लागि सहयोगी हुने निम्नलिखित अवसरहरू उलपब्ध हुनेछन्ः

१. विगतका कार्यक्रमहरूले विद्यालय शिक्षाको पहुँच, गुणस्तर र समताको क्षेत्रमा विकास गरेको संरचना तथा क्षमता उपयोग गर्न सकिने।

२. आधारभूत तहमा निःशुल्क तथा अनिवार्य र माध्यमिक तहमा निःशुल्क शिक्षाका लागि संवैधानिक, कानुनी र नीतिगत आधार मजबुत भइसकेको।

३. दिगो विकास लक्ष्य)SDG) प्राप्तिका लागि बहुपक्षीय तथा द्विपक्षीय साझेदारी र सहयोगको प्रतिबद्धता रहेको।

४. शिक्षामा सरकारी लगानी वृद्धिका लागि राजनीतिक सहमति रहेको।

५. शिक्षा क्षेत्रका कार्यक्रम कार्यान्वयन तथा विकास साझेदारहरूबिच सहयोग परिचालनको स्थायी ढाँचा स्थापित भइसकेको।

६. संघीय संरचनामा स्थानीय तहलाई विद्यालय शिक्षा तथा व्यवस्थापनको जिम्मेवारी दिइएकाले तीनै तहका सरकारबीच सहकार्य र लगानीको अवसर रहेको।

७. आवश्यक संरचना तथा क्षमता विद्यमान भएकाले तिनलाई सुधार र परिमार्जन गरी कार्यान्वयन गर्न सकिने।

८. राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ लागू भइसकेकाले गुणस्तरीय शिक्षाका लागि मार्गनिर्देशन प्राप्त भएको।

९. विद्यार्थी उपलब्धि मूल्यांकन र विद्यालयको कार्यसम्पादन परीक्षणको पद्धति विकास भएकाले प्रमाणमा आधारित सुधार गर्न सकिने।

१०. सार्वजनिक शिक्षाको सुधार तथा विकासका लागि सकारात्मक जनमत रहेको।

११. प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट सार्वजनिक शिक्षाप्रति आम नागरिकको विश्वास र आकर्षण बढ्ने सम्भावना रहेको।

परिच्छेद २ : दूरदृष्टि, ध्येय, उद्देश्य, रणनीति तथा लक्ष्य/गन्तव्य

२.१ परिचय

नेपालको संविधान, २०७२ ले शिक्षालाई मौलिक हकका रूपमा सुनिश्चित गरेको छ। यसले आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा निःशुल्क हुने कानूनी व्यवस्था प्रदान गरेको छ। अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू र आर्थिक रूपमा विपन्न नागरिकलाई कानुनअनुसार निःशुल्क उच्च शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार सुनिश्चित गरिएको छ। साथै, प्रत्येक नेपाली समुदायलाई आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा प्राप्त गर्ने तथा विद्यालय वा शैक्षिक संस्था सञ्चालन गर्ने अधिकार प्रदान गरिएको छ। शिक्षालाई वैज्ञानिक, प्राविधिक, व्यावसायिक, सीपमूलक तथा रोजगारमुखी बनाउने लक्ष्यका साथ सबै क्षेत्रबाट लगानी अभिवृद्धि गर्नु अपरिहार्य छ।

नेपालको संविधानको मौलिक हकअन्तर्गत शिक्षाको हक, बालबालिकाको हक तथा राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति र दायित्वका साथै राज्य संरचना र अधिकार वितरणलाई आधार मान्दै, स्थानीय तहले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्र शिक्षालाई योजनाबद्ध रूपमा प्रवर्द्धन गर्न आवश्यक छ। स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ११ (ज) मा उल्लेखित अधिकारलाई समेत सन्दर्भ बनाएर, स्थानीय आवश्यकताअनुसार दक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्ने, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने गुणस्तरीय जनशक्ति निर्माण गर्ने उद्देश्यसहित १० वर्षे शिक्षा क्षेत्रको योजना (सन् २०२४-२०३३) तयार गरिएको छ।

वि.सं. २०१० मा "नेपालमा शिक्षा" योजना कार्यान्वयन भएयता, नेपालको शिक्षा नीति, योजना तथा कार्यक्रमहरूले राष्ट्रिय आवश्यकतासँगै विश्व परिवेशअनुसार विकास हुँदै आएका छन्। प्राथमिक शिक्षा परियोजना, आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रम, शिक्षक शिक्षा परियोजना, प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा तालिम परियोजना, सहस्राब्दी विकास लक्ष्य, उच्च शिक्षा परियोजना, विद्यालय क्षेत्र सुधार योजना तथा विद्यालय क्षेत्र विकास योजना जस्ता कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनमा आएका छन्।

विश्व परिवेशअनुसार नेपालले बनाएका राष्ट्रिय योजनाहरू तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धताहरू पूरा गर्न शिक्षा विकास गुरुयोजनाले मार्गनिर्देश गर्नेछ। यो योजना निर्माणका क्रममा नगरपालिकाको नगर शिक्षा समिति, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक संघका पदाधिकारीहरू, शिक्षक-कर्मचारी, विभिन्न संघसंस्थाका प्रतिनिधिहरू, बाल क्लबलगायत सरोकारवालासँग औपचारिक तथा अनौपचारिक छलफल गरी राय-सुझाव समेटिएको छ।

स्थानीय तहमा उपलब्ध स्रोत साधनको अधिकतम उपयोग गरी, विकेन्द्रीकरणको मर्मअनुरूप "Bottom-up Planning Approach" अपनाउँदै विद्यालय सुधार योजना तथा अन्य प्रक्रियाका माध्यमबाट शिक्षा विकासको गुरुयोजना निर्माण गरिएको छ।

शैक्षिक विकेन्द्रीकरणलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न, शिक्षामा समेटिनुपर्ने विषयवस्तुहरूलाई संविधानको मर्मअनुसार फरक ढंगले सम्बोधन गर्नु आवश्यक छ। समन्वय, सहअस्तित्व, सहकार्य, र सहकारिताको

सिद्धान्तलाई आत्मसात् गर्दै स्थानीय स्रोत साधनको उच्चतम उपयोग सुनिश्चित गर्न, समस्या पहिचान र प्राथमिकताक्रम निर्धारणमा गुणस्तरीयता ल्याउन १० वर्षे शिक्षा क्षेत्रको योजना (सन् २०२४-२०३३) निर्माण गरिएको छ।

यस विद्यालय क्षेत्र योजनाले अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षा, निःशुल्क माध्यमिक शिक्षा, सर्वसुलभ साक्षरता, निरन्तर शिक्षा तथा जीवनपर्यन्त सिकाइलाई प्रवर्द्धन गर्ने लक्ष्य राखेको छ। नेपालले वि.सं. २०९० (सन् २०३३) सम्म हासिल गर्नुपर्ने शैक्षिक उपलब्धिहरूलाई समेट्ने गरी योजनाको दूरदृष्टि, ध्येय, उद्देश्य, रणनीति तथा प्रमुख उपलब्धि सूचकहरू परिभाषित गरिएको छ।

२.२ पालिकाको दूरदृष्टि

आर्थिक तथा सामाजिक रुपान्तरणको माध्यमबाट सभ्य, शिक्षित, प्रविधि र रोजगारमा सुनिश्चितता सुखी र समृद्ध समाज रुपान्तरणमा हाम्रो प्रतिवद्धता ।

२.३ ध्येय

नवप्रवर्तक, दक्ष जनशक्ति, जीवनोपयोगी सीपयुक्त, सामाजिक मूल्य मान्यता, समता र समवेशीताप्रति सचेत नागरिक तयार गर्ने।

२.४ उद्देश्य

१. सबै बालबालिकाहरुका लागि गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अवसर उपलब्ध गराउनु।
२. अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षामा पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गरी गुणस्तर वृद्धि गर्नु।
३. माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गरि सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा सुधार गर्नु।
४. सबै नागरिकका लागि जीवनपर्यन्त र निरन्तर सिकाइमा अवसर उपलब्ध गराउनु।
५. विद्यालयहरुमा सुशासन प्रवर्धन गरि सिकाइ उपलब्धि अभिवृद्धि गर्नु।
६. विद्यालयलाई भय, विभेद र दुर्व्यवहारमुक्त तथा विविधता अनुकूल बनाइ बालबालिकालाई बालमैत्री वातावरण प्रदान गर्नु।
७. आपतकालीन, संकटपूर्ण र महामारीजस्ता जोखिमपूर्ण परिस्थितिमा पनि बालबालिकाको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारलाई सुनिश्चित गर्नु।
८. विद्यालय तहको शिक्षामा समता र समावेशीताका लागि गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्नु।
९. सिर्जनशील, दक्ष, नैतिकवान, जीवनोपयोगी सीपयुक्त र सकारात्मक सोच भएको सचेत नागरिक तयार गर्नु।

२.५ रणनीति

१. सबै बालबालिकाहरुको पहुँचमा गुणस्तरीय प्रारम्भिक बाल शिक्षा पुऱ्याउन नगरपालिका , वडा र विद्यालयले आवश्यक सुविधा सहित विद्यार्थी भर्ना अभियान चलाउने साथै नक्शाङ्कनको आधारमा सुलभ दूरीमा विद्यालय व्यवस्थापन गर्ने।(१.४.२)
२. अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षामा पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गरि गुणस्तर वृद्धि गर्न सुशासन, प्रभावकारी नीतिगत व्यवस्था, बालमैत्री वातावरण, विद्यालयको भौतिक पूर्वाधारको विकास, अभिभावक सचेतना, शिक्षकको पेशागत दक्षताको विकास जस्ता पक्षहरुमा जोड दिने।(२.४.२)

३. माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गरि सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा सुधार गर्न शैक्षिक सुशासन, नीतिगत व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयन, बालमैत्री वातावरण, विद्यालयको भौतिक पूर्वाधारको विकास, अभिभावक सचेतना, शिक्षकको पेशागत दक्षताको विकास, अनुगमन, सुपरीवेक्षण, निर्देशन तथा मूल्याङ्कन जस्ता पक्षहरुमा जोड दिने।(३.४.२)
४. सबै नागरिकका लागि जीवनपर्यन्त र निरन्तर सिकाइमा अवसर उपलब्ध गराउनको लागि सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको पूर्नवितरण र कार्यशैलीमा सुदृढीकरण गर्ने।(४.४.२)
५. विद्यालयहरुमा सुशासन प्रवर्धन गरि सिकाइ उपलब्धि अभिवृद्धि गर्न विद्यालयहरुमा उत्तरदायित्व बोध भएका जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्ने, सुशासन प्रवर्धन मापक सूचकहरु निर्धारण गरि सुशासन प्रवर्धनको मापन गर्ने साथै निरीक्षण, अनुगमन, सुपरीवेक्षण र निर्देशन जस्ता गतिविधिलाई प्रभावकारी बनाउन जोड दिने (५.४.२)
६. स्वतन्त्र र भयरहित सिकाइ पद्धतिका सक्षम जनशक्ति निर्माणमा जोड दिने (६.४.२)
७. विद्यालयमा आपतकालीन, संकटपूर्ण र महामारी जस्ता जोखिमपूर्ण परिस्थितिमा पनि बालबालिकाको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारलाई सुनिश्चित गर्न वैकल्पिक विधि, माध्यम, पद्धतिको विकास गरि कार्यान्वयनमा ल्याउने। (७.४.२)
८. विद्यालय तहको शिक्षामा समता र समावेशीताका लागि गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्न निश्चित नीति नियम निर्माण गरी प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि जोड दिने। (८.४.२)
९. सिर्जनशील, दक्ष, नैतिकवान, जीवनोपयोगी सीपयुक्त र सकारात्मक सोच भएको सचेत नागरिक तयार गर्न स्वतन्त्र सिकाइ, अतिरिक्त क्रियाकलाप, प्रयोगात्मक सिकाइ वातावरण तथा बालमैत्री शिक्षण पद्धतिको प्रयोगमा महत्व दिने। (९.४.२)

२.६ अपेक्षित मुख्य उपलब्धि

शिक्षा क्षेत्रको योजनाको अन्त्य (सन् २०३०) सम्ममा निम्नानुसारको मुख्य उपलब्धि प्राप्त हुने अपेक्षा गरिएको छ -

१. सबै बालबालिकाहरूले गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाको पहुँच र अवसर पाएका हुने।
२. अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षामा प्रविधिको पहुँचसहभागिता र गुणस्तरमा अभिवृद्धि , भएको हुने।
३. माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित भई सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा सुधार आएको हुने।
४. सुरक्षित र उपयुक्त भौतिक पूर्वाधार सहितको उच्च शिक्षामा अध्ययन गर्ने अवसर पाएको हुने।
५. आधारभूत तहमा कार्यान्वयनमा रहेको स्थानीय पाठ्यक्रमको सान्दर्भिकता तथा मूल्याङ्कन प्रणाली प्रभावकारी भई दैनिक जीवनका लागि आवश्यक व्यवहारकुशल तथा जीवनोपयोगी सीपहरू,स्थानीय कला, संस्कृति, भाषा, इतिहास, परम्परा, सीप तथा ज्ञानसकारात्मक सोच ,, निरन्तर सिकाइप्रति प्रतिबद्ध र रोजगारउन्मुख नागरिक तयार गर्ने महत्वपूर्ण साधन भएको हुने।
६. प्रविधिमैत्रीक्षमतावान् र सक्षम शिक्षकको व्यवस्था भई विद्यार्थीको सिकाइमा सुधार भएको हुने। ,
७. सबै नागरिकका लागि साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइको अवसर प्राप्त भएको हुने।
८. विद्यालय तहको शिक्षामा समतामूलक पहुँच र समावेशी सहभागितासहित सबैका लागि गुणस्तरीय शिक्षाको अवसर सुनिश्चितता भएको हुने।
९. विद्यालयमा अध्ययन गर्ने सबै बालबालिकाको स्वास्थ्य र पोषणको अवस्थामा सुधार आएको साथै स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाइप्रति सचेत भएको हुने।

१०.आर्थिक अभावका कारणले कुनै पनि बालबालिका शिक्षाको अवसरबाट वञ्चित भएको अवस्था नहुने।

११.हरेक परिस्थितिमा बालबालिकाले भौतिक तथा मनोवैज्ञानिक सुरक्षासहित शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार सुनिश्चित भएको हुने।

१२.समुदाय तथा विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमैत्री वातावरण निर्माण भइ विद्यालय शिक्षाको व्यवस्थापनमा सुशासन प्रवर्धन भएको हुने।

१३.शिक्षाका सबै निकाय तथा विद्यालयमा सुशासन प्रवर्धन भइ बालबालिकाको सिकाइप्रति उत्तरदायी प्रणालीमा विकास भएको हुने।

१४.प्रभावकारी अनुगमनको माध्यमबाट योजना कार्यान्वयनका समस्या तथा चुनौतीहरु सम्बोधन गरी आवश्यकतामा आधारित योजना निर्माण भएको हुने।

२.७ अपेक्षित मुख्य कार्य सम्पादन सूचक (परिमाणात्मक नतिजा)

यस योजनाका अपेक्षित मुख्य कार्य सम्पादन सूचक (परिमाणात्मक नतिजा) निम्नबमोजिम हुने छः

क्र. सं.	सूचक	सूचकहरुको तहको	आधार वर्ष २०८१	२०८३	२०८५	२०८७	सूचकको स्रोत	तथ्याँकको स्रोत
१.	**प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा**							
१.१	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा कूल भर्ना दर* (%)	स्थानीय	९३.०२	९५.	९७.	९९.		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	८६.२	८९.५	९४.	९९.		
१.२	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको अनुभव लिई कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिका* (%)	स्थानीय	८५.२६	८९.	९३.	९६.		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	६८.६	७३.	८५.	९५.		
२.	**आधारभूत शिक्षा (कक्षा १ - ८)**							
२.१	कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिकाको खुदप्रवेश दर (%)	स्थानीय	९५.६	९७.	९८.	१००.		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	९६.९	९७.५	९९.	१००		
२.२	कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिकाको कूल प्रवेश दर (%)	स्थानीय	१०२.२	१००	१००	१००		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	१२१.९	११५.	१०७.	१०५.		
२.३	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा खुद भर्ना दर*	स्थानीय	९६.	९८.	९९.	१००.		

	(%)	प्रदेश						
		राष्ट्रिय	९७.१	९९.	९९.५	१००		
२.४	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा कूल भर्ना दर* (%)	स्थानीय	११२.७	१०८.	१०५.	१००.		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	११९.२	११५.				
२.५	आधारभूत तहको कक्षा ५ को खुदप्रवेश दर* (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	९८.३					
२.६	आधारभूत तहको कक्षा ५ को कूलप्रवेश दर* (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	११३	११०	१०७	१०५.		
२.७	आधारभूत तहको कक्षा ५ सम्म टिकाउ दर* (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	९३.					
२.८	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा ५) पूरा गर्ने दर* (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	८५.८	९३.१	९५.५	९९.५		
२.९	आधारभूत तहमा (प्राथमिक कक्षा १-५)मा भर्ना भएका ५-९ वर्ष उमेर भन्दा माथिका बालबालिका* (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	२२.२	२०.	१५.	१०.		
२.१	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) कूल भर्ना दरमा लैङ्गिक समता सूचाङ्क*	स्थानीय						
		प्रदेश						

			राष्ट्रिय	१.०६			१.०१		
२.११	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा खुद भर्ना दर* (%)		स्थानीय	९५.१	९७.	९८.	९९.		
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	९३.४	९९.		१००		
२.१२	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा कूल भर्ना दर (%)		स्थानीय	१०८.६	१०५.	१०३.	१००.		
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	११०.४					
२.१३	आधारभूत तहको कक्षा ८ सम्मको टिकाउ दर* (%)		स्थानीय	८५.५	८९.	९३.	९७.		
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	७९.३			९५.		
२.१४	आधारभूत तहको कक्षा १ मा भर्ना भई कक्षा ८ पूरा गर्ने दर*(%)		स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	७२.७			९५.		
२.१५	आधारभूत तह(कक्षा १-८) कूल भर्ना दरमा लैङ्गिक समता सूचक*		स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	१.०१	१.०१				
२.१६	कक्षा ३ मा न्युनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेका (कक्षा ३ को आधारभूत वा तह २ हासिल भएका) बालबालिकाको सङ्ख्या (%)	नेपाली भाषा	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	कार्तिक-मङ्सिरमा नयाँ नतिजा आउने भएकाले सोही बमोजिम पछि राखिने					
		गणित	स्थानीय	कार्तिक-मङ्सिरमा नयाँ नतिजा आउने भएकाले सोही बमोजिम पछि राखिने					
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय						

२.१७	कक्षा ५ मा न्युनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेका (कक्षा ५ को आधारभूत तह हासिल भएका) बालबालिकाको सङ्ख्या (%)	नेपाली भाषा	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	४५.	५२.	६०.	७०.		
		गणित	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	२८.३	४०.	६०.	७०.		
		अङ्ग्रेजी	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय						
२.१८	कक्षा ८ मा न्युनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेका (कक्षा ८ को तह ३ हासिल भएका) बालबालिकाको सङ्ख्या (%)	नेपाली भाषा	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	६८.५	७०	७२	७५		
		गणित	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	५३.५	६०.	६५.	७०.		
		विज्ञान	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	४३.८	५०.	६०.	७०.		
२.१९	विद्यालय वाहिर रहेका बालबालिका* (%)	आधारभूत (कक्षा १-५)	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	**२.९**	**१.**	**०.५**	**०**		
		आधारभूत (कक्षा १-८)	स्थानीय						
			प्रदेश						

		राष्ट्रिय	६.६		१.	०		
२.२	आधारभूत तह (कक्षा १-८) अध्यापनरत कूल शिक्षक मध्ये महिला शिक्षकको सङ्ख्या*(%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	४३.७	४५.	५०.	५०.		
३.	**माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९-१२)**							
३.१	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा खुद भर्ना दर* (%)	स्थानीय	४८.१	५५.	६१.	७०.		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	४७.६		६५.			
३.२	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा कूल भर्ना दर* (%)	स्थानीय	५९.४	६५.	७१.	७५.		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	७१.४			९९.		
३.३	माध्यमिक तहमा कूल भर्ना दरमा लैङ्गिक समता सूचक* (कक्षा ९-१२)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	१.०२	१.	१.	१.		
३.४	आधारभूत तहवाट माध्यमिक तहमा ट्रान्जिसन दर* (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	९७.५					
३.५	कक्षा १ मा भर्ना भएका बालबालिका मध्ये कक्षा १० मा पुग्ने दर (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	६०.३					
३.६	कक्षा १ मा भर्ना भएका बालबालिका मध्ये कक्षा १२ मा पुग्ने दर (%)	स्थानीय						
		प्रदेश						

		राष्ट्रिय		२४.					
३.७	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा कार्यरत महिला शिक्षक सङ्ख्या* (%)	स्थानीय							
		प्रदेश							
		राष्ट्रिय		२०.६	२२.	२७.	३३.		
३.८	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा अध्ययनरत विद्यार्थी मध्ये विज्ञान र प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा विषयमा भर्ना भएका विद्यार्थी सङ्ख्या*(%)	स्थानीय	विज्ञान						
			प्रा. व्या.						
		प्रदेश	विज्ञान						
			प्रा. व्या.						
		राष्ट्रिय	विज्ञान			१५.			
			प्रा. व्या.	१०.	१७.	३०.			
३.९	कक्षा १० का विद्यार्थी सिकाइ उपलब्धि* (अङ्कमा)	नेपाली भाषा	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय						
		गणित	स्थानीय						

			प्रदेश						
			राष्ट्रिय						
		विज्ञान	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय						
		अङ्ग्रेजी	स्थानीय						
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय						
४.	**जिवन-पर्यन्त शिक्षा तथा सिकाइ र अनौपचारिक शिक्षा**								
४.१	साक्षरता दर (१५ वर्ष भन्दा माथि) (%)		स्थानीय	५२.५	६०.	६७.	७३.		
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	**५८.**		**९५.**			
४.२	साक्षरता दर (६ वर्ष भन्दा माथि) (%)		स्थानीय	६८.१८	७५.	७९.	८३.		
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	**८२.**	**८९.**	**९५.**	**१००**		
४.३	साक्षरता दर (१५-२४ उमेर समूह) (%)		स्थानीय	८१.६८	८५.	८९.	९३.		
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	**९२.**		**९९.**			

४.४	साक्षरता दरमा लैङ्गिक समता (१५ वर्ष भन्दा माथि)	स्थानीय							
		प्रदेश							
		राष्ट्रिय		०.६५			०.८		
५.	**प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सीप विकास तालिम**								
५.१	प्राविधिक तथा व्यावसायिक सीप विकास तथा तालिम प्राप्त आर्थिक रूपले सक्रिय जनशक्ति*(%)	स्थानीय							
		प्रदेश							
		राष्ट्रिय		३१.	४०.	५०.	७५.		
५.२	प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा(कक्षा ९-१२ वा डिप्लोमा वा प्रि-डिप्लोमा वा सो सरह)उत्तीर्णजनशक्ति* (वार्षिक सङ्ख्या)	स्थानीय	छात्रा						
			छात्र						
		प्रदेश	छात्रा						
			छात्र						
		राष्ट्रिय	छात्रा						
			छात्र						
६.	**सुशासन तथा व्यवस्थापन**								
६.१	आधारभूत तह (कक्षा १-५) मा विद्यार्थीःशिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालय)	स्थानीय		२३:०१:००	३०:०१:००	४०:०१:००			
		प्रदेश							
		राष्ट्रिय		२४:०१:००		३०:०१:००	३०:०१:००		
६.२	आधारभूत तह (कक्षा ६-८) मा विद्यार्थीःशिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालय)	स्थानीय		४५:०१:००	४०:०१:००	४०:०१:००	४०:०१:००		
		प्रदेश							

		राष्ट्रिय	३०:०१:००		३०:०१:००	३०:०१:००		
६.३	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालय)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	३३:०१:००	३१:०१:००	३०:०१:००	३०:०१:००		
६.४	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालय)	स्थानीय	५७:०१:००	५०:०१:००	४५:०१:००			
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	४०:०१:००		३०:०१:००	३०:०१:००		
६.५	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	४१:०१:००	३५:०१:००	३०:०१:००	३०:०१:००		
७.	**शिक्षामा लगानी**							
८.१	कूल बजेटको शिक्षा क्षेत्रमा विनियोजित बजेट*(%)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	१०.६८	१५.	१७.	२०.		
८.२	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा प्रति विद्यार्थी सरकारी खर्च (रू. हजारमा)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	१८	२१	२४			
८.३	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा प्रति विद्यार्थी सरकारी	स्थानीय						

	खर्च (रू. हजारमा)	प्रदेश						
		राष्ट्रिय	११	१५	१७			

परिच्छेद ३ : विद्यालय शिक्षाका मुख्य उपक्षेत्रहरू

यस शिक्षा क्षेत्रको योजना सन् २०२४-२०३३ का लागि परिच्छेद दुईमा पहिचान गरिएका विद्यालय शिक्षाका दृष्टिकोण तथा उद्देश्यहरूका आधारमा प्रमुख क्रियाकलापहरू निर्धारण र लक्ष्यहरू आकलन गरि पहिलो पाँच वर्ष अर्थात् सन् २०२४-२०२८ का लागि लागत अनुमान सहित योजनाको खाका तयार गरिएको छ । पहिलो परिच्छेदमा यस शिक्षा क्षेत्रको योजनाको सन्दर्भ र विद्यालय क्षेत्रको वर्तमान अवस्थाको समग्र समीक्षा गरिएको छ । यसले शिक्षा क्षेत्रको योजनाको आवश्यकता तथा प्राथमिकता पहिचान गर्ने आधार तयार गरेको छ । परिच्छेद दुईमा यस योजनाका समग्र दूरदृष्टि, ध्येय, उद्देश्य, रणनीति तथा लक्ष्यहरू पहिचान गरिएको छ।

तेश्रो परिच्छेदमा विद्यालय क्षेत्रअन्तर्गतका विभिन्न उपक्षेत्रहरू: बालविकास र शिक्षा, आधारभूत शिक्षा, माध्यमिक शिक्षा र अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइका वर्तमान अवस्थाको समीक्षा गरी चुनौतीहरू पहिचान गरिएको छ भने पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन र शिक्षक विकास तथा व्यवस्थापन जस्ता सबैजसो उपक्षेत्रसँग अन्तरविषयहरूको वर्तमान अवस्थाको समीक्षा गरि चुनौतीहरू पहिचान गरिएको छ । यसमा प्रत्येक उपक्षेत्रको वर्तमान अवस्थाको समीक्षा र पहिचान गरिएका चुनौतीहरूलाई दृष्टिगत गरेर योजनाका उद्देश्य, चुनौतीहरू सामना गरि उद्देश्य प्राप्तिका लागि आवश्यक उपक्षेत्रगत रणनीतिहरू र प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्यहरू निर्धारण गरिएको छ ।

३.१ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा

प्रारम्भिक बाल विकास तथा शिक्षा आधारभुत तहको एक महत्वपुर्ण उप क्षेत्र हो । चार बर्ष उमेर पुगेका बालबालिकालाई दिईने शिक्षालाई प्रारम्भिक बालशिक्षा भनिन्छ । शारीरिक,मानसिक (बौद्धिक), संवेगात्मक र सामाजिक क्षेत्रको समुचित विकासलाई नै बाल बिकासको आधारमा लिएको हाल रहेको छ । हाल बालविकास केन्द्र विद्यालयमा आधारित तथा समुदायमा आधारित २ प्रकारका रहेका छन् । प्रारम्भिक बालविकास कक्षादेखि १२ सम्मलाई सरकारले विद्यालय शिक्षाको संरचनामा राखेको छ ।

पाठ्यक्रम प्रारुप २०७६ का अनुसार चार वर्षको उमेर पूरा भएका बालबालिकालाई एक वर्षको प्रारम्भिक बालविकासको अवसर प्रदान गरिने कुरा उल्लेख गरिएको छ भने चार वर्ष उमेरभन्दा मुनिका बालबालिकालाई शिशु विकास केन्द्रबाट शारीरिक, मानसिक वा बौद्धिक,संवेगात्मक र सामाजिक विकास तथा स्याहारका क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न सकिने कुरा उल्लेख छ । प्रारम्भिकबालविकास र शिक्षाको मुख्य उद्देश्य विविध किसिमका मनोरञ्जनात्मक सिकाइ सहजीकरण क्रियाकलापकामाध्यमद्वारा बालबालिकाहरूको सर्वाङ्गीण विकासमा सहयोग पुर्याउनु र कक्षा १ मा प्रवेशका लागि तयारपार्नु हुने छ भन्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाका ७ सक्षमताहरू मा सर्वाङ्गीण विकासका क्रियाकलापमा संलग्नता, पोषणयुक्त खाना र स्वस्थकर बानी विकास, वैयक्तिक सुरक्षाका उपायहरू अवलम्बन, सरसफाइ र सामाजिक बानी व्यवहारको अवलम्बन, सिर्जनात्मक सोचको विकासर भाषिक तथा सञ्चार सिपको विकास रहेका छन् ।

नेपालको संविधानको धारा ३९(३) मा प्रत्येक बालबालिकालाई प्रारम्भिक बालविकास तथा बाल सहभागिताकोहक हुनेछ भनी उल्लेख गरिनु र शिक्षा ऐन २०२८ को आठौं संशोधनले बालविकास र शिक्षालाई

विद्यालय शिक्षाकै अंगको रूपमा मान्यता दिनुले यसको आवश्यकता र महत्तव थप पुष्टि भएको छ । बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक, संवेगात्मक, सामाजिक एवं नैतिक सृजनात्मक पक्षको विकासमा सघाउँदै उनीहरूलाई आधारभूत शिक्षाको लागि तयार गर्ने उद्देश्यले सञ्चालित यो कार्यक्रम विद्यालय शिक्षाको पहिलो पाइला भएकोले पनि यसलाई सर्वसुलभ र गुणस्तरीय बनाउनु आजको आवश्यकता रहेको छ ।

विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रमले प्रारम्भिक शिक्षामा पहुँच गुणस्तरमा जोड दिइएको छ भने शिक्षा नीति २०७६ ले बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकासमा केन्द्रित प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षालाई गुणस्तरीय र प्रभावकारी बनाउनु पर्ने उदेश्य लिएको छ भने उपयुक्त पूर्वाधारसहितको बालमैत्री वातावरण सुनिश्चित गरी प्रारम्भिक बालविकासको अवसर विस्तार गर्ने तथा तीनै तहका सरकार र अभिभावकको साझेदारीमा बालबालिकाहरूको सर्वाङ्गीण विकास एवं विद्यालय शिक्षाको पूर्वतयारीका लागि कम्तीमा एक बर्षको प्रारम्भिक बालविकासको अवसर प्रदान गर्ने रणनीति लिएको छ । त्यस्तैगरी १५ औ योजनाले प्रारम्भिक शिक्षा लाई विद्यालय शिक्षाको अभिन्न अंगका रुपमा लिइ सबै बालबालिकाहरुको पहुँचको सुनिश्चित गर्ने रणनीति लिइएको छ भने कार्यनितका रुपमा बालविकासको विकासको लागि लगानी साझेदारी गर्ने दक्ष योग्यता पुगेका शिक्षकबाट सेवा प्रदान गर्ने प्रारम्भिक शिक्षाको ब्यवस्थापनको न्युनतम मापदण्ड पुरा गर्ने लिएको छ । बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक, संवेगात्मक, सामाजिक एवं नैतिक सृजनात्मक पक्षको विकासमा सघाउँदै उनीहरूलाई आधारभूत शिक्षाको लागि तयार गर्ने उद्देश्यले सञ्चालित यो कार्यक्रम विद्यालय शिक्षाको पहिलो पाइला भएकोले यसलाई सर्वसुलभ र गुणस्तरीय बनाउनु स्थानीय सरकारको दायित्व भित्र पर्दछ । यसै कुरालाई मध्यनजर गरेर राजविराज नगरपालिका ले निर्माण गरेको यस शिक्षा योजनामा प्रारम्भिक बालविकास शिक्षालाई व्यवस्थित र गुणस्तरीय बनाउने प्रयास स्वरुप कार्यक्रमहरू समावेश गरिएको छ ।

३.१.१ वर्तमान अवस्था

शैक्षिक सत्र २०८३ को तथ्यांक अनुसार राजविराज नगरपालिकामा सामुदायिक र संस्थागत तर्फ गरी जम्मा ११७ वटा बालविकास केन्द्रहरू सञ्चालनमा रहेका छन्। सामुदायिक तर्फ ८० वटा विद्यालयमा ३७ वटा वालविकास केन्द्रहरु रहेका छन्। ०-४ वर्ष उमेरको कूल जनसंख्या ५८२० रहेको यस पालिकामा २७७० जना बालबालिका बालविकास केन्द्रमा भर्ना भएका छन्। जसमध्ये छात्राहरु १६१५ जना र छात्रहरु ११५५ जना रहेका छन्। कक्षा १ मा प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा अनुभव सहितको भर्ना संख्या २३४७ (८५%) रहेको छ। राजविराज नगरपालिकाको प्रारम्भिक बालविकास शिक्षामा कूल भर्ना दर ११४.२ प्रतिशत रहेको छ। प्रत्येक वर्ष कुल भर्नादरमा सुधार देखिन्छ भने यस पालिकामा कार्यरत सबै सहजकर्ताहरु नेपाल सरकारले तोकेको न्यूनतम् शैक्षिक योग्यता पूरा भएको देखिन्छ।

भौतिक रुपमा हेर्दा प्रारम्भिक बालविकास सम्बन्धी न्यूनतम् मापदण्ड निर्देशिका २०६७ (पहिलो संशोधन-२०७५) अनुसार यस पालिका अन्तर्गत कुनैपनि बालविकास केन्द्रको न्यूनतम् मापदण्ड नपुगेको देखिन्छ । प्रायः बालविकास केन्द्रहरु बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री, लैङ्गिकमैत्री बन्न सकेका छैनन् । एकातिर सहजकर्ताका लागि उत्प्रेरणा र मनोवल वढाइ पेशामा क्रियाशील बनाउन पारिश्रमिकतामा न्यूनता छ भने अर्कातिर उनीहरुका लागि कुनै सघन तथा पुनर्ताजगी तालिम प्रदान गर्ने व्यवस्था गरिएको छैन ।

प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

१. प्रारम्भिकबाल विकास केन्द्रको न्युत्तम मापदण्ड पुरा गर्दै बालबालिकाहरुको सर्वार्डगिण विकास नभएको
२. पिछाडीएका वर्गका बालबालिकाहरुलाई बाल शिक्षाको पहुँचमा सुनिश्चत गर्न नसक्नु

३. बालविकासकेन्द्रमा भर्ना भएका बालबालिकाको उपस्थितिमा निरन्तरता ल्याउन नसक्नु
४. ३९ बालविकास केन्द्रहरुमा तोकिएको पाठ्यक्रम अनुरुप सहजीकरण गर्न नसक्नु
५. प्रारम्भिक बालहेरचाहा पोषण सुरक्षा तथा सिकाइका सम्बन्धमा अभिभाबकहरुलाई जागरण गराउन नसक्नु
६. ३९ प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रमा न्यूनतम् मापदण्ड पूरा गर्न नसक्नु
७. तोकिएको उमेरमा बालविकास कक्षामा भर्ना गराउन नसक्नु
८. सहजकर्ताहरुको पारिश्रमिक वृद्धिवृत्ति विकास र क्षमता विकास गर्न , नसक्नु
९. बाल विकास केन्द्रको लागि छुट्टै कम्पाउण्ड नभएको
१०. ३९ ओटा बाल विकास शिक्षकहरुमध्ये १५ ओटाले मात्र तालिम प्राप्त गरेको
११. ४२ ओटा सामुदायिक विद्यालयहरु मध्ये ३९ ओटामा मात्र बालविकास केन्द्र संचालनमा रहनु,

३.१.२ उद्देश्य

सबै बालबालिकाहरुलाई गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अवसर सुनिश्चित गर्नु बालविकास र शिक्षा कार्यक्रमको प्रमुख उद्देश्य हो । यो उद्देश्य परिपूर्तिका लागि शिक्षा क्षेत्रको योजनाले प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षासम्बन्धी निम्नलिखित उद्देश्यहरू राखेको छ :

१. ३९ ओटै बालविकास केन्द्रलाई न्युनतम मापदण्ड पुरा गरी व्यवस्थापन गर्ने
२. प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको गुणस्तर सुनिश्चित गर्नु ।
३. थप तीन ओटा विद्यालयमा बाल विकासकेन्द्र संचालन गराउने
४. ५ बर्ष मुनिको सबै बालबालिकाहरुलाई प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा पहुँच सुनिश्चत गर्नु।
५. बालविकासमा रहेको विद्यार्थी शिक्षक अनुपात १:१२ लाई व्यवस्थित गर्न विद्यार्थी सङ्ख्या वृद्धि गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्ने
६. पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ अनुसार ५ वर्षमुनिका बालबालिकाको शारीरिक, सामाजिक, संवेगात्मक, संज्ञानात्मक, आध्यात्मिक तथा नैतिक क्षमताकोविकास गरी प्रारम्भिक बाल शिक्षा तथा विकास/पर्व प्राथमिक शिक्षालाई कक्षा १ मा प्रवेशको तयारी गराउनु।
७. बालविकासको अनुभव सहितको कक्षा १ मा हुने भर्नादर ६९.०१ बाट १००% मा पुगाउने

३.१.३ रणनीति

प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा सुधार ल्याउनका लागि स्थानीय सरकारले विभिन्न रणनीतिहरू अपनाउन आवश्यक छ। पहिलो, प्राथमिक शिक्षाको पहुँच र गुणस्तर सुधार्नका लागि शिक्षण सामग्री र शिक्षिका-शिक्षिकाको तालिममा ध्यान दिनु पर्छ। बालबालिकालाई शिक्षामा आकर्षित गर्न र उनीहरूको सहभागिता बढाउन खेलकुद, नृत्य र गीतजस्ता विधिहरूको समावेश गर्नुपर्छ। दोस्रो, समुदायमा आधारित शिक्षा कार्यक्रम र अभिभावकहरूको संलग्नता सुनिश्चित गर्ने कार्य गर्नुपर्छ, जसले बालबालिकाको सिकाइको वातावरणलाई सशक्त बनाउँछ। तेस्रो, प्राथमिक विद्यालयहरूलाई आवश्यक आधारभूत पूर्वाधार, जस्तै पुस्तकालय, खेलकुद उपकरण र स्वच्छता सुविधाहरू उपलब्ध गराउनु पर्छ। यसका साथै, बालविकासका क्षेत्रमा शैक्षिक जागरूकता अभिवृद्धि गर्ने र सामाजिक संरक्षणको उपायहरू लागू गर्ने कार्यले बालबालिकाको सर्वांगीण विकासमा मद्दत पुऱ्याउँछ।

१. प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा सबै बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गर्नका लागि निर्धारित मापदण्ड, नर्म्स र ढाँचा अनुसार प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा सञ्चालन गर्ने ।

२. कार्यक्रमको नक्साङ्कन, पुनर्वितरण र आवश्यकता अनुसार नयाँ बालविकास केन्द्र स्थापना गर्ने ।
३. विभिन्न लोपोन्मुख तथा सिमान्तकृत समुदायका बालबालिकाका लागि विभिन्न नमूनाहरू विकास गरी पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
४. प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा लागत सहभागिता अभिवृद्धि गर्ने ।
५. कार्यक्रमको प्रभावकारिता वृद्धिका लागि परिवार, समुदाय, गैरसरकारी संघसंस्था, निजी क्षेत्र र विद्यालयहरूलाई जिम्मेवार बनाउने ।
६. नमुना बालविकास केन्द्रहरु स्थापना गर्ने ।
७. बालविकास सहजकर्तामा महिलालाई प्रथामिकता दिने ।
८. सहयोगी कार्यकर्ताहरुको क्षमता विकासका लागि विभिन्न तालिम कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने ।
९. बालकक्षा व्यवस्थापन, कक्षा सजावट, प्रविधिमा आधारित शैक्षिक सामग्रीहरु बाल ,उद्यानको व्यवस्थापन गर्ने ।
१०. राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारुपमा आधारित भै प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको लागि न्यूनतम सिकाइ कार्यघण्टा सुनिश्चित गर्ने ।

३.१.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

१. प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रहरु प्रारम्भिक बालविकास सम्बन्धी न्यूनतम् मापदण्ड निर्देशिका २०६७“)पहिलो संशोधन २०७५ “(अनुसार मापदण्ड पूरा भएका हुनेछन्।
२. प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा उमेरका सबै बालबालिकाहरूलाई प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अनुभवसहित कक्षा १ मा प्रवेश गर्ने वातावरण तयार हुनेछ।
३. २१ प्रारम्भिक बालविकास शिक्षकहरुलाई टि.पी.डी. १ र टि.पी.डी २ मोडेलमा आधारित तालिम प्राप्त हुनेछन्।
४. प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रमको नक्शाङ्कन र पुनर्वितरण गरि २० मिनेटको दूरी भन्दा बढी नपर्ने गरी नयाँ बालविकास केन्द्र विस्तार गरिएको हुनेछ (घुम्ती बालविकास)।
५. प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाको कार्यान्वयनका लागि परिवार, समुदाय, गैरसरकारी संघ संस्था, निजी क्षेत्र र विद्यालयहरूलाई जिम्मेवार बनाइनेछ।
६. बाल विकास शिक्षकहरुको पारिश्रमिकमा थप गरी उत्प्रेरित गरिनेछ।

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य उपलब्धिहरू :

- सबै प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रहरूले न्यूनतम मापदण्ड पुरा गरेका हुनेछन् ।
- सबै बालबालिकाहरूलाई गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अवसर सुनिश्चित भएको हुनेछ ।
- बाल विकास केन्द्र शिक्षक विद्यार्थी अनुपात ११ बाट बढेर २० सम्म पुग्नेछ।
- बालविकास केन्द्रको सङ्ख्या बढेर २१ ओटा हुनेछन्।
- ४-५ वर्षक बालबालिकाहरुको लागि न्युनतम दुरीमा बालविकास केन्द्रको संचालन भएको हुनेछ।

नतिजा

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू तलको तालिका

क्रसं	सूचक (उदाहरण)	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	२०८६/८७
१	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा कूल भर्ना सँङ्ख्या		९३६	१०००	१०१०	१०२०	११००
२	तोकिएको न्यूनतम मापदण्ड पूरा गरेका प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा केन्द्र	०	१०	१५	१८	२५	३०
३	तालिम प्राप्त बालविकास शिक्षकहरुको सङ्ख्या	१५	३५	५०	६०	७०	८०
४	बालविकास कक्षाको खुद भर्ना दर	७३.९०	८५	८९	९५	९८	१००
५	बालविकासको अनुभव सहित कक्षा १ मा भर्नादर	६९.०१	७०	८०	९०	९५	१००

३.१.५ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					भौतिक लक्ष्य(१० वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	प्रारम्भिक बालकक्षामा निर्धारित मापदण्ड अनुरुप बसाइ व्यवस्था लाई ध्यान दिइ खेल तथा सिकाइ सामाग्री र अडियो भिडियो सामग्री सहितको कक्षाकोठा व्ययस्थापन गरीनेछ।	संख्या	०	५	५	५	५	३०	प्रदेश/ नगरपालिका
२	घुम्ती बालविकास केन्द्र विस्तार	पटक			१			२	नगरपालिका
३	इसीडि सहजकर्ताको क्षमता विकासका लागि छोटो अविधिको तालिम सञ्चालन	पटक		१		१		५	पटक
४	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रमको नक्शाङ्कन र पुनर्वितरण	पटक			१			२	नगरपालिका
५	गर्भवती र नवजात शिशु पोषणमा अभिभावक सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन	पटक	१	१	१	१	१	१०	नगरपालिका
६	पोषणयुक्त दिवा खाजाको व्यवस्था	बालविकास	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	संघ
७	शिक्षकको क्षमता विकास तथा वृत्ति विकास	संख्या	५		५		५	३०	प्रदेश/ नगरपालिका
८	सिकाइ क्रियाकलाप सहजीकरणमा मातृभाषाको प्रयोग	संख्या	३२	३२	३२	३२	३२	३२	विद्यालय
९	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको शिक्षकहरूको पारिश्रमिक तथा सेवा सुविधा वृद्धि	पटक	१			१		३	संघ/ प्रदेश/ नगरपालिका
१०	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा सरोकारवालाको सहभागिता	पटक	१	१	१	१	१	१०	स्थानीय सरोकारवा

									ला
११	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको नक्साङ्कन गरी पुनर्वितरण तथा नयाँ थप केन्द्रको स्थापना	केन्द्र	१		१			३	नगरपालिका
१२	सिमान्तकृत तथा विद्यालय बाहिर रहेका बालबालबालिकाको लागि शैक्षिक सहयोग कार्यक्रम सञ्चालन	पटक		१		१		५	नगरपालिका
१३	केन्द्र तोकिएको मापदण्ड अनुरुपको बालविकास केन्द्र ब्यवस्थापनका लागि प्रस्ताबनामा आधारित नमुना बालविकास केन्द्र विकास कार्यक्रम सञ्चालन	केन्द्र		१	१		१	५	नगरपालिका
१४	बार्षिक उत्कृष्ट बालविकास सहजकर्ता लाई सम्मान कार्यक्रम	जना	१	१	१	१	१	१०	नगरपालिका
१५	शिक्षक अभिभाब संघ मार्फत मासिक सुचकको आधारमा अनुगमन समीक्षा बैठक सञ्चालन	जना	५	५		६	५	५०	नगरपालिका
१६	बालविकास केन्द्रको ब्यवस्थापकहरुको क्षमता विकास कार्यक्रम सञ्चालन	केन्द्र		१०	१०			३०	नगरपालिका

३.२ आधारभूत शिक्षा

शिक्षा ऐन २०२८ अनुसार "आधारभूत शिक्षा" भन्नाले प्रारम्भिक बाल शिक्षादेखि कक्षा आठसम्म दिइने शिक्षा हो । विद्यालय क्षेत्र सुधार योजना २०६६-२०७२ ले विद्यालय शिक्षाको पुनर्संरचना गरेर कक्षा १-८ लाई आधारभूत शिक्षा र कक्षा ९-१२ लाई माध्यमिक शिक्षाको रूपमा परिभाषित गरेपछि विद्यालय शिक्षा हाल दुई तहको भएको छ । प्राथमिक र निम्न माध्यमिक तहलाई मिलाएर बनाइएको आधारभूत तहलाई संविधानको धारा ३१ (१) मा नागरिकको मौलिक हक अन्तर्गत राखिएको छ । गुणस्तरीय आधारभूत शिक्षाले गरिबी घटाउन मद्यत गर्ने र व्यक्तिको जीवनस्तरमा उल्लेखनीय सुधार ल्याउन सक्ने तथा यसबाट समाज र राष्ट्रलाई नै विकासको पथमा अगाडि बढ्नमा सहयोग हुने कुरा विभिन्न अध्ययन प्रतिवेदनहरूले देखाएका छन् । युनेस्कोको एउटा प्रतिवेदनले यदि कम आय भएका मुलुकका सबै विद्यार्थीहरूले आधारभूत पढाइ सीप हासिल गरेर विद्यालय छाड्ने हो भने १७ करोड १० लाख मानिसलाई गरिबीबाट माथि उठाउन सकिने तथ्य प्रकाशन गरेको छ । आधारभूत तहको शिक्षाको महत्वलाई दृष्टिगत गरेर नै यसलाई योजनाबद्ध रूपमा व्यवस्थित र गुणस्तरीय बनाउनका लागि राजविराज नगरपालिका ले यस योजनामा आधारभूत शिक्षा अन्तर्गत कक्षा १ देखि ८ सम्मको शिक्षामा पहुँच, गुणस्तर तथा समता र व्यवस्थापकीय प्रवन्धको वर्तमान अवस्थाको समीक्षाका आधारमा चुनौतीहरू पहिचान गरि आगामी दश वर्षका लागि यस तहको शिक्षा विकासका उद्देश्य, रणनीति, नतिजा र प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य उल्लेख गरिएको छ ।

संविधानले विद्यालय तहको शिक्षालाई स्थानीय तहको एकल अधिकार क्षेत्रभित्र तथा संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारको साझा अधिकारभित्र पनि राखेको छ । संविधानका उल्लिखित प्रावधानहरूले सबै बालबालिकाहरूलाई गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्न एकल तथा साझा सूचीका आधारमा तीनै तहका सरकार जिम्मेवार हुनुपर्ने देखिन्छ ।

३.२.१ वर्तमान अवस्था

राजविराज नगरपालिकाको शिक्षा शाखाको तथ्यांकअनुसार पालिकाभित्र हाल कुल ८० वटा विद्यालयहरू संचालनमा रहेका छन्, जसमध्ये ४४ वटा सामुदायिक र ३६ वटा संस्थागत विद्यालयहरू रहेका छन्। कक्षा ५ सम्म सञ्चालनमा रहेका विद्यालयहरू ३० वटा छन् भने कक्षा १ देखि ८ सम्मका विद्यालयको संख्या ६ छ। यसरी आधारभूत तह सञ्चालन गर्ने विद्यालयहरूको कुल संख्या ३८ पुगेको छ।

सामुदायिक विद्यालयहरूको विद्यार्थी विवरण हेर्दा, शैक्षिक सत्र २०८३ मा कक्षा १–५ मा छात्रा २१०८ र छात्र २०९० गरी जम्मा ४१९८ जना विद्यार्थी अध्ययनरत छन्। कक्षा ६–८ मा छात्रा ८९२ र छात्र ८५६ गरी जम्मा १७४८ विद्यार्थी रहेका छन्। यसरी सामुदायिक विद्यालयहरूमा छात्राको संख्या छात्रभन्दा उच्च देखिन्छ।

संस्थागत विद्यालयतर्फ हेर्दा, कक्षा १–५ मा छात्रा २९३० र छात्र ५५८२ गरी जम्मा ८५१५ विद्यार्थी रहेका छन्। कक्षा ६–८ मा छात्रा ४४४ र छात्र ८४७ गरी जम्मा १२९१ विद्यार्थी रहेका छन्। यस आधारमा संस्थागत विद्यालयहरूमा छात्रको संख्या प्रमुख रहेको देखिन्छ, जसमा छात्रको सहभागिता उल्लेखनीय रहेको छ।

सामुदायिक विद्यालयहरूमा आधारभूत तहमा कार्यरत शिक्षकहरूको अवस्था हेर्दा, जम्मा १४९ जना शिक्षक रहेका छन्। तीमध्ये १०० जना स्थायी, ८ जना अस्थायी र ४१ जना राहत शिक्षक रहेका छन्। कुल शिक्षक संख्यामा महिला शिक्षकको सहभागिता ३४.२२ प्रतिशत मात्र रहेको देखिन्छ।

विद्यार्थी–शिक्षक अनुपातको विश्लेषण गर्दा कक्षा १–५ मा यो अनुपात २९.०२ छ भने कक्षा ६–८ मा अत्यधिक ६७.२५ रहेको पाइन्छ। यसले माध्यमिक तह नजिकका कक्षाहरूमा शिक्षणमा चाप धेरै रहेको संकेत गर्छ। विद्यालयहरूमा अझै पनि पूरानो दरबन्दी संरचना कायम रहेकोले विद्यार्थी सङ्ख्याको अनुपातमा न्यायोचित रूपमा शिक्षक दरबन्दी तोकिएको छैन। साथै, बहुकक्षा शिक्षण (multigrade teaching) अभ्यास हुने विद्यालयहरूको संख्या पनि उच्च रहेको देखिन्छ। यसकारण शिक्षक दरबन्दीको आधार विद्यार्थी सङ्ख्यामा आधारित भएर पुनःवितरण गर्नु आवश्यक देखिन्छ।

नगरपालिकाको कुल जनसंख्या ७०८०३ मध्ये सबैभन्दा धेरै – ११,३९८ जनाले आधारभूत तह (कक्षा १–८) सम्मको शिक्षा प्राप्त गरेका छन्, जुन कुल जनसंख्याको १६% प्रतिशत हो। तीमध्ये ५० प्रतिशत महिला छन्। तथापि, कक्षा ६–८ को खुद भर्ना दर ९१.५३ प्रतिशत मात्र रहेकाले धेरैजसो बालबालिकाले तोकिएको उमेरभन्दा ढिलो गरी विद्यालयमा भर्ना लिएको देखिन्छ।

विद्यार्थी मूल्यांकन प्रणालीतर्फ हेर्दा अधिकांश विद्यालयहरूले पाठ्यक्रममा तोकिएको मूल्यांकन प्रक्रिया अपनाए तापनि, तथ्यांकको उचित अभिलेखन र विश्लेषण नगरेको कारणले सिकाइ उपलब्धिमा असर परेको स्पष्ट देखिन्छ।

अतः आधारभूत शिक्षाको गुणस्तर र पहुँच सुधारका लागि विद्यार्थी संख्याका आधारमा शिक्षक दरबन्दी पुनरावलोकन, महिला शिक्षकको सहभागिता वृद्धिकरण, बहुकक्षा शिक्षणको नियन्त्रण तथा मूल्यांकन प्रणालीलाई तथ्य आधारित बनाउँदै सुदृढ पार्न आवश्यक देखिन्छ।

प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

आधारभूत शिक्षामा देखिएका विद्यमान चुनौतीहरु :

१. छात्राको तुलनामा छात्र सङ्ख्या बढी रहेको,
२. शिक्षक विद्यार्थी अनुपात आधारभूत तह १-५ मा तुलनामा ६-८ मा बढी रहेको,
३. छात्राहरुको लागि चेन्जिंग कोठाको अभाव,
४. आधारभूत तहमा कार्यरत शिक्षकहरुमध्ये ५० प्रतिशतले मात्र तालिम प्राप्त गरेको,
५. विद्यार्थी भर्ना दरको अनुपातमा उपस्थिति दरमा सधै कमि रहनु,
६. पुरुष शिक्षकको तुलनामा महिला शिक्षक नगन्य रहेको,
७. अभिभावकको शिक्षाप्रतिको उदासीनता,
८. आधारभूत तह १-३ को १०० % प्रतिशत अन्तरिक मूल्यांकन र ४-८ को ५०% अन्तरिक मूल्यांकन सन्तोषजनक नरहेको र यसले समग्र सिकाई उपलब्धि निकाल्न नसक्नु,

३.२.२ उद्देश्य

यस योजनाले आधारभूत शिक्षासम्बन्धी निम्नलिखित उद्देश्य राखेको छ :

१. छात्रा र छात्रहरूको समान प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्न विशेष प्रोत्साहन कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने,

२. आधारभूत तह ६-८ मा शिक्षकको संख्या वृद्धि गर्दै शिक्षक-विद्यार्थी अनुपात सुधार गर्ने,
३. सबै विद्यालयमा छात्राहरूका लागि चेन्जिङ कोठा जस्ता सुविधा उपलब्ध गराउने,
४. शिक्षकहरूको १००% तालिम सुनिश्चित गर्न नियमित र व्यापक प्रशिक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
५. विद्यालयमा भर्ना भएका विद्यार्थीहरूको नियमित उपस्थिति सुनिश्चित गर्न दिवा खाजा, अभिभावक जागरण अभियान, र परामर्श कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
६. खाली दरबन्दीमा शिक्षक भर्ना गर्दा महिला शिक्षकमा प्राथमिकता दिने,
७. शिक्षा प्रतिको उदासीनता हटाउन अभिभावक सचेतना कार्यक्रम र सामुदायिक बैठकहरूको आयोजना गर्ने।

३.२.३ रणनीति

राजविराज नगरपालिकाले आधारभूत शिक्षाको उद्देश्य प्राप्त गर्न निम्नानुसाको रणनीति निर्धारण गरेको छ :

१. विद्यालय नक्साङ्कन मार्फत् सबै बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गर्न विद्यालय दरबन्दीलाई पुनर्वितरण तथा समायोजन गर्ने ।
२. अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षाको कार्यान्वयन गर्न स्थानीय सरकारले आवश्यक कानुन तर्जुमा तथा आवश्यक स्रोतको व्यवस्था गर्ने ।
३. विद्यालय बहिर रहेका सबै बालबालिकाहरूको यथार्थ विवरण सङ्कलन गरि उनीहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्न आवश्यक व्यवस्था गर्ने ।
४. वैकल्पिकपरम्परागत शिक्षा तथा सिकाइ/खुला/अनौपचारिक/, लक्षित कार्यक्रम, प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रम, आवासीय सुविधा आदि कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
५. सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा शिक्षक तथा विद्यार्थीको दक्षतामा वृद्धि गरी शिक्षण सिकाइमा प्रभावकारी ढङ्ले प्रयोग गर्ने ।
६. शिक्षकलाई पेशागत तालिमको लागि आवश्यक वातावरण सिर्जना गर्ने ।
७. शिक्षकले कक्षाकोठामा विताउने समय कार्याविधि कार्यान्वयनमा ल्याइने छ ।
८. पना भएका कक्षा पुस्तकालय तथा बुक कर्नरमा नियमित पढाइ तथा स्वँयम सिकाइ एवम गणितीय सिप विकास गर्ने सामाग्रीहरुलाई उचित ब्यबस्थापन तथा प्रयोगमा अनिबार्यता र सो को अभिलेखिकरण गरीने ।
९. विद्यार्थी सिकाइ स्तरको पहिचानका लागि पालिकास्तरीय कक्षा कोठामा आधारित पठन सीप परिक्षण सन्चालन र उत्कृष्ठ विद्यार्थी र विद्यालय सम्मान कार्यक्रम (सिविएग्रा)।
१०. प्रारम्भिक कक्षाका सबै बालबालिकाहरुको प्रारम्भिक पहिचान गरी सोही अनूसारको सिकाइ सहयोग सहजीकरणको प्रणाली कार्यान्वयन गर्ने ।
११. मूल्याङ्कनलाई शिक्षण सिकाइ कै अभिन्न अङ्गको रूपमा प्रयोगमा ल्याएर विद्यार्थीलाई कक्षाकोठामा आधारित मूल्याङ्कनसँग सम्बन्धित क्षमता विकास गरिनेछ ।
१२. विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक संघका पदाधिकारीको क्षमता विकास र अभिभावक अभिमुखीकरण गरिनेछ ।
१३. विद्यार्थीको पोषण तथा स्वास्थ्यमा सुधार गर्न स्थानीय स्वास्थ्य एकाइ मार्फत विद्यालयमा पोषण कर्नर स्थापना गरी सचित्र स्थानीय पोषण पाठ्यक्रम तयार गरी लागू गर्ने ।
१४. राष्ट्रिय पाठयक्रम प्रारुप २०७६ को कार्यान्वयन गरीने ।

१५.सिकाइलाई व्यवहारिक तथा प्रविधियुक्त बनाई गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्ने । विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार सुधार गरी सिकाइ वातावरण निर्माण गर्ने ।

१६.५१२ वर्ष उमेर समुहका सबै बालबालिकाहरूलाई आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र – निःशुल्क गर्ने।

१७.अभिभावकहरूसँगको सरसल्लाह र सहयोग तथा नगरपालिकाको सहकार्यमा प्रत्येक विद्यालयमा विद्यार्थीहरूले दिवाखाजा कार्यक्रमलाई अनुगमन सहित व्यवस्थित गर्ने ।

१८.कक्षा १३– वा कक्षा १५ सञ्चालन भएका तर बालबालिकाहरूको सङ्ख्या थोरै भएका कक्षामा – विद्यार्थी कम रहेका विद्यालयहरूको पहिचान गरी बहुकक्षा विद्यालय बनाउने वाMerge गर्ने ।

१९.विद्यालयहरुमा बालमैत्री विद्यालय राष्ट्रिय प्रारुप २०६७ का प्रावधानहरु लागु गराउने व्यवस्था गर्ने ।

२०.सबै विद्यालयले आआफ्नो परिवेश र आवश्यकता अनुसार स्थानीय बुद्धिजिबी–, अभिभावक, विद्यालय व्यवस्थापनका पदाधिकारीहरुको सरसल्लाहमा स्थानीय पाठ्यक्रम बनाई लागु गर्ने । यसमा स्थानीय कला, संस्कृति, सीप, भाषा, धर्म र प्रविधिलाई प्राथमिकतामा राख्ने । यस कार्यमा नगरपालिकाले सहयोग र सहजीकरण गर्ने ।

२१.हाल अंग्रेजी भाषा प्रति अभिभावकहरुको मोह बढिरहेकोले विद्यालयहरुमा बालविकास केन्द्र देखि नै अंग्रेजी सुनाइ र बोलाइ सीपको विकास गर्नका लागि सहयोगी कार्यकर्ता र शिक्षकलाई तालिमको व्यवस्था गर्ने र नगरपालिकाका सबै विद्यालयहरुको अंग्रेजी भाषा शिक्षणमा सुधार गर्ने योजना र कार्यक्रम बनाउने ।

२२.आधारभूत शिक्षाको गुणस्तर कायम गर्नको लागि प्रत्येक शिक्षकले पाठ्यक्रमका आधारमा वार्षिक शैक्षणिक योजना बनाई शिक्षण गर्नका लागि प्रत्येक शिक्षकलाई एक एक ल्यापटप र प्रधानाध्यापकले– नगरपालिकाको सहकार्यमा समय समयमा अनुगमन गरी प्रतिवेदन पेश गर्ने र सोही आधारमा कारवाही वा परस्कृत गर्ने ।

२३.पालिकाभित्रका सबै विद्यालयका शिक्षकहरुको पेशागत विकासका लगि तालिम संचालन गर्न र समय समयमा कक्षा सुपरिवेक्षण गरी पृष्ठपोषण प्रदान गर्न नगर शिक्षा शाखा प्रमुखको अध्यक्षतामा एउटा समिति गठन गर्ने ।

२४.विद्यालयमा सबै पक्षको सभागिता सुनिश्चत स्वास्थ्य), प्रहरी, शिक्षा, महिला विकास, नगरप्रतिनिधि, बालप्रतिनिधि, आदि गरेर शिक्षा विकास समिति गठन गर्ने (।

२५.शिक्षकहरूको नियमिततामा जोड दिने र यसको लागि आवश्यक संयन्त्र तथा कार्यक्रमको ब्यवस्था गरिनेछ ।

२६.गुणस्तरीय शिक्षक, गुणस्तरीय वातावरण, गुणस्तरीय स्थानीय शैक्षिक सामग्रीको विद्यालयले सुनिश्चित गर्ने ।

२७.शैक्षिक सामग्री प्रर्दशनी मेलाको आयोजना गर्ने र त्यसमा शिक्षक, अभिभावक र विद्यार्थीहरूको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।

२८.तालिममा सिकेको विषयवस्तुहरूको बारेमा विद्यालयमा सबै शिक्षकहरूलाई जानकारी गर्ने र त्यसको अभिलेख विद्यालयले व्यवस्थापन गर्ने ।

२९.विद्यार्थीहरूको नियमिततामा विद्यालय हाम्रो घर), शिक्षकहरू अभिभावक र विधाथी सबै साथी अभियानहाजिरी लेखाजोखा–थप प्रभावकारी बनाउन इ (गर्ने प्रणालीलाई व्यवस्थापन गर्ने ।

३०.विद्यार्थीहरूको संख्या बढी भएको कक्षाकोठामा नयाँ प्रविधि एलसिडि)/प्रोजेक्टर/स्मार्टबोर्ड (माध्यमद्वारा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापहरू संचालन गर्ने।

३१.शिक्षक दरबन्दी नभएको विद्यालयमा सो क्षेत्रमा कार्यरत कर्मचारी तथा पढेर बसेका विद्यार्थीहरूलाई नगरपालिकाले विज्ञापन जारी गरी स्वयम्सेवकको रुपमा पढाउन व्यवस्था मिलाउने ।

३२.बढी उपस्थित हुने विद्यार्थीहरूका अभिभावकहरूलाई सम्मान गर्ने र शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापहरू प्रभावकारी गर्ने शिक्षकहरूलाई पुरस्कृत गर्ने ।

३३.प्रत्येक हप्ता शिक्षकले, तीन महिना विद्यालयस्तरीय र छ महिनामा गाउँस्तरीय मूल्यांकन प्रणाली लागु गर्ने । अन्तर विद्यालय उत्तरपुस्तिका जाँच गर्ने नीति अवलम्वन गर्ने एक विद्यालयका शिक्षकले अर्को) (विद्यालयको उत्तरपुस्तिका जाँच गर्ने।

३४.निरन्तर मूल्यांकन प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्न शिक्षक दरवन्दी मिलान, विद्यालय समायोजन, तह समायोजन, आदि गरेर कार्यान्वयन गर्ने ।

३५.कक्षा १५ देखि नै विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धीको विश्लेषण गरेर कमजोर क्षेत्रमा तत्काल सुधार – गर्ने नीति अवलम्वन गर्ने।

३६. विद्यालयहरुमा बालउद्यानकावृक्षारोपण आदि जस्ता का ,करेसाबारी ,फूलबारी ,र्यक्रमहरु समावेश गर्ने ।

३.२.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य उपलब्धिहरू बुँदागत रूपमा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

- अनिवार्य तथा नि:शुल्क आधारभूत शिक्षामा सबैको पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित भएको तथा गुणस्तर अभिवृद्धि भएको हुनेछ ।

नतिजा

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू तलको तालिका

क्र.सं.	सूचक	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	२०८६/८७
१.	कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिकाको कूल प्रवेशदर (%)	१२४.७९	१२०	११५	११०	१०५	१०३
२.	कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका	९६.०६	९७	९८	९९	१००	१००

	बालबालिकाको खुद प्रवेश दर (%)						
३.	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा कूल भर्ना दर (%)	१३४.६६	१२५	१२०	११५	११०	१०५
४.	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा खुद भर्ना दर (%)	९५.६०	९६	९७	९८	९९	१००
५.	आधारभूत तह (कक्षा ६-८) मा कूल भर्ना दर (%)	१२३.८८	१२०	११५	११०	१०५	१००
६.	आधारभूत तह (कक्षा ६-८) मा खुद भर्ना दर (%)	९१.५३	९४	९७	९८	९९	१००
७.	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाको सङ्ख्या	१०००	९००	८००	६००	४००	३००
८.	आधारभूत तह (कक्षा १-५) मा तालिम प्राप्त शिक्षकको सङ्ख्या	१०	२०	३०	५०	७०	९०
९.	न्यूनतम सिकाइ सबलीकरण मापदण्ड (Minimum Enabling Conditions) पूरा गरेका आधारभूत तहका विद्यालयको सङ्ख्या	४	६	१०	१५	२२	२७
१०.	प्रविधिमैत्री पूर्वाधारको बिकास	५	७	८	४	५	६

	हुने						
११.	आधारभूत तहको उपल्लो कक्षाको विद्यार्थी संख्या	६०००	८०००	९०००	९५००	१००००	१०५००

३.२.५ प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	विद्यालयमा नक्शाङ्कन, पुनर्वितरण र समायोजन	पटक		१	१			३	नगरपालिका
२	शिक्षक योग्यता र दरबन्दी निर्धारण तथा पुनराबलोकन	पटक		१	१			३	नगरपालिका
३	आधारभूत तहमा सबै बालबालिकालाई विद्यालयमा भर्ना	प्रतिशत	९५.०१	९६.०७	९७.०३	९७.०९	९८.०१	१००	नगरपालिका
४	विद्यालयमा न्युनतम् भौतिक पूर्वाधार विकास	संख्या	०	२	४	५	६	३५	संघ/ प्रदेश/ नगरपालिका
५	स्थानीय पाठ्यक्रम २०७८ को कार्यान्वयन	कक्षा		५	८				
६	विद्यालय शिक्षालाई प्रकोप, संकट तथा योजना तयारी महामारीलगायतका परिस्थितिप्रति योजना तयार गरी कार्यान्वयन	पटक	१	१	१	१	१	१०	संघ/ प्रदेश/ नगरपालिका
७	सूचना तथा सञ्चार प्रविधि प्रविधिको प्रयोगमा क्षमता विकास	संख्या	१	१	२	२	३	१३	संघ/ प्रदेश/ नगरपालिका
८	विद्यालय पोषण ,स्वास्थ्य कार्यक्रम तथा दिवा खाजा	प्रतिशत	१००	१००	१००	१००	१००	१००	संघ/ प्रदेश/ नगरपालिका
९	अपाङ्गता भएका विद्यार्थीलाई सहयोग	निरन्तर							नगरपालि

									का
१०	निःशुल्क शिक्षाको सुनिश्चितताका लागि विद्यार्थी पाठ्यपुस्तक	प्रतिशत	१००	१००	१००	१००	१००	१००	संघ
११	आर्थिक रूपमा विपन्नका लागि ड्रेस, विद्यार्थी स्टेशनरी इत्यादि वितरण	प्रतिशत	५	५	५	५	५	५०	नगरपालिका
१२	विद्यालयलाई शैक्षिक सामग्री सहयोग तथा व्यवस्थापन कार्यक्रम	प्रतिशत	५	५	५	५	५	५०	नगरपालिका
१३		विद्यालय							
१४	कक्षा १ देखि ३ सम्मको पठनसीप तथा गणितीय सीप विकासको लागि शिक्षक तथा विद्यार्थी निर्मित स्थानीय सामग्रीहरु सहितको छापायुक्त कक्षाकोठा ब्यवस्थापन सञ्चालन	विद्यालय	२	३	४	४	२	२०	नगरपालिका
१५	प्रारम्भिक कक्षाको शिक्षणका क्रमिक सिकाइ रणनितिको निरन्तरता सहित प्रविधिमैत्री तथा बालमैत्री शिक्षण सिकाइका लागि शैक्षिक सामग्री सहयोग कार्यक्रम	विद्यालय	२	३	४	५	४	२२	नगरपालिका
१६	बालबालिकाहरुको पठन सहित सिकाइ सुधारमा योगदान पुर्याउने उत्कृष्ट अभिभाबक सम्मान कार्यक्रम	जना	१	१	१	१	१	१०	नगरपालिका
१७	कक्षा १ ३ मा कक्षाकोठामा आधारित प्रारम्भिक कक्षा पठाइ तथा गणितिय सीप परिक्षण सञ्चालन	विद्यालय	२	२	२	२	३	१९	नगरपालिका
१८	विद्यालय स्तरीय तथा पालिका स्तरीय पढाइ प्रतियोगिता पढाइ उत्सब सहित शैक्षिक प्रदशनी मेला सञ्चालन	पटक	१	१	१	१	१	१०	नगरपालिका
१९	विद्यालयको शिअसंघ विब्यसको टिमको क्षमता विकास	पटक	१	१	१	१	१	१०	नगरपालि

	कार्कक्रम								का
२०	शिक्षकले कक्षाकोठामा विताउने समयको पुर्ण कार्यान्वयनमा सहयोग	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	नगरपालिका
२१	शिक्षकको क्षमता विकासको लागि माग र आवश्यकताको आधारमा तालिम सञ्चालन	जना	३०	६०	३०	६०	३०	३१०	नगरपालिका

३.३ माध्यमिक शिक्षा

नेपालको संविधान, शिक्षा ऐन २०२८ र शिक्षा नियमावली २०५९ अनुसार माध्यमिक शिक्षाको व्यवस्था नेपालको संविधान, शिक्षा ऐन २०२८ र शिक्षा नियमावली २०५९ ले शिक्षालाई मानव अधिकारका रूपमा स्वीकार गर्दै माध्यमिक शिक्षाको विकास र व्यवस्थापनका लागि स्पष्ट मार्गनिर्देश गरेका छन् । यी दस्तावेजहरूले नेपालमा शिक्षाको पहुँच, गुणस्तर र समावेशितालाई सुनिश्चित गर्न विभिन्न प्रावधान र नीति ल्याएका छन् ।

नेपालको संविधानले शिक्षालाई मौलिक अधिकारको रूपमा स्थापित गरेको छ । संविधानको धारा ३१ अनुसार, प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत र माध्यमिक शिक्षाको पहुँच प्रदान गरिनुपर्ने छ । माध्यमिक शिक्षालाई निःशुल्क उपलब्ध गराउने प्रावधानले आर्थिक रूपमा कमजोर वर्गलाई पनि शिक्षामा पहुँच पु¥याउने लक्ष्य राखेको छ । साथै, संविधानले सबै समुदायका भाषा, संस्कृतिलाई सम्मान गर्दै बहुभाषिक शिक्षाको अवधारणा ल्याएको छ, जसले विविधतालाई प्रवर्द्धन गर्दछ ।

शिक्षा ऐन २०२८ माध्यमिक शिक्षाको व्यवस्थापन र गुणस्तर सुनिश्चित गर्नको लागि कानुनी आधार हो । यस ऐनले विद्यालयहरूको संरचना, पाठ्यक्रम, शिक्षकको योग्यता, र छात्रवृत्ति कार्यक्रमहरूको बारेमा विस्तृत व्यवस्था गरेको छ । माध्यमिक विद्यालयलाई आधारभूत विद्यालय (कक्षा १–८) र उच्च माध्यमिक विद्यालय (कक्षा ९–१२) मा विभाजन गर्दै शिक्षाको चरणबद्ध विकासलाई व्यवस्थित गरेको छ ।

शिक्षा ऐनले विद्यालय व्यवस्थापन समिति (School Management Committee - SMC) मार्फत विद्यालयको स्थानीय स्तरमा प्रशासन गर्न अनुमति दिएको छ । यसले विद्यालयको सञ्चालक समितिलाई स्थानीय जनताको सहभागितासहित निर्णय लिन सक्षम बनाउँछ । यो प्रणालीले शिक्षा क्षेत्रको विकेन्द्रीकरणलाई सुदृढ बनाएको छ ।

शिक्षा ऐन २०२८ कार्यान्वयन गर्न ल्याइएको शिक्षा नियमावली २०५९ ले माध्यमिक शिक्षाका विविध पक्षहरूको कार्यान्वयन निर्देशिका प्रदान गर्दछ । यसले विद्यालय सञ्चालनका मापदण्ड, शिक्षक नियुक्ति प्रक्रिया, निरीक्षण प्रणाली, र छात्रवृत्ति व्यवस्थापनलाई अझै स्पष्ट बनाएको छ ।

शिक्षा नियमावलीले माध्यमिक शिक्षाको पाठ्यक्रम विविध र व्यावसायिक बनाउने कुरामा जोड दिएको छ । व्यावसायिक शिक्षा तथा प्राविधिक शिक्षा (TVET) को समावेशले माध्यमिक तहका विद्यार्थीहरूलाई रोजगारमुखी बनाउने उद्देश्य राखेको छ । साथै, नियमावलीले स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गर्ने अधिकार विद्यालयलाई दिएर विद्यार्थीहरूको आवश्यकताअनुसार शिक्षा उपलब्ध गराउने अवसर प्रदान गरेको छ ।

माध्यमिक शिक्षाको महत्व र चुनौतीहरू

माध्यमिक शिक्षा, नेपालको शिक्षा प्रणालीको महत्त्वपूर्ण आधारस्तम्भ हो । यो तहले विद्यार्थीलाई उच्च शिक्षाको तयारी गर्ने मात्र नभई जीवन उपयोगी सीप पनि प्रदान गर्दछ । तर, शिक्षाको पहुँच, गुणस्तर, र समानताको क्षेत्रमा अझै चुनौतीहरू छन् । ग्रामीण क्षेत्रका विद्यालयहरूको आधारभूत संरचना कमजोर हुनु, योग्य शिक्षकहरूको अभाव, र आर्थिक स्रोतको कमीले माध्यमिक शिक्षा क्षेत्रमा समस्या ल्याएको छ ।

३.३.१ वर्तमान अवस्था

राजविराज नगरपालिकाभित्र हाल कक्षा १-१० सञ्चालित १, कक्षा ६-१० सञ्चालित ० र कक्षा १-१२ सञ्चालित ५ गरी माध्यमिक तहको विद्यालयहरूको संख्या ६ वटा रहेको छ । माध्यमिक तह कक्षाको ९-१० को खुद भर्ना दर ४२.६ रहेको छ जसमा छात्रा(९-१२)को खुद भर्नादर ५०.७ र कूल भर्नादर ८९.४ जसमा छात्रा (९-१२) को

८४.२ रहेको छ। माध्यमिक तहमा विद्यमान अवस्थामा लिङ्गको आधारमा विद्यार्थी हेर्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फ कक्षा ९-१० मा जम्मा १९०५ रहेको छ जसमा ८६६ जना छात्रा र १०३९ जना छात्र भर्ना भएको अवस्था छ। यस पालिकाको माध्यमिक तह कक्षा (९-१०) मा जम्मा २४६ जना दलित विद्यार्थीहरु रहेका छन | जसमध्ये छात्रा १२१ जना, जनजातीतर्फ हेर्दा जम्मा १२२ जना मध्ये छात्रा ५२ जना, अन्यमा ११२५ जना मध्ये छात्रा ५०३ रहेका छन | राजविराज नगरपालिका अन्तर्गत प्राविधिक धार (९-१२) मा जम्मा ६० जना विद्यार्थी र विज्ञान विषयमा अध्ययनरत ४०६ जना विद्यार्थीहरु रहेको छ | माध्यमिक तह (९-१०)मा जम्मा ५ जना अपाङ्ग विद्यार्थी रहेको छ | यस तहमा खुद भर्नादरमा लैङ्गिक समता सूचक ०.८३ र शिक्षक विद्यार्थी अनुपात ४५.३६ प्रतिशत रहेको छ। कक्षा १० को टिकाउ दर ६७ प्रतिशत, उत्तीर्ण दर ९५.२ कक्षा १० मा कक्षा दोहोऱ्याउने दर ०.५ र कक्षा छोड्ने दर ४.३ रहेको छ । राजविराज नगरपालिकामा १२ कक्षा सम्मको चार विद्यालय रहेको छ । यस पालिकाभित्रको माध्यमिक तहमा जम्मा ४२ जना शिक्षकहरुमध्ये ७ जना महिला शिक्षक रहेका छन्, जुन १७ प्रतिशत हुन आउछ।

मुख समस्या र चुनौतीहरू

माध्यमिक शिक्षामा देखिएका विद्यमान चुनौतीहरुः

1. कुल भर्नादर ८९.४ प्रतिशत र खुद भर्ना दर ४२.६ मात्र प्रतिशत हुनु
2. माध्यमिक तहको ९-१० महिला शिक्षक जम्मा ७ मात्र हुनु र ११-१२ मा महिला शिक्षक नहुनु
3. माध्यमिक विद्यालय अनुसार दरबन्दीको व्यबस्था नरहेको
4. नमुना विद्यालय नहुनु

३.३.२ उद्देश्यहरू

1. कक्षा ९-१० को खुद भर्ना दरलाई वर्तमान ४२.६% बाट बढाएर आगामी ५ वर्षभित्र ८०% पुऱ्याउने।
2. लैङ्गिक समता सूचक (GPI) लाई ०.८३ बाट सुधार गरी १ (समानता) को नजिक पुऱ्याउने र छात्रा भर्ना दर बढाउने।
3. कक्षा १० को टिकाउ दरलाई ६७% बाट बढाएर ९०% भन्दा माथि पुऱ्याउने र कक्षा छोड्ने (ड्रपआउट) दरलाई शून्यको नजिक ल्याउने।
4. शिक्षक-विद्यार्थी अनुपातलाई कम गरी राष्ट्रिय मापदण्ड अनुसार व्यवस्थित गर्ने।
5. अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको पहुँच बढाउन विद्यालयहरूलाई पूर्ण समावेशी र अपाङ्गमैत्री बनाउने।
6. माध्यमिक तहमा महिला शिक्षकको संख्या र सहभागिता वृद्धि गर्ने।

३.३.३ रणनीतिहरू

योजनाका उद्देश्यहरू हासिल गर्न निम्न लिखित रणनीतिहरू अवलम्बन गरीनेछ :

क. पहुँच र भर्ना दर वृद्धि रणनीति

- विद्यालय नक्शाङ्कन मार्फत सबै बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गर्न विद्यालयहरूलाई पुनर्वितरण, समायोजन तथा स्थापना गरीनेछ।
- विद्यालय बाहिर रहेका ५७.४% बालबालिकाहरू पहिचान गर्न 'घरदैलो अभियान' र लक्षित छात्रवृत्ति कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।

ख. लैङ्गिक समता र छात्रा प्रोत्साहन रणनीति

- छात्राहरूकालागि सुरक्षित शौचालय र आत्मरक्षा तालिम सञ्चालन गर्ने।

- छोरीहरूलाई पनि उच्च शिक्षा दिनुपर्छ भन्ने सन्देशमूलक अभियान टोल-टोलमा चलाउने।
- नयाँ शिक्षक नियुक्ति वा करार सेवामा महिला शिक्षकहरूलाई प्राथमिकता दिई १७% को अनुपातलाई बढाउने।

ग. टिकाउ दर वृद्धि र ड्रपआउट न्यूनीकरण रणनीति

- आर्थिक अभावका कारण कक्षा छोड्ने (४.३%) विद्यार्थीहरूलाई लक्षित गरी विशेष आर्थिक सहयोग वा शैक्षिक सामग्री वितरण गर्ने।
- विद्यार्थीहरूलाई विद्यालयप्रति आकर्षित गरिरहन खेलकुद, प्रविधि र अतिरिक्त क्रियाकलापमा जोड दिने र मानसिक परामर्श (Counseling) सेवा दिने।

घ. शैक्षिक गुणस्तर र व्यवस्थापन रणनीति

- शिक्षक दरबन्दी मिलान: ४५.३६ को उच्च अनुपातलाई सन्तुलनमा ल्याउन नगरपालिकाले आन्तरिक स्रोत वा शिक्षण स्वयंसेवक परिचालन गरी शिक्षकको संख्या थप गर्ने।
- प्रविधिमैत्री सिकाइ: उत्तीर्ण दर ९५.२% राम्रो भए तापनि यसलाई दिगो बनाउन र गुणस्तर सुधार्न डिजिटल कक्षाकोठा (ICT) को प्रयोग बढाउने।

ङ. समावेशी शिक्षा रणनीति

- सबै माध्यमिक विद्यालयहरूमा र्‍याम्प (Ramp), अपाङ्गमैत्री शौचालय र विशेष सिकाइ सामग्री (Braille/Sign Language) को व्यवस्था गर्ने।
- अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई विद्यालय ल्याउन विशेष यातायात खर्च वा अभिभावक भत्ताको व्यवस्था गर्ने।

३.३.४ प्रमुख उपलब्धि तथ नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वियनबाट हाँसिल हुने मुख्य उपलब्धिहरू

1. निःशुल्क माध्यमिक तहको शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित भई खुद भर्ना तथा टिकाउ दरमा वृद्धि हुने तथा कक्षा छोड्ने र दोहोऱ्याउने दरमा कमी आउने ।
2. सबै माध्यमिक विद्यालयले आधारभूत मापदण्ड पूरा गरेको हुने ।
3. माध्यमिक तहमा प्राविधिक धारतर्फको शिक्षा व्यवस्थित र विस्तार भएको हुने ।
4. मध्यमिक शिक्षा पूरा गर्ने विद्यार्थीले न्यूनतम् सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेको हुने ।
5. विद्यालय शिक्षामा सूचना प्रविधिको प्रयोगमा विस्तार तथा सहज प्रयोग र उचित सिकाइ वातावरणको निर्माण भएको हुने ।
6. विद्यालयको छुट्टै प्रशासनिक काम गर्ने गरी योग्यता र क्षमतामा आधारित प्र.अ. को व्यवस्थापन भएको हुने |
7. माध्यमिक तहमा जनशक्तिको क्षमता विकास गरी गुणस्तरीय शिक्षा प्रवाह तथा शैक्षिक सुशासन कायम हुने ।
8. विद्यालयहरूमा सुरक्षित र बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री भौतिक पूर्वाधार विकास गरिएको हुने ।
9. शिक्षण/सिकाइ सहजिकरण प्रक्रियामा नविनतम प्रविधिको प्रयोगमा वृद्धि भएको हुने ।
10. शिक्षक तथा कर्मचारीको कार्यक्षमतामा वृद्धि ल्याउन कार्य प्रभावकारिताको आधारमा प्रोत्साहन प्राप्त गरेको हुने ।

11. अभिभावक शिक्षा मार्फत अभिभावकहरु आफ्ना वालवालिकाहरुको शिक्षा प्रति सचेत तथा विद्यालयको समग्र विकास प्रति जागरुक भएको हुने ।

नतिजा

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू तलको तालिका

क्र.सं.	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
1.	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०) मा भर्ना भएका विद्यार्थी सङ्ख्या	१५८०	१६००	१८००	२०००	२०००	२०००
2.	माध्यमिक तह (कक्षा ११-१२) मा भर्ना भएका विद्यार्थी सङ्ख्या	४५८	५००	६००	७००	८००	९००
3.	विज्ञान विषयमा अध्ययनरत विद्यार्थी सङ्ख्या	२००	२५०	३००	३५०	४००	४५०
4.	न्यूनतम सिकाइ सबलीकरण मापदण्ड(MEC) पूरा गरेका माध्यमिक विद्यालय सङ्ख्या	0	५	७	१०	१५	१७
5.	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा कूल भर्ना दर (%)	७६.१७	८०	८५	८८	९५	९७
6.	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा खुद भर्ना दर (%)	५२.५१	६०	६५	७०	७५	८०

7.	माध्यमिक तह(कक्षा ९-१०) उत्तीर्ण दर	९४.०३	९७	९८	१००	१००	१००
8.	माध्यमिक तह(कक्षा ११-१२) उत्तीर्ण दर	९०	९५	९८	९९	१००	१००
9.	माध्यमिक तह(कक्षा ९-१०) छाड्ने	०.४९	०.४	०.३	०.२	०.१	०
10.	माध्यमिक तह(कक्षा ११-१२) छाड्ने	०	०	०	०	०	०
11	माध्यमिक तह(कक्षा ९-१०) दोहोर्याउने	०	०	०	०	०	०
12	माध्यमिक तह(कक्षा ११-१२) दोहोर्याउने	०	०	०	०	०	०
13	सबै माध्यमिक विद्यालयले आधारभूत मापदण्ड पूरा गरेको	५	७	१०	१२	१५	१७
14	माध्यमिक तहमा प्राविधिक तथा व्यवसायिक धारतर्फको शिक्षा	१	१	२	२	१	१
15.	विद्यालयहरूमा सुरक्षित र बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री भौतिक पूर्वाधार	२	२	२	२	२	२

	विकास						
16.	अभिभावक शिक्षा मार्फत आफ्ना वालवालिकाहरुको शिक्षाप्रति सचेतना कार्यक्रम संचालन भएका बिद्यालय	0	0	1	2	3	4
17.	विद्यालयको प्रशासनिक काम गर्ने गरी योग्यता र क्षमतामा आधारित प्र.अ. व्यवस्थापन	0	1	2	3	4	4
18.	शिक्षण/सिकाइ सहजिकरण प्रक्रियामा नविनतम प्रविधिको प्रयोगमा वृद्धि	2	4	4	4	4	4
19.	विद्यालयहरूमा सुरक्षित र बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री भौतिक पूर्वाधार विकास	0	1	2	4	4	4

३.३.५ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	निःशुल्क माध्यमिक शिक्षाको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक कार्यविधि तयारी	पटक		१	१			२	नगरपालिका
२	विद्यालयमा नक्शाङ्कन, पुनर्वितरण तथा समायोजन	पटक		१	१			३	नगरपालिका
३	प्राविधिक धारको शिक्षाको विस्तार	संख्या			१			२	नगरपालिका
४	शिक्षक योग्यताका मापदण्ड र दरबन्दी आधारको पुनरावलोकन	संख्या	०		१			१	संघ/ प्रदेश/ नगरपालिका
५	विद्यालयमा न्यूनतम् भौतिक पूर्वाधार विकास तथा कक्षाकोठा, फर्निचर, शौचालय, खानेपानी, प्रतिशत स्थानीय तह सुधारको क्रियकलाप अनुसार	पटक		१	१	१	१	५	संघ/ प्रदेश/ नगरपालिका
६	नमुना माध्यमिक विद्यालय विस्तार	संख्या				१		१	संघ/ प्रदेश/ नगरपालिका
७	सूचना तथा सञ्चार प्रविधि प्रविधिको प्रयोगमा क्षमता विकास	संख्या		१	१	१	१	५	संघ/ प्रदेश/ नगरपालिका
८	विद्यालय पोषण, स्वास्थ्य कार्यक्रम	प्रतिशत		१०	१५	१५	१५	१००	संघ/ प्रदेश/ नगरपालिका
९	क्षमतामा आधारित प्र.अ. व्यवस्थापन	संख्या		१		१		५	नगरपालिका
१०	प्रकोप प्रति सचेत रहन योजना विकास	पटक		१		१		५	नगरपालिका
११	निःशुल्क शिक्षाको सुनिश्चितताका लागि विद्यार्थी पाठ्यपुस्तक	प्रतिशत	१००	१००	१००	१००	१००	१००	संघ

१२	आर्थिक रूपमा विपन्नका लागि ड्रेस, विद्यार्थी स्टेशनरी इत्यादि वितरण	प्रतिशत	५	५	५	५	५	५०	नगरपालिका
१३	सिकाइ सामग्री व्यवस्थापन	प्रतिशत	५	५	५	५	५	५०	नगरपालिका

विस्तृत लैंगिक तथा समावेशिता सूचक								
विद्यालय शिक्षा क्षेत्रको मुख्य क्षेत्र								
क्षेत्र	उपक्षेत्र/प्रतामिकताका क्षेत्रहरु	सूचकहरु	प्रथामिकाका योजना (शिक्षा योजनाले मुख्य क्षेत्र उपक्षेत्र र सूचकलाई समेट्ने गरी यी र यस्तै अन्य के के प्राथमिकताका योजमा समावेश गरेको छ रुजु र थप गर्नुहोस्	प्राथमिकताको योजना अनुरुप शिक्षा योजनामा समेटेको कार्यक्रहरु (तल उल्लेख वा रुजु गर्नुहोस्|	लक्षित समूह (लैंगित/बालक लैंगिक अल्प संख्यक उमेर जातजाति, जनजाती, सिमान्तकृत र अल्पसंख्यक, दलित अपाङ्ग आर्थिक विपन्न र गरिबी भौगोलिक क्षेत्र र विकटता	मानक/आधार	लक्ष्य	बजेट (शिक्षा योजनामा समेटिएका कार्यक्रमहरुक लागि बजेटको व्यवस्था), (प्रयाप्त छ?, सामान्य छ? छैन)
माध्यमिक शिक्षा	सिकाई उपलब्धिको अवस्था?	कक्षागत तथा विषयगत रुपमा छात्र छात्रा तथा सिमान्तकृत बालबालिकाको उतिर्ण दर र प्राप्त ग्रेड	• आर्थिक स्तर, जातजाति वा विशेष समूह अनुरुप थप शिक्षण सिकाई सहयोग • अतिरिक्त शिक्षण सहयोग व्यवस्था • अभिभावक भेला र सचेतना					
	LGBTIQA+ समुहका	सहभागिता र	• बालबालिका तथा					

	बालबालिकाको सहयोगको व्यवस्था	निरन्तरता	शिक्षक अभिभावकमा चेतना अभिवृद्धि • पहिचान तथा सहयोग व्यवस्था • मनोसामाजिक परामर्श					
	महिला शिक्षक तथा अन्य शिक्षकको नेतृत्व विकास, समता तथा समावेशिता सम्बन्धी क्षमता विकास	महिला पुरुष शिक्षकको अनुपात र सहभागिता	• समता तथा समावेशिता सम्बन्धि तालिम • महिला शिक्षकको भर्ना वृद्धि • नेतृत्व विकास तालिम र अवसरको सिर्जना					
	मनोपरामर्श तथा यूवा विकास ?	बालक्लबको सङ्ख्या अवस्था र बालक्लबले गरेको गतिविधि बालक्लबमा बालबालिकाको सहभागिता	• मनोसामाजिक परामर्श दाताको • बालक्लबको गठन संचालन र क्षमता विकास • यौनिक विकास, लागु पदार्थ तथा दुर्व्यसनी, बालबिबाह,					

			सामाजिक कुरितिमा संचेतना					
	लैंगिक मैत्री विद्यालय तथा शिक्षण सिकाई अवस्था	शिक्षक तालिम सिकाई विधि पाठ योजना	• लैंगिक समवेदनायुक्त बसाई व्यवस्थापन • कक्षा व्यवस्थापन तथा सिकाई विधि • लैंगिक समवेदनायुक्त विद्यालय वातावरण विकास • लैंगिक समवेदना युक्त शिक्षण तालिम					
	अतिरिक्त क्रियाकलापमा समावेशिता	बालिका, दलित तथा सिमान्तकृतको सहभागिता	• अतिरिक्त क्रियाकलापमा सहभागिताको सुनिश्चितताको योजना • अतिरिक्त क्रियाकलापमा बालिका, दलित तथा सिमान्तकृत बालबालिकाको सहभागिता वृद्धिक लागि प्रोत्साहन					
	सामाजिक कुरीति,	सामाजिक	• अभिभावक सचेतना					

	व्यवहार र मान्यतामा आधारित अभिभावक शिक्षक	कुरीतिको अवस्था, बालबिबाह, छाउगोठ आदिले शिक्षामा परेको प्रभाव	• बालबालिकाको सशक्तीकरण • अभिभ्वक भेला तथा सचेतना • दण्ड सजायको व्यवस्था र सम्बन्धित निकाय संगको सहकार्य					
			•					

३.४ प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम

परिचय

नेपालको सन्दर्भमा प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा अपरिहार्य विषयको रुपमा रहेको छ । यसलाई वर्तमान मागको रुपमा नलिई आवश्यकताको रुपमा लिईएको छ । आमजनमानसमा प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षामा जोड दिनुपर्छ भन्ने अवधारणाको विकास भइसकेको छ । प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा सरकारले नै सञ्चालन गर्नुपर्ने र उत्पादित जनशक्तिलाई सरकारले नै रोजगारी दिनुपर्ने मान्यता पनि अघि सारिएको छ । विद्यालय तहमा प्राविधिक र व्यवसायिक शिक्षामा जोड दिनु बढि उपयुक्त र सान्दर्भिक देखिन्छ । यही आवश्यक्तालाई मध्यनजर गरेर नेपाल सरकारको निर्णय र स्विकृति, ऐन, नियम तथा निर्देशिका बमोजिम प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा सामुदायिक विद्यालयहरुमा पनि सञ्चालन गर्ने अवधारणा अगाडि सारियो । शिक्षा मन्त्रालयतथा शिक्षा विभाग मार्फत सामुदायिक विद्यालयमा कक्षा ९ बाट प्राविधिक शिक्षा सञ्चालन गर्ने निर्णय वि.सं.२०६८ सालमा गरिएको थियो । सोहि निर्णयानुसार २०७० सालदेखि कक्षा ९ मा प्राविधिक शिक्षाको पठनपाठन देशभरमा छनोट गरेर ९९ वटा विद्यालयहरुमा प्रारम्भ भयो । तत्पश्चात २०७२ सालदेखि ९३ वटा सामुदायिक विद्यालयहरुमा कक्षा ११ मा प्राविधिक शिक्षाको पठनपाठन शुरु भयो । यस अन्तर्गतगत ईन्जिनियरिङ्ग तर्फ सिभिल, इलेक्ट्रिकल, कम्प्युटर तथा कृषि र पशु विज्ञान तर्फ वालिविज्ञान र पशुविज्ञान कार्यक्रम सञ्चालनमा छन् । विद्यालय शिक्षामा प्राविधिक तथा व्यवसायिक धारको व्यवस्थावाट कार्यमूलक ,व्यवहारिक, प्राविधिक तथा व्यवसायिक सिपयुक्त दक्ष जनशक्ति उत्पादन गरी विश्व श्रम वजारमा सहज प्रवेशको सम्भावना बढाउन सकिन्छ । त्यसैले रोजगारीको सुनिश्चितता प्रदान गर्न र शैक्षिक उत्पादनको गुणात्मकता वृद्धिका लागि सामुदायिक विद्यालयहरुमा प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा सञ्चालन गर्नु नितान्त जरुरी रहेको छ ।

वर्तमान अवस्था

हरेक राष्ट्रको समृद्धिको लागि दक्ष जनशक्तिको आवश्यकता पर्दछ । मूलुकको भौतिक, शैक्षिक, राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक तथा औद्योगिक विकासका लागि योग्य र दक्ष जनशक्ति अपरिहार्य छ । तसर्थ यस स्थानीय तह अन्तर्गत श्री नरेन्द्र मेमोरियल जनतामाध्यमिक विद्यालयमा वि.स. २०७० सालदेखी प्राविधिक धारको इलेक्ट्रिकल इन्जिनियरिङ विषय सञ्चालन भइरहेको छ । विद्यालयमा प्राविधिक तथा व्यवसायिक धारका कक्षाहरु सञ्चालन गर्न कठिनाई भइरहेको छ । यसको मुख्य कारण सम्वन्धन प्राप्त गर्ने कठिनाई, प्राविधिक दक्ष जनशक्तिको अभाव तथा व्यवस्थित र सुविधाजनक भौतिक व्यवस्थापनको समस्या रहेको देखिन्छ । तथापी विश्ववजारको माग र प्रतिस्पर्धात्मक युग भएको हुदाँ सकेसम्म धैरे माध्यमिक विद्यालयहरुमा प्राविधिक तथा व्यवसायिक धारको शिक्षा पनि उपलव्ध गराउन अपरिहार्य रहेको छ ।

प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षामा देखिएका चुनौतिहरु

- प्राविधिक तथा व्यवसायिक धारको कक्षा सञ्चालन गर्न सम्वन्धन र अनुमति लिन,
- भौतिक पूर्वाधार विकास गर्न,
- प्राविधिक तथा व्यवसायिक धारको जनशक्ति व्यवस्थापन गर्न,
- प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षाको महत्वबोध गराउन,
- प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षाको प्रत्याभुति दिलाउन,
- प्राविधिक तथा व्यवसायिक धारको स्थापना र सफल सञ्चालनका लागि स्थान तय गर्न आर्थिक व्यवस्थापन गर्न ।

उद्देश्य

- प्राविधिक तथा व्यवसायिक स्थापना गर्न संस्थागत विकास तथा सुदृढिकरण गर्न ।
- प्राविधिक तथा व्यवसायिक धारको पूर्वाधार विकास गरि दक्ष जनशक्तिको उत्पादन गर्न ।
- शिक्षालाइ प्राविधिक तथा रोजगारमुलक रुपमा प्रदान गरि व्यवसायीक तथा आत्मानिर्भर जनशक्ति निर्माण गर्ने ।

रणनीति

- माध्यमिक तहमा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमको कार्यक्रममा पहुँच सुनिश्चित गर्ने
- समयसापेक्ष प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमको कार्यक्रमको विस्तार गर्ने
- सम्वन्धन प्राप्त गर्न सम्वन्धित निकायमा पहल गर्ने ।
- स्थानीय तह मार्फत प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा सञ्चालनार्थ आवश्यक राय सल्लाह गरि आवश्यक आर्थिक पहल गर्ने ।
- प्राविधीक धारको पढाइका लागि अभिप्रेरित गरि पढ्दै कमाउदै गरिने कार्यक्रमहरु सन्चालन गर्ने ।
- कार्यरत शिक्षकहरुलाई प्रविधिमैत्री शिक्षक तालिम संचालन गरी पालिकाको वेब साइटमा शिक्षण सिकाइ सामाग्रीको बिकास गरी राख्ने ।

प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

- प्राविधिक र व्यवसायिक शिक्षाप्रति तल्ला कक्षाका विद्यार्थी र अभिभावकहरुमा समेत रुची र आकर्षण पैदा भएको हुने,
- सुरक्षित र उपयुक्त भौतिक पूर्वाधार सहितको प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा अध्ययन गर्नै अवसर पाएको हुने ।
- दक्ष तथा रोजगारउमुख जनशक्ति तयार भएको हुने ।
- आत्मानिर्भर जनशक्ति उत्पादन हुने ।

नतिजा

- सुरक्षित र सुचना प्रविधिमैत्री भौतिक पूर्वाधार सहितको प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षामा अध्ययन गर्ने अवसर पाएको हुने ।
- यस स्थानीय तहमा प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा सञ्चालन स्थायित्व तथा सुदृढिकरण भएको हुने ।
- प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षाको अवसर लाभग्राहिहरुले आफनै स्थानिय तहमा सहज र सरल रुपमा प्राप्त गरेका हुने ।
- स्वावलम्बी तथा आत्मनिर्भर जनशक्ति उत्पादन हुनेछ ।

नतिजा तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

क्र.सं.	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम प्रदान गर्ने विद्यालय सङ्ख्या	१	१	१	२	२	२
२	माध्यमिक तहमा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिममा भर्ना भएका विद्यार्थी सङ्ख्या	२६	५०	७५	१५०	२००	१५०

३.५ अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइ

नेपालको संविधान, शिक्षा ऐन २०२८, र शिक्षा नियमावली २०५९ ले अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइलाई शिक्षाको महत्त्वपूर्ण पक्षका रूपमा स्वीकार गरेका छन् । यी प्रावधानहरूले शिक्षालाई औपचारिक विद्यालय प्रणालीमा मात्र सीमित नराखी, व्यक्ति र समुदायको आवश्यकताअनुसार सिकाइका अवसरहरू सुनिश्चित गर्न खोजेका छन् ।

नेपालको संविधानले शिक्षालाई मौलिक हकका रूपमा परिभाषित गरेको छ । धारा ३१ मा, हरेक नागरिकलाई आधारभूत शिक्षाको पहुँच सुनिश्चित गर्नुका साथै, व्यक्तिको आवश्यकता र जीवन परिस्थितिअनुसार आजीवन सिकाइको अवसर प्रदान गर्न राज्यको जिम्मेवारी उल्लेख गरिएको छ । संविधानले महिला, दलित, पिछडिएका वर्ग, र जनजातिहरूलाई शिक्षामा समान अवसर उपलब्ध गराउन जोड दिएको छ । यसले अनौपचारिक शिक्षामार्फत बालबालिका, किशोरीहरू, वयस्कहरू, र अशिक्षित व्यक्तिहरूलाई साक्षरताको अवसर दिन सहयोग पुऱ्याएको छ ।

शिक्षा ऐन २०२८ ले अनौपचारिक शिक्षा कार्यक्रमहरूको आधार तयार गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । यस ऐनले औपचारिक शिक्षा प्रणालीमा सहभागी हुन नसक्ने व्यक्तिहरूका लागि वैकल्पिक सिकाइका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने व्यवस्था गरेको छ । अनौपचारिक शिक्षाका कार्यक्रमहरू अन्तर्गत साक्षरता कक्षा, वयस्क शिक्षा, र समुदायमा आधारित शिक्षा सञ्चालन गर्न सकिन्छ ।

अनौपचारिक शिक्षालाई सबै उमेर समूहका व्यक्तिहरूका लागि उपयुक्त बनाउँदै, आधारभूत साक्षरता, व्यावसायिक सीप, र सामाजिक चेतना जगाउने उद्देश्य राखिएको छ । यी कार्यक्रमहरूले ग्रामीण तथा दुर्गम क्षेत्रका समुदायहरूलाई प्राथमिकतामा राखेका छन् ।

शिक्षा नियमावली २०५९ ले अनौपचारिक शिक्षाको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि विस्तृत निर्देशिका प्रदान गरेको छ । यसले निम्न कार्यहरूलाई प्राथमिकतामा राखेको छ:

1. **साक्षरता र जीवनोपयोगी शिक्षा**: ग्रामीण र शहरी अशिक्षित व्यक्तिहरूलाई पढ्ने, लेख्ने, र दैनिक जीवनमा उपयोगी सीप सिकाउने ।
2. **प्राविधिक र व्यावसायिक शिक्षा**: व्यावसायिक सीप विकास कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरी रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्ने ।
3. **समुदाय आधारित शिक्षा**: स्थानीय स्रोत र आवश्यकताका आधारमा समुदायस्तरका शिक्षाका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

नियमावलीले आजीवन सिकाइलाई पनि विशेष महत्त्व दिएको छ । वयस्कहरूलाई कुनै निश्चित उमेरमा सीमित नगरी जीवनभर सिक्ने वातावरण सिर्जना गर्ने प्रयास गरिएको छ । यस अन्तर्गत, व्यक्तिगत र व्यावसायिक विकासका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न विशेष नीति तयार पारिएको छ ।

अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइको महत्त्व

अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइले समाजमा शिक्षा र सीपको स्तर उकास्न योगदान पुऱ्याउँछ । यसले औपचारिक शिक्षा प्राप्त गर्न नसक्नेहरूलाई शिक्षा प्राप्त गर्ने अवसर प्रदान गर्छ । महिलाहरू, दलित, आदिवासी

जनजाति, र अशिक्षित वयस्कहरूलाई सशक्त बनाउन अनौपचारिक शिक्षाका कार्यक्रमहरू प्रभावकारी साबित भएका छन् ।

आजीवन सिकाइले व्यक्तिलाई नयाँ ज्ञान, सीप, र प्रविधिहरूमा अद्यावधिक राख्छ । यो रोजगारको क्षेत्रमा प्रतिस्पर्धा गर्न, उद्यमशीलता विकास गर्न, र व्यक्तिको व्यक्तिगत विकासका लागि महत्त्वपूर्ण छ ।

चुनौतीहरू र समाधान

अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा वित्तीय स्रोतको अभाव, प्रशिक्षित जनशक्तिको कमी, र दूरदराजका क्षेत्रहरूमा कार्यक्रम पुर्याउन कठिनाइ जस्ता समस्या छन् । यी चुनौतीहरूको समाधानका लागि नीति कार्यान्वयनमा ध्यान दिने, सामुदायिक सहभागिता बढाउने, र प्राविधिक उपकरणको उपयोग गर्ने आवश्यक छ ।

३.४.१ वर्तमान अवस्था

यस नगरपालिकामा विगतमा अनौपचारिक साक्षरता शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन भएको तथा उक्त कार्यक्रम पश्चात् निरन्तर रुपमा अनौपचारिक शिक्षा, जीवनपर्यन्त सिकाइ र निरन्तर शिक्षाका बारेमा काम गर्दै आएका छन् । यस स्थानीय तहमा पूर्ण रुपमा निरक्षर १५०७९ रहेका छन् जुन कूल जनसंख्यको २१ प्रतिशत हुन आउँछ। सामान्य लेखपढ गर्न सक्ने जनसंख्या ४९७५१ रहेको छ। राजविराजको कूल साक्षरता ७६.६ प्रतिशतमा ६७.४ प्रतिशत महिला रहेका छन्।

- स्थानीय तहमा निरन्तर, खुला सिकाइ र अनौपचारिक शिक्षाको अवस्था तथा विभिन्न समूहको साक्षरता अवस्था
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्र र अनौपचारिक शिक्षाको क्षेत्रमा गरेका कार्यक्रमहरु
- सामुदायिक पुस्तकालय सञ्चालन
- पालिकाले अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइको प्रबर्द्धनका लागि गरेका असल अभ्यासहरू
- चुनौतीहरू तथा अवसरहरू

३.४.२ उद्देश्य

अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइसँग सम्बन्धित पालिकाका उद्देश्यहरु

१. सबै नागरिकका लागि समावेशी तथा समतामूलक साक्षरता र आजीवन सिकाइका अवसर सुनिश्चित गर्ने ।
२. सामुदायिक सिकाइ केन्द्र मार्फत समुदायमा विभिन्न सिपमूलक तथा आयमूलक कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने ।

३.४.३ रणनीति

माथि उल्लेखित उद्देश्यहरु हासिल गर्नको लागि पालिकाले अपनाउने रणनीतिहरु

१. सामूदायिक सिकाइ केन्द्रहरूको समायोजन तथा पुनर्वितरण गर्ने ।
२. सामूदायिक सिकाइ केन्द्र, विद्यालय, स्थानीय संघसंस्था, नागरिक समाज, सञ्चार माध्यम, अभिभावक परिचालन गरी साक्षरता तथा साक्षरोत्तर कक्षाहरू सञ्चालन गर्ने ।

३. सिकारुका आवश्यकता अनुसार तहगत पाठ्यक्रम, सिकाइ मोडुलहरू र भाषिक विविधता अनुरूपका सामग्रीको प्रयोग गर्ने ।
४. सरोकारवालाहरूसँगको समन्वय, सहकार्य र साझेदारीमा अनौपचारिक प्रौढ विद्यालय, वैकल्पिक, खुला तथा परम्परागत विद्यालयहरूको सुदृढीकरण गर्ने ।
५. सामूदायिक सिकाइ केन्द्रलाई आधारभूत सुविधासम्पन्न पुस्तकालय, सामुदायिक सूचना केन्द्र, एफएम सञ्चालन र सेवाप्रवाह गर्ने बहुउद्देश्यीय संयन्त्रका रूपमा सुदृढीकरण गरी समावेशी एवम् समतामा आधारित आजीवन सिकाइको थलोका रूपमा विकास गर्ने ।
६. सामूदायिक सिकाइ केन्द्र मार्फत विभिन्न आयआर्जन तथा सिपमूलक कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने ।
७. अनौपचारिक माध्यमबाट सिकिएका ज्ञान तथा सीपहरुको परीक्षण र प्रमाणीकरण गरी राष्ट्रिय योग्यता प्रारुपले गरेको व्यवस्था बमोजिम प्रमाणपत्रको व्यवस्था मिलाउने ।

३.४.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य उपलब्धिहरू बुँदागत रूपमा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

- सबै नागरिकका लागि साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र आजीवन सिकाइका अवसर प्राप्त हुने छन् ।

नतिजा

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू

क्र. सं.	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	२०८६/८७
१	एकीकृत पाठ्यक्रम लागु गरेका विद्यालय सङ्ख्या	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
२	पाठ्यक्रम/विशिष्टिकरण तालिकाको आधारमा प्रश्न पत्र निर्माण गरी परीक्षा/मुल्यांकन गर्ने विद्यालय सङ्ख्या	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै

३	स्थानीय भाषामा स्थानीय बिषयको कक्षा सञ्चालन गर्ने विद्यालय			मागमा आधारित	मागमा आधारित	मागमा आधारित	मागमा आधारित
४	निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्ने विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
५	जलवायु परिवर्तन तथा उत्थानशीलता सम्बन्धी सामग्री प्रयोग गर्ने विद्यालय सङ्ख्या	४	८	१०	१६	१८	२१
६	स्थानीय पाठ्यक्रम २०८० कक्षा १ देखि कक्षा ८ सम्म परिमार्जन तथा कार्यान्वयन	0	४	५	७	९	१२
७	आधारभूत तहमा अध्ययनरत सबै विद्यार्थीहरुको पहुँचमा स्थानीय पाठ्यक्रम सम्बद्ध पाठ्यसामग्री पुगेको कक्षाको संख्या	प्रक्रियामा	आवस्यकता अनुसार	आवस्यकता अनुसार	आवस्यकता अनुसार	आवस्यकता अनुसार	आवस्यकता अनुसार
	स्थानीय पाठ्यपुस्तक निर्माण तथा प्रबोधिकरणमा	भएको	भएको	भएको	भएको	भएको	भएको

	सरोकारवालहरु सबैको सहभागिता अवस्था						
	पाठ्यक्रम निर्दिष्ट मूल्याङ्कन प्रक्रियाको निरन्तर अनुगमन र आवधिक प्रतिवेदनले मूल्याङ्कन प्रभावकारिता सुनिश्चित	नभएको	नभएको	गरिने	गरिने	गरिने	गरिने

३.४.४ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

तलको तालिकामा पालिकाले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	निरक्षरहरुको विवरण संकलन	पटक	१					२	नगरपालिका
२	साक्षर राजविराज	वडागत			२		२	९	नगरपालिका
३	स्थानीय माग र आवश्यकताका आधारमा सा.सि.के सञ्चालन र व्यवस्थापन	संख्या			१		१	५	नगरपालिका
४	सामुदायिक पुस्तकालयलाई सामुदायिक केन्द्रसग आवद्ध गर्ने	पुस्तकालय						२	नगरपालिका
५	सा.सि.के.मा प्रविधिको विकास गर्ने	संख्या			१		१	५	नगरपालिका
६	सा.सि.के. ले समुदायमा आधारीत संघ सस्थासँग सहकार्य गर्ने	निरन्तर							सा. सि.के.
७	विज्ञ समूह निर्माण	पटक		१			१	२	सा. सि.के.
८	जीवनपर्यन्त सिकाइका लागि सामग्री विकास	संख्या			१	१	१	१०	सा. सि.के.
९	परिचालकको क्षमता विकास	संख्या		१			१	५	नगरपालिका

परिच्छेद ४ : अन्तरसम्बन्धित विषय तथा क्षेत्रहरू

परिच्छेद तीनमा शिक्षा क्षेत्र अन्तर्गतका मुख्य उपक्षेत्रहरू प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा, आधारभूत शिक्षा, माध्यमिक शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइ लगायत पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन र शिक्षक व्यवस्थापन तथा विकाससँग सम्बन्धित वर्तमान अवस्थाको विश्लेषणका आधारमा चुनौतीहरू पहिचान गरि यस योजनाका लागि उद्देश्य, रणनीतिहरू तथा प्रमुख नतिजा, क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू सहितको योजनाको खाका प्रस्तुत गरिएको छ । परिच्छेद तीनका विभिन्न खण्डहरूमा ती खण्डहरूसँग सम्बन्धित विभिन्न अन्तरसम्बन्धित विषयहरू जस्तैः समता तथा समावेशीकरण, स्वास्थ्य, पोषण तथा दिवा खाजा, छात्रवृत्ति, आपतकालीन तथा संकटपूर्ण अवस्थामा शिक्षा; विद्यालय भौतिक विकास, शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार लगायतका कतिपय पक्षहरू समावेश गरिएका भए पनि यी अन्तरसम्बन्धित विषयलाई समग्रमा विश्लेषण गरि योजनामा प्राथमिकता प्रदान गर्न र विभिन्न उपक्षेत्रसँग सम्बन्धित गराउन सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्यले यस परिच्छेदमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस परिच्छेदमा शिक्षामा समता तथा समावेशीकरणको अभिवृद्धि, विद्यालय स्वास्थ्य, पोषण तथा दिवा खाजा र छात्रवृत्ति जस्ता आवश्यकीय सेवाको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन, आपतकालीन तथा संकटपूर्ण अवस्थामा शिक्षाका लागि तयारी, विद्यालयको भौतिक विकास र शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार जस्ता अन्तरसम्बन्धित विषयहरू समावेश गरिएको छ । यसमा उल्लिखित प्रत्येक विषयको अवधारणा तथा विद्यालय शिक्षामा यसको आवश्यकता, विद्यमान अवस्थाको विश्लेक्षण गरि चुनौतीहरू पहिचान गरिएको छ भने यस योजनामा यस विषयका उद्देश्य, अपेक्षित नतिजा तथा योजना अवधिमा सञ्चालन गरिने मुख्य क्रियालाप तथा लक्ष्यहरू उल्लेख गरिएको छ ।

४.१ पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री तथा मूल्याङ्कन

मानव जीवनका लागि आइपर्ने विभिन्न समस्याहरु समाधान गर्नका लागि चाहिने ज्ञान, सीप र क्षमता आर्जनका लागि एउटा मार्गनिर्देश नै पाठ्यक्रम हो । मानव जीवनका व्यवहारिक समस्या समाधान हुनु भनेको राष्ट्र र समाजका समस्या समाधान हुनु हो । वास्तवमा पाठ्यक्रमले शैक्षिक तथा सामाजिक जीवनदर्शन, समकालीन समाजका वास्तविकताहरु, सिकाइ प्रक्रिया एवं विषयवस्तु तथा ज्ञानको प्रकृति समेतलाई विचार गरि बालबालिकाको सिकाइ सम्बन्धी आवश्यकताको निदान गरेर विस्तृत योजना प्रस्तुत गरेको हुन्छ । पाठ्यक्रम विकास एउटा निरन्तर प्रक्रिया भएकोले समाज, राष्ट्र र व्यक्तिको आवश्यकता र चाहना अनुरुप परिवर्तन भइरहन्छ । निर्धारित सिकाइ उपलब्धिहरु प्राप्तिका लागि विद्यार्थीहरुलाई विभिन्न अनुभवहरु हासिल गराउन निश्चित दिशा दिने कार्यक्रम नै पाठ्यक्रम हो ।

पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन प्राविधिक कार्य हो । यसमा विभिन्न व्यक्ति, समूहसँगको सहकार्य आवश्यक हुन्छ । पाठ्यक्रम निश्चित रुपमा सान्दर्भिक हुनुपर्छ । समयसापेक्ष हुनुपर्छ । जनचाहना पूरा गर्न सक्नुपर्दछ । कक्षाकोठाको वातावरण अनुकूल हुनुपर्छ । व्यवहार योग्य, प्रयोग योग्य, पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन सर्वत्र अपेक्षित विषयका रुपमा पर्छ । पाठ्यक्रम समावेशी हुनुपर्छ । यसले सबैको चाहना प्रतिविम्वन गर्न सक्नुपर्छ । स्थानीय तहको नेतृत्व र सहभागिताका आधारमा स्थानीय तहमै प्राविधिक तथा आर्थिक स्रोत परिचालन गरि

मातृभाषा तथा स्थानीय ज्ञान, सीप र प्रविधिमा आधारित विषयवस्तुको चयन, व्यवस्थापन र कार्यान्वयन गरिनुलाई स्थानीय आवश्यकतामा आधारित शिक्षाका रुपमा लिइन्छ ।

पाठ्यक्रम कुनै कक्षा वा तहमा कुन-कुन विषयवस्तु सिकाउने भन्ने कुरासँग मात्र सम्बन्धित नभई विद्यार्थीमा के कस्ता क्षमता विकास गराउने हो अर्थात् किन पढाउने, के कस्ता क्रियाकलापका माध्यबाट अपेक्षित सक्षमता हासिल गराउन सकिन्छ र विद्यार्थीले सिकेको वा नसिकेको सुनिश्चित गरि आवश्यक पृष्ठपोषण प्रदान गर्न के कसरी मूल्याङ्कन गर्ने भन्ने कुरा निर्धारण गर्ने महत्त्वपूर्ण आधार हो। मूल्याङ्कन पद्धतिका रुपमा कक्षाकोठामा आधारित पठन सीप परिक्षण, आवधिक परीक्षा, आवधिक मूल्याङ्कन, NARN, NASA रहेका छन् भने हाल सिकाइका लागि मूल्यांकनको प्रभावकारी कार्यान्वयन आजको आवश्यकता रहेको छ। साथै सन्दर्भ सामग्रीहरूमा विद्यार्थीहरूको पहुँच वृद्धिको लागि गरिएको व्यवस्था जस्तै विद्युतीय प्रति CEHRD को अनलाइन पोर्टलमा राखिएको, राष्ट्रिय प्रारम्भिक कक्षा पढाइ कार्यक्रम लागु भएका जिल्लामा कक्षा १-३ का लागि दिइएका सामग्री आदि रहेका छन् ।

४.१.१ वर्तमान अवस्था

राजविराज नगरपालिकाले हालसम्म नेपाल सरकारबाट स्वीकृत पाठ्यक्रम लागू गर्दै आएको सर्वविदितै छ । यसै शैक्षिक सत्रदेखि यस पालिकाले आधारभूत तह कक्षा १-५ को स्थानीय विषयको पाठ्यक्रम निर्माणको थालनी गर्ने र अर्को बर्ष आधारभूत तह कक्षा ६-८ को स्थानीय विषयको पाठ्यक्रम निर्माण योजना गरेको छ । स्थानीय विषयले यस पालिकाको समग्रता झल्काउन मद्दत पुऱ्याई बालबालिकाहरुलाई आफ्नो परिवेश अनुकूलको विषयवस्तुमा सहज तरिकाले परिचित हुन सहयोग पुऱ्याउछ । स्थानीय पाठ्यक्रममा विद्यालय तहको पाठ्यक्रमलाई सान्दर्भिक तथा प्रभावकारी बनाउन कक्षा १-८ मा अन्तरसम्बधित विषयवस्तुलाई एकीकृत गरिएको, व्यवहार कुशल तथा जीवनोपयोगी सीपहरू समावेश हुने गरी सिकाइ क्रियाकलाप तर्जुमा गर्ने रणनीति लिइएको, आधारभूत तहमा स्थानीय कला, संस्कृति, भाषा, इतिहास, परम्परा, सीप तथा ज्ञानमा आधारित स्थानीय पाठ्यक्रम स्थानीय तहले विकास गरी कार्यान्वयन गर्नु पर्ने र सबै कक्षाका विषयवस्तुलाई यथासम्भव स्थानीय परिवेश तथा दैनिक जीवनसँग सम्बधित गराई सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरीएको छ । प्रत्येक विषयमा विषयवस्तुको स्वरूपअनुसार विद्यार्थीलाई २५ देखि ५० प्रतिशतसम्म भारको प्रयोगात्मक कार्य, परियोजना कार्य वा सामुदायिक कार्य लगायतका व्यवहारिक अभ्यास गराउनु पर्ने व्यवस्था छ । त्यसैगरी यसले सिकाइमा प्रयोग गरीने माध्यम भाषाले सिकाइमा बाधा नपर्ने गरी आवश्यकता अनुसार मातृभाषा, स्थानीय भाषा वा बहुभाषाको प्रयोग गरी सिकाइ सहजीकरण गर्ने, सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई जीवनोपयोगी तथा व्यवहार कुशल सीपका रूपमा एकीकृत गर्नुका साथै सिकाइको माध्यमका रूपमा प्रयोगलाई विस्तार गर्ने र विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अभिन्न अङ्गका रूपमा सिकाइ सुधारका लागि निरन्तर पृष्ठपोषण प्रदान गर्ने गरी प्रयोग गर्ने नीति लिएको छ ।

आधारभूत तह कक्षा १-३ मा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली मार्फत उदार कक्षोन्नति नीति अपनाइएको छ भने आधारभूत तह कक्षा ४-५ मा ५० प्रतिशत निर्णयात्मक र ५० प्रतिशत निर्माणात्मक मूल्याङ्कन बिधि अपनाएइको छ । आधारभूत तह कक्षा ६-८ मा ५० प्रतिशत निर्णयात्मक र ५० प्रतिशत निर्माणात्मक मूल्याङ्कन अपनाएइको छ । आधारभूत तहको कक्षा ७ सम्म निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली

अपनाइएको छ । कक्षा ८ को वार्षिक परीक्षा पालिका स्तरमा हुने छ । कक्षा १० तथा १२ को अन्तिम परीक्षा राष्ट्रिय परीक्षा बोर्डको निर्देशन अनुरुप हुने गरेको छ ।

- पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकको उपलब्धता र कार्यान्वयन ।
- पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि गरिएका प्रयत्नहरू ।
- पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र विद्यार्थी मूल्याङ्कन कार्यान्वयनका चुनौती तथा अवसरहरू ।
- विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रिया
- स्थानीय तहले स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माणको क्रममा वातावरणीय दिगोपनाका लागि बृक्षारोपण, वातावरण संरक्षणको रैथाने ज्ञान र सीपलाई समावेश गर्ने तथा हरित विद्यालय, हरित वडा र हरित समुदायको अवधारणा जस्ता विषयलाई समावेश गर्ने ।
- त्यसैगरी विश्ववजारमा प्रतिस्पर्धा गर्नको लागि आवश्यक पर्ने वित्तिय साक्षरता, उद्दमशिलता, सञ्चार सीप, संवेग व्यवस्थापन जस्ता जीवनोपयोगी सिपहरुलाई पाठ्यक्रम तथा अन्य माध्मवाट प्रवर्द्धन गर्ने खालका विषयहरु समावेश गर्ने ।

समस्या तथा चुनौतीहरु

- स्थानीय पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्री विकासका लागि क्षमता विकास।
- प्रारम्भिक कक्षाहरूमा आवश्यकता अनुसार मातृभाषा, स्थानीय भाषा, बहुभाषा प्रयोग।
- स्थानीय पाठ्यक्रम विकास तथा अद्यावधिक कार्यलाई अनुसन्धानमा आधारित बनाउने।
- सिकाइ सहजीकरण र मूल्याङ्कनमा सूचना प्रविधिको प्रयोग।
- स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यान्वयन तथा मूल्याङ्कनमा स्थानीय तह अर्थपूर्ण सहभागिता।
- अपाङ्गता मैत्री पाठ्यपुस्तक तथा कार्य पुस्तिकाको प्रयोग।
- स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यान्वयन।

४.१.२ उद्देश्य

पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री तथा मूल्याङ्कनसँग सम्बन्धित पालिकाका उद्देश्यहरु

१. सिकाइलाई दैनिक जीवनसँग सम्बन्धित गराउने र विषयवस्तुलाई अन्तरसम्बन्धित गरी सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नु।

२. स्थानीय पाठ्यक्रम मार्फत समृद्ध राजगढ निर्माणका लागि सक्षम, सिर्जनशील तथा प्रतिस्पर्धी नागरीक तयार गर्न सहयोग गर्नु।

३. सिकारुका सिकाइ समस्याको समाधान उन्मुख निरन्तर, आवधिक तथा स्तरीकृत मूल्याङ्कन पद्धतिको व्यवस्था गर्नु।

४. विद्यालय तहमा तोकिएको पाठ्यक्रमलाई पूर्ण रुपमा कार्यान्वयन गर्नु ।

५. स्थानीय परिवेश बमोजिम तोकिएका तहमा स्थानीय पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन गर्नु ।

६. पाठ्यक्रम तथा पाठ्यक्रम पुस्तक प्रयोगमा कार्यान्वयनमा एकरुपता ल्याउनु ।

७. सिकाइका लागि मूल्यांकन प्रणालीका रुपमा विद्यालय तहको मूल्यांकन प्रक्रियामा सुधार ल्याउनु ।

८. पाठ्यक्रम तथा शैक्षिक सामग्रीहरुको विकास तथा व्यवस्थापनमा क्षमता विकासमा सुधार ल्याउनु ।

४.१.३ रणनीति

माथि उल्लेखित उद्देश्यहरु हासिल गर्नको लागि पालिकाले अपनाउने रणनीतिहरु

१. स्थानीय पाठ्यक्रमलाई समयसापेक्ष, सान्दर्भिक, गुणस्तरीय र प्रभावकारी बनाई सम्मृद्ध राजगढ निर्माणका लागि सक्षम र प्रतिस्पर्धी नागरीक तयार गर्न पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन प्रक्रियालाई अनुसन्धान तथा आवधिक मूल्याङ्कनमा आधारित बनाइने छ।

२. पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक विकास प्रक्रियालाई सहभागितामूलक बनाई स्थानीय सरोकारवालामा अपनत्व विकास गरी जवाफदेही बनाउन स्थानीय परिवेशमा आधारित पाठ्यक्रम विकास प्रक्रियालाई अवलम्वन गरी परीक्षणका रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याइने छ र प्रभावकारिता आधारमा निरन्तरता प्रदान गरीने छ।

३. स्थानीय पाठ्यक्रम मार्फत प्रकोप व्यवस्थापन विषयवस्तु समावेश गरी विपत, महामारी तथा सङ्कट व्यवस्थापन र न्यूनीकरण गर्न प्रारम्भिक कक्षा देखिनै बालबालिकालाई सक्षम बनाइँदै लगिने छ।

४. विपत, महामारी तथा सङ्कटको समयमा सिकाइलाई निरन्तरता दिन सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको अधिकतम् उपयोगमा जोड दिइने छ।

५. प्रारम्भिक कक्षाहरुमा सिकाइ सहजीकरणका निम्ति आवश्यकता अनुसार मातृभाषा र स्थानीय भाषा लाई प्राथमिकता दिइने छ।

६. अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको सिकाइ अवसर वृद्धि गर्न सिकाइ सामग्रीलाई ब्रेल लिपिमा तयार गर्ने र श्रव्यदृश्यमा आधारित साङ्केतिक भाषाका शैक्षिक सामग्रीहरूको विकास र प्रयोगलाई प्राथमिकताका साथ कार्यान्वयनमा ल्याईने छ।

७. निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रभावकारिताका साथ कार्यान्वयन गरीनेछ।

८. आधारभूत तहको कक्षा ५ र ८ को वार्षिक परीक्षालाई पालिका स्तरीय वनाइ सुधार गरीनेछ।

४.१.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य उपलब्धिहरू

१. विद्यालय तहमा रहेको आधारभूत तहको स्थानीय पाठ्यक्रम सान्दर्भिक तथा मूल्याङ्कन प्रणाली प्रभावकारी भई दैनिक जीवनका लागि आवश्यक व्यवहार कुशल तथा जीवनोपयोगी सीपहरू समावेश हुने स्थानीय कला, संस्कृति, भाषा, इतिहास, परम्परा, सीप तथा ज्ञानसकारात्मक सोच भएको ,, निरन्तर सिकाइप्रति प्रतिबद्ध र रोजगार उन्मुख नागरीक तयार गर्न सहयोग हुने।

नतिजा

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू

१. स्थानीय पाठ्यक्रम२०७८ प्रारम्भिक बाल विकास देखि कक्षा ८ सम्म विकास तथा कार्यान्वयन हुने।

२. प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षादेखि आधारभूत तह कक्षा १५ मा आवश्यकतानुसार मातृभाषा र-स्थानीय भाषा प्रयोग गरी सिकाइ सहजीकरण हुने।
३. शिक्षण सिकाइको अभिन्न अङ्गको रुपमा मूल्याङ्कन हुने।
४. शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप बालमैत्रीअपाङ्ग मैत्री तथा स्थानीय सन्दर्भ सापेक्ष प्रभावकारी हुने। ,
५. स्थानीय पाठ्यक्रम परिमार्जन तथा सुधार अनुसन्धानमा आधारित हुने।
६. प्रत्येक विद्यालयमा प्रत्येक विद्यार्थीको मूल्याङ्कनका लागि अनिवार्य कार्य सञ्चयिका फायल खडा भएको हुने।

क्रसं	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	२०८६/८७
१	एकीकृत पाठ्यक्रम लागु गरेका विद्यालय सँख्या	४०	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
२	परीक्षामा स्तरीकृत प्रश्न प्रयोग गर्ने विद्यालय सँख्या	८०	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
३	स्थानीय भाषामा कक्षा सञ्चालन गर्ने विद्यालय	४०	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
४	निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्ने विद्यालय	४०	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै

४.१.४ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

तलको तालिकामा पालिकाले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	स्थानीय पाठ्यक्रम २०७८ कार्यान्वयन								
	स्थानीय पाठ्यक्रम परीक्षण	कक्षा / विषय	१-५	६-८					नगरपालिका
	स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यान्वयन	कक्षा / विषय		१-५	६-८				नगरपालिका
	सिकाइ सहजीकरण पुस्तिका निर्माण र वितरण	कक्षा / विषय		१-५	६-८				नगरपालिका
	स्थानीय पाठ्यक्रम तथा सिकाइ सहजीकरण पुस्तिका प्रबोधिकरण	कक्षा / विषय	१-५	६-८					नगरपालिका
२	विद्यार्थी मूल्याङ्कन								
	नमुना साधन विकास	कक्षा / विषय		१-५/ ३	६-८/ ३		९-१२/ ३		नगरपालिका
	कार्य सञ्चयिका फायलको प्रयोग	कक्षा / विद्यार्थी	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै		विद्यालय
३	मातृभाषा वा स्थानीय भाषा								
	स्थानीय पाठ्यक्रमलाई मातृभाषा वा स्थानीय भाषामा रुपान्तरण गर्ने	संख्या			१		१	२	नगरपालिका
	सिकाइ सहजीकरण पुस्तिकालाई मातृभाषा वा स्थानीय	कक्षा /					१-५	६-८	नगरपालिका

	भाषामा रुपान्तरण गर्ने	विषय							
४	सूचना तथा सञ्चार प्रविधि प्रविधिमा आधारित डिजिटल सामग्री	प्रतिशत	५	६	७	१०	१५	७०	संघ

४.२ शिक्षक व्यवस्थापन र विकास

सिकाइ सहजीकरण प्रक्रियाको केन्द्रका रुपमा शिक्षक रहन्छन्। सिकारु र शिक्षकबीचको अन्तरक्रियाको प्रकृतिमा सिकाइको गुणस्तर निर्भर रहने गर्दछ। शिक्षक सदैव आफूले अध्यापन गराउनु पर्ने विषयवस्तुका बारेमा गहन ढंगले ज्ञान लिनु आवश्यक हुन्छ। शिक्षक आफ्नो पेशाप्रति प्रतिबद्ध भई समावेशी कक्षा व्यवस्थापन गरि विद्यार्थी, अभिभावक तथा शिक्षकहरुबीच प्रभावकारी सञ्चार र सहकार्य हुनु जरुरी छ। वर्तमान समयका शिक्षकहरुमा आवश्यकीय सक्षमताहरु सुनिश्चित हुनु पर्दछ। शिक्षकले शैक्षणिक योजना निर्माण, सिकाइ सहजीकरणका लागि शैक्षणिक सामग्री संकलन तथा निर्माण, प्रभावकारी विद्यार्थी मूल्याङ्कनको कार्यान्वयन गर्न सहज तरिकाले सम्पादन गर्न सक्नुपर्दछ ।

गुणस्तरीय शिक्षाका लागि शिक्षक योग्य, व्यवसायिक रूपमा दक्ष, पेशाप्रति उत्प्रेरित, समर्पित, प्रतिबद्ध र विद्यार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही हुन आवश्यक छ। शिक्षकमा भएको विषयवस्तुको पर्याप्त ज्ञान, शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालनमा दक्षता र नमूना व्यक्तित्व प्रदर्शनले विद्यार्थीहरूको सिकाइमा सकारात्मक प्रभाव पार्दछ। सबै तहको शिक्षामा योग्य, दक्ष, समर्पित र अभिप्रेरित शिक्षकहरूको व्यवस्थापनबाट नै शिक्षाको गुणस्तर सुनिश्चित गर्न सकिन्छ । यसका लागि शिक्षक व्यवस्थापन र विकास प्रभावकारी हुन आवश्यक छ । नेपालमा विद्यालय तहको शिक्षामा पहुँच, गुणस्तर, समता, सान्दर्भिकता, सुशासन प्रवर्धनका लागि विगतमा सञ्चालित विभिन्न योजना, परियोजना तथा कार्यक्रमहरूले शिक्षक व्यवस्थापन र शिक्षकको पेशागत क्षमता अभिवृद्धिलाई उच्च प्राथमिकतामा राखी कार्यक्रम सञ्चालन गरेको पाइन्छ ।

यस योजनामा शिक्षाको गुणस्तर अभिवृद्धिका लागि शिक्षण पेशालाई रोजाइको पेशाका रूपमा विकास गर्ने, शिक्षक तयारी गर्ने, कक्षाकोठाको शिक्षण सिकाइलाई गुणस्तरयुक्त बनाउने, शिक्षक सहयोग प्रणालीलाई सुदृढ बनाउने, शिक्षक पेशागत विकासलाई प्रभावकारी बनाउने, विद्यार्थीको सिकाइप्रति शिक्षकलाई जिम्मेवार बनाउने र औचित्यपूर्ण शिक्षक आपूर्ति र वितरण गर्ने कार्यलाई प्राथमिकता दिइने छ । यसमा शिक्षक व्यवस्थापन तथा विकासको वर्तमान अवस्थाको समीक्षा गरी चुनौतीहरू पहिचान गरिएको छ । वर्तमान अवस्थाको समीक्षा तथा पहिचान गरिएका चुनौतीहरूको सामना गरि शिक्षक व्यवस्थापन तथा विकासलाई व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउने सन्दर्भमा यस राजविराज नगरपालिका ले कार्यक्रमका उद्देश्य, उद्देश्य पूरा गर्नका लागि अपनाइने रणनीतिहरू, कार्यक्रम कार्यान्वयनबाट हासिल हुने अपेक्षित नतिजा तथा मुख्य मुख्य क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू समावेश गरिएको छ ।

४.२.१ वर्तमान अवस्था

शिक्षण पेशाप्रति आकर्षण र नियुक्ति

शिक्षण पेशालाई रोजाइको पेशाका रूपमा विकास गर्नका लागि नेपालको पन्ध्रौं योजना (२०७६/०७७-२०८०/०८१) ले यस पेशामा अब्बल प्रतिभाहरूलाई आकर्षित गर्न विश्वविद्यालयमा उत्कृष्ट अङ्क हासिल गरेका व्यक्तिलाई सोझै शिक्षण पेशामा प्रवेश गर्न पाउने कानूनी व्यवस्था गर्ने उल्लेख गरेको छ । शिक्षक सेवा आयोग नियमावली, २०५७ अनुसार शिक्षक हुनका लागि शिक्षण अनुमति पत्र अनिवार्य हुनु पर्ने, स्थायी शिक्षक हुनका लागि शिक्षक सेवा आयोगले लिने परीक्षा उत्तीर्ण भएको हुनुपर्ने, बढुवाका लागि निश्चित मापदण्ड पूरा गर्नुपर्ने र पेशाको सुरक्षा लगायतका कारणले शिक्षण पेशालाई समाजमा प्रतिष्ठत पेशाका रूपमा लिइने अवस्था सुधार हुँदै गएको छ । नियमित रूपमा स्थायी नियुक्ति गर्ने कार्यको थालनीले शिक्षण पेशामा थप आकर्षण बढेको

अवस्था छ । शिक्षक सेवा आयोगद्वारा सञ्चालित परीक्षामा सम्मिलित हुने युवाहरूको उल्लेख्य उपस्थितिले यस सेवाप्रति शिक्षित युवाहरूको आकर्षण बढ्दै गएको पुष्टि हुन्छ । शिक्षक सेवा आयोगबाट नियुक्तिका लागि सिफारिस भएका शिक्षकहरूलाई स्थानीय तहले विद्यालयमा नियुक्ति तथा पदस्थापन गर्ने कार्यको थालनी भएको छ ।

- तालिम प्राप्त शिक्षकहरुलाई दिईने तलबभत्ता तथा अन्य सुविधाहरु कार्य सम्पादन अनुसार बढाउदै लैजाने ।
- आधारभूत तथा माध्यमिक तहमा पढाउने शिक्षकका साथै कर्मचारीहरुलाई समान र उत्तिकै हैसियत प्रदान गर्दै लैजाने ।
- शिक्षकहरुलाई निजामति कर्मचारी सरह योग्यता र सक्षमताको आधारमा तहगत बढुवाको व्यवस्था गर्दै लैजाने ।
- माध्यमिक तहमा कार्यरत विधालय सहायक (लेखापाल) सम्बन्धित विषयमा कम्तिमा स्नातक उतीर्ण हुनुपर्ने र सो अनुसार तलब भत्ताको व्यवस्था गर्दै लैजानुपर्ने ।
- शिक्षकलाई कुनै कोणबाट अपमान वा ठेस नपुग्ने गरी सम्पूर्ण पार्टीगत भातृसंगठन खारेज गरी शिक्षकहरुलाई एकताबद्ध गर्दै शिक्षकको हकहितको लागि एक शिक्षक महासंघलाई स्तरोन्नति गर्दै लैजाने ।
- बालविकास तथा कर्मचारीहरुको तलब लगायतका सुविधाहरुमा भएको भेदभावलाई सम्बोधन गर्दै लैजाने ।

शिक्षक तयारी

सिकाइ सहजीकरण प्रक्रियाको केन्द्रका रुपमा शिक्षक रहन्छन् । सिकारु र शिक्षकबीचको अन्तरक्रियाको प्रकृतिमा सिकाइको गुणस्तर निर्भर रहने गर्दछ । शिक्षक सदैंव आफूले अध्यापन गराउनु पर्ने विषयवस्तुका बारेमा गहन ढंगले ज्ञान लिनु आवश्यक हुन्छ । शिक्षक आफ्नो पेशाप्रति प्रतिबद्ध भई समावेशी कक्षा व्यवस्थापन गरी विद्यार्थी, अभिभावक तथा शिक्षकहरुबीच प्रभावकारी सञ्चार र सहकार्य हुनु जरुरी छ । वर्तमान समयका शिक्षकहरुमा आवश्यकीय सक्षमताहरु सुनिश्चित हुनु पर्दछ । शिक्षकले शैक्षणिक योजना निर्माण, सिकाइ सहजीकरणका लागि शैक्षणिक सामग्री संकलन तथा निर्माण, प्रभावकारी विद्यार्थी मूल्याङ्कनको कार्यान्वयन गर्न सहज तरिकाले सम्पादन गर्न सक्नुपर्दछ ।

शिक्षक सेवा आयोग नियमावली, २०५७ बमोजिम वी.एड. वा एम.एड.गरेपछि अध्यापन अनुमतिपत्रका लागि योग्य मानिन्छ । अध्यापन अनुमति पत्र प्राप्त गरेको व्यक्ति मात्र शिक्षकका लागि योग्य हुन्छ । शिक्षा ऐन, २०२८ (संशोधनसहित) तथा शिक्षा नियमावली, २०५९ र शिक्षक सेवा आयोग नियमावली, २०५७ मा भएको व्यवस्था अनुसार नेपालमा प्राथमिक र निम्नमाध्यमिक तहका लागि शिक्षाशास्त्रमा प्रवीणता प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण वा कक्षा १२ वा अन्यबाट प्रवीणता प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण गरी १० महिने शिक्षक तालिम लिई अध्यापन अनुमति पत्र प्राप्त गरेका र माध्यमिक तहका लागि शिक्षा शास्त्रबाट स्नातक तह उत्तीर्ण वा अन्यबाट स्नातक तह उत्तीर्ण गरी एक वर्षे वी.एड.गरी अध्यापन अनुमति प्राप्त गरेका व्यक्ति मात्र शिक्षक हुन योग्य मानिन्छ । यसै गरी माध्यमिक तह कक्षा ११-१२ मा अध्यापन गर्नका लागि स्नातकोत्तर तह उत्तीर्ण गरि अध्यापन अनुमति पत्र प्राप्त गरेको हुनुपर्ने प्रावधान छ । शिक्षक अध्यापन अनुमति पत्रका लागि परीक्षा सञ्चालन भने शिक्षक सेवा आयोगले गर्दै आएको छ ।

शिक्षक तयारीका लागी यस योजनाले स्थानिय तह भित्र शिक्षक शिक्षा र शिक्षक प्रशिक्षणको व्यवस्था गर्ने, शिक्षक पेसागत विकास तथा क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम, तयारी कक्षाहरु संचालन गर्ने तथा स्यंमसेवक शिक्षक व्यवस्थापनका लागी वातावरण तयार गर्ने जस्ता कार्यक्रमहरु तय गरि कार्यावन्यन गरिने छ ।

- बिधालय तहको शिक्षण पेशामा प्रवेश गर्न शिक्षक प्रशिक्षण अनिवार्य गर्ने।
- हाल शिक्षण पेशामा प्रवेश गरि सकेका तर तालिम नपाएका शिक्षकहरुलाई अनिवार्य रुपले तालिम दिने व्यवस्था मिलाउने।
- शिक्षक प्रशिक्षणमा महिला शिक्षकलाई ग्राहयता दिने।
- बिभिन्न तहमा शिक्षकहरुका लागी प्रशिक्षण कार्यक्रमहरु निर्धारित गर्ने।
- बालविकास शिक्षकहरुको क्षमता विकासका लागि प्रत्येक बर्षमा कम्तिमा २ पटक तालिम संचालन गर्ने ।
- समय अनुसार परिमार्जित पाठ्यक्रम प्रबोधिकरण तथा अन्य शिक्षकको पेसागत विकाससँग सम्बन्धित कार्यशाला सञ्चालन गर्ने।

शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

कुनै पनि विषयवस्तु विद्यार्थी समक्ष पुऱ्याउँदा जे जस्ता विधि वा माध्यम अपनाइन्छ, तिनले अपेक्षित उद्देश्य परिपूर्तिमा सघाउनु पर्दछ । कुनै पनि शिक्षण विधि शिक्षकले प्रयोग गर्ने तौरतरिका वा विषयवस्तुको स्वरुपमा भर पर्दछ । शिक्षण विधि छनौट गर्दा सकेसम्म विद्यार्थी केन्द्रित खालको अर्थात बालकेन्द्रित विधि अपनाउनुपर्छ, जसमा बढी भन्दा बढी विद्यार्थीको सहभागिता रहोस । शिक्षण विधिको चयन गर्दा मुख्य रुपमा विद्यार्थीको पूर्व ज्ञान, रुचि, क्षमता, चाहना, उनीहरुको तहगत स्तर, विषयवस्तुको प्रकृति र स्वरुप आदिका आधारमा छनौट गर्नु पर्छ ।

बालबालिकाको सिकाइ उपलब्धि मूलतः कक्षाकोठामा सञ्चालन गरिने शिक्षणसिकाइ क्रियाकलापमा भर पर्छ । विद्यालय तहको पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ ले पनि शिक्षण सिकाइलाई विद्यार्थी केन्द्रित, प्रविधिमैत्री, परियोजनामा आधारित, समूहकार्यमा आधारित, सामुदायिक क्रियाकलापमा आधारित बनाउन जोड दिएको छ । नेपालमा विगतदेखि हालसम्म सञ्चालित विभिन्न शिक्षा योजना, परियोजना तथा कार्यक्रमहरूले कक्षाकोठाको शिक्षण सिकाइमा सुधार ल्याई शिक्षाको स्तर वृद्धि गर्न जोड दिएका छन् । यसको फलस्वरूप विद्यालयको शिक्षणसिकाइलाई विद्यार्थी केन्द्रित बनाउने, प्रविधिको प्रयोग गरि शिक्षण गर्ने, बालमैत्री सिकाइ वातावरण सिर्जना गर्ने जस्ता केही प्रयास भएका छन् ।

शिक्षक पेशागत सहयोग पद्धति

नेपालमा सर्वप्रथम वि.सं. १९९८ सालमा चिफ इन्सपेक्टर स्कूलको स्थापनासँगै शिक्षक पेशागत सहयोग पद्धतिको शुरुवात भएको देखिन्छ । राष्ट्रिय शिक्षा पद्दति योजना २०२८ ले विद्यालय सुपरिवेक्षणबाट शिक्षक सहायता उपलब्ध गराउन प्राथमिक विद्यालय निरीक्षक, माध्यमिक विद्यालय निरीक्षकहरूको व्यवस्था गरिएको थियो । ग्रामीण विकासका लागि सेती परियोजना (१९८१-१९९१) र सो पश्चात् नेपालको शिक्षा सुधारका लागि धेरै परियोजनाहरू कार्यान्वयनमा आए । प्राथमिक शिक्षा परियोजना (२०४२-०४७), विज्ञान शिक्षा विकास परियोजना (१९८४-१९९१), आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजना-पहिलो (२०४९-०५४), आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजना-दोस्रो (२०५६-०६१), प्राथमिक शिक्षा विकास परियोजना (सन् १९९२-१९९९), माध्यमिक शिक्षा विकास परियोजना (सन् १९९३-२०००), शिक्षक शिक्षा परियोजना (सन् २००२-

२००९), विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रम (२०६७/०६८-२०७२/०७३) हुँदै हाल कार्यान्वयनमा रहेको विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रम (२०७३/०७४-२०७७/०७८) ले समेत शिक्षकको पेशागत सहयोगलाई महत्त्व दिई विभिन्न तालिम तथा क्षमता विकास कार्यक्रम सञ्चालन भएका देखिन्छ ।

ग्रामीण विकासका लागि सेती परियोजना तथा आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजनादेखि नै नेपालमा शिक्षक पेशागत सहयोगका लागि स्रोत केन्द्रहरू स्थापना भएर क्रमश: तिनको सङ्ख्या बिस्तार गरि १०९१ स्रोत केन्द्रहरू तोकेकोमा १०५३ स्रोत केन्द्रहरू मार्फत शिक्षक पेशागत सहयोग प्रदान हुँदै आइरहेको थियो ।

शिक्षक पेशागत सहयोग स्रोतकेन्द्र १०५३, अगुवा स्रोत केन्द्र ४६ र "क" शैक्षिक तालिम केन्द्रहरु ९, "ख" शैक्षिक तालिम केन्द्रहरु २० र उपकेन्द्र ५ बाट विद्यालय सुपरिवेक्षण, शिक्षकको कार्यको अनुगमन, तालिमको फलोअप, कक्षा अवलोकन र पृष्ठपोषण प्रदान, नियमित प्रधानाध्यापक बैठक, शिक्षक अन्तर्क्रिया कार्यशाला, छोटो अवधिको मागमा आधारित आदि तालिम सञ्चालन हुँदै आएका थिए ।

शिक्षक क्षमता विकास कार्यक्रम

एकाइसौं शताब्दीको शिक्षक आफ्नो विषयमा निपूर्ण हुनुपर्छ । शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सम्बन्धी कलाकौशलबाट भरपूर्ण हुनुपर्छ । स्थानीय सरकारले प्रदेश सरकार तथा केन्द्र सरकारसँग समन्वय गरि शिक्षक तथा कर्मचारीहरुको क्षमता विकासका लागि निम्नानुसारका क्षमता विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सकिनेछ, प्रमाणीकरण तालिम , पुनर्ताजगी तालिम, अनुभव आदान प्रदान कार्यक्रम, स्थानीय आवश्यकतामा आधारित मोड्युलर तालिम, स्वप्रयत्नमा आधारित सिकाइ आदि । पेशागत रूपमा सक्षम, दक्ष र अभिप्रेरित शिक्षकबाट नै कक्षाकोठाको शिक्षण सिकाइमा सुधार आउन सक्छ । यसका निम्ति शिक्षकलाई पेशागत विकासका अवसरहरू उपलब्ध हुन आवश्यक छ । शिक्षकको पेशागत विकासका विभिन्न तौरतरिकाहरू छन् । शिक्षक तालिम, कार्यशाला, सेमिनार, कन्फरेन्स, क्रियात्मक अनुसन्धान, शिक्षकहरूको सिकाइ सञ्जाल, अवलोकन भ्रमण, मेन्टरिङ आदि अवसरहरूबाट शिक्षकको पेशागत विकास सम्भव हुन्छ । नेपालमा शिक्षकको पेशागत क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ध्येयले नेपालमा विभिन्न परियोजना तथा कार्यक्र महरू सञ्चालन भएका थिए । शिक्षकको क्षमता अभिवृद्धि गरि कक्षाकोठाको शिक्षण सिकाइमा सुधार ल्याउने उद्देश्यले वि.सं. २०५० मा शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्रको स्थापना भएको थियो ।

शिक्षक उत्तरदायित्व

शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा शिक्षकको महत्त्वपूर्ण स्थान रहेको हुन्छ । शिक्षक बालबालिकाको भाग्य निर्माता, अभिभावकको भरोसा तथा आशाको केन्द्र, परिवर्तनको संवाहक र समाजको प्रतिष्ठित व्यक्ति हो । असल शिक्षकको सहायताबाट शिक्षाका उद्देश्य पूरा हुन सक्छ । शिक्षकका आचरण समाजका अन्य वर्गलाई अनुकरणीय बन्न सक्नु पर्दछ । शिक्षकमा समाजको मार्गदर्शक, उपदेशक एवम् उदाहरणीय व्यक्तित्वको भूमिका सजिलैसँग निर्वाह गर्न सक्ने आर्दश गुणहरु हुनुपर्दछ । शिक्षक आफ्नो पेशाप्रति प्रतिबद्ध हुनुपर्छ ।

शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावक, समुदाय तथा विद्यालय प्रशासक/प्रधानाध्यापकप्रति उत्तरदायी हुनुपर्छ । शिक्षक विद्यार्थीप्रति उत्तरदायी हुनु भनेको आफूले पढाउने विद्यार्थीहरूको सिकाइ तथा कार्यसम्पादनप्रति जवाफदेही हुनु पाठ्यक्रमले तोकेका सिकाइ उपलब्धिमा भएको प्रगति र विकासमा जवाफ दिनु र विद्यार्थीको गुणस्तरीय जीवनका विषयमा जवाफदेही हुनु भन्ने बुझिन्छ । विद्यालयको आचार संहिता पालना गर्दै दैनिक कार्यतालिका अनुसार अध्यापन गर्ने, विद्यार्थीको सिकाइको लेखाजोखा तथा मूल्याङ्कन गर्ने र त्यसको प्रतिवेदन प्रधानाध्यापकलाई पेस गर्ने आदि कार्य शिक्षकले गर्नुपर्ने हुँदा शिक्षक प्रधानाध्यापकप्रति पनि उत्तरदायी हुनुपर्छ । आगामी दिनमा यस नगरपालिका ले शैक्षिक सुधार घोषणापत्र तयार पारी विभिन्न निकायको भूमिका तथा

जिम्मेवारी अन्तर्गत प्र.अ. र शिक्षकको भूमिका तथा जिम्मेवारी तोकी शिक्षकलाई आफ्नो पेशाप्रति उत्तरदायी बनाउने अभ्यास गर्ने छ । शिक्षक विद्यार्थी, अभिभावक, समुदाय तथा विद्यालय प्रशासक/प्रधानाध्यापक प्रति उत्तरदायी हुनुपर्छ ।शिक्षक विद्यार्थीप्रति उत्तरदायी हुनु भनेको आफुले पढाउने विद्यार्थीहरुको सिकाइ तथा कार्यसम्पादन प्रति जवाफदेही हुनु, पाठ्यक्रमले तोकेका सिकाइ उपलब्धिमा भएको प्रगति र विकासमा जवाफ दिनु र विद्यार्थीको गुणस्तरीय जीवनका विषयमा जवाफदेही हुनु भन्ने वुझिन्छ ।सामान्यतया शिक्षकका उत्तरदायित्वहरुलाइ निम्न बुँदामा प्रष्ट पार्न सकिन्छ ।

- पाठहरुको एक व्यापक तरीकामा प्रस्तुतीर श्रव्य/दृश्य सामग्रीको माध्यमबाट सिकाई सहजीकरणगर्ने।
- अन्तरक्रियात्मक सिकाइलाई प्रवर्धन गर्दै प्रत्येक विद्यार्थीलाई व्यक्तिगत निर्देशन प्रदान गर्ने ।
- शैक्षिक सामग्रीको सिर्जनार वितरण नोट), सारांश, गृहकार्य आदि गर्ने (।
- विद्यार्थीको प्रगतिको मुल्यांकन र रेकर्ड राख्नेतह र सुझाव प्रदान गर्ने/ग्रेड ,।
- एक सफा र व्यवस्थित कक्षाकोठा कायम राख्ने ।
- अन्य शिक्षकहरु, अभिभावक र सरोकारवालाहरुसंग सहकार्य गर्ने र नियमित बैठकमा भाग लिने ।
- कक्षा भित्र तथा बाहिरी गतिविधिहरुर अन्य शैक्षिक इभेन्टको योजना र कार्यन्वयन गर्ने ।
- विद्यार्थीहरुको व्यवहार र मानसिकता अवलोकन गर्ने र बुझ्ने र उपेक्षा, दुर्व्यवहार आदिको संदेह रिपोर्ट तयार पार्ने ।
- सेमिनार, सम्मेलन आदिमा भाग लिईव्यवसायिक सीप र ज्ञानको विकास र समृद्ध बन्ने।

शिक्षकको आपूर्ति र वितरण

शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ९२ अनुसार सामुदायिक विद्यालयमा रहने शिक्षक दरबन्दीको विवरण अनुसूची १२ मा व्यवस्था गरिएको छ। पूर्व प्राथमिक विद्यालयमा १ जना, प्राथमिक विद्यालयमा ५० जनासम्म विद्यार्थी भएमा कम्तीमा २ जना र सोभन्दा बढी विद्यार्थी भएमा कम्तीमा ३ जना, कक्षा ६-८ का लागि कम्तीमा ४ जना र माध्यमिक तह ९-१२ का लागि ८ जना शिक्षक रहने व्यवस्था उक्त नियमावलीमा छ।

यस पालिकाको सामुदायिक बिद्यालयमा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात कक्षा १-५ मा ४५.१० , कक्षा ६-८ मा ७०, कक्षा ९-१० मा ४८.१५ रहेको छ। दरबन्दी मिलान तथा समायोजनका आधारहरू, २०७३ अनुसार गरेको छ। अधिकांश बिद्यालयमा आधारभूत तहका शिक्षक अप्राप्त रहेकोले विद्यालयले प्र.वि. दरबन्दीका शिक्षकलाई निम्न माध्यमिक तहमा परिचालन गरेको र प्रा.वि. तहको शिक्षकको आवश्यकतालाई बालबिकाश सहजकर्ता र विद्यालयका परिचरबाट पूर्ति गर्नु परेको बाध्यता छ। गत आर्थिक बर्षमा शिक्षा बिकाश तथा समन्वय इकाइ सप्तरीले यस पालिकासंगको सहकार्यमा शिक्षक समायोजन तथा दरबन्दी मिलानको कम सम्पन्न गरिसकेकोले र सङ्घीय सरकारबाट मांग अनुसारको शिक्षक आपूर्ति हुने आश गरिएको र तत्कालको लागि यस पालिकाले स्वयंसेवक शिक्षक परिचालन गर्ने योजना बनाएको छ ।

शिक्षक व्यवस्थापन र विकासका विद्यमान चुनौतीहरु निम्न बमोजिम छन् :

१. शिक्षण पेशालाई सबैको रोजाइको पेशाका रूपमा विकास गर्नु ।
२. शिक्षण सिकाइलाई विद्यार्थी केन्द्रित बनाउन शिक्षण विधि र क्रियाकलापमा विविधता ल्याउनु ।
३. शिक्षक पेशागत सहयोगको सुदृढ प्रणाली स्थापित गर्नु ।
४. विषयगत आधारमा आवश्यक शिक्षक दरबन्दी सुनिश्चित गर्नु ।

५. शिक्षकको पेशागत विकासको अवसर र विस्तार गर्न ।
६. समयमा कक्षाकोठाभित्र शिक्षकको नियमितता र गुणस्तरीय शिक्षण हुन् नसक्नु ।
७. तहगत रुपमा परीक्षा सञ्चालन गरी अग्रिम रुपमा स्वयंसेवक सूची प्रकाशन गर्नु ।

- स्थानीय तहमा शिक्षक व्यवस्थापन र विकासको अवस्था
- शिक्षण पेसाप्रति आकर्षण र नियुक्ति
- शिक्षक तयारी
- शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप
- शिक्षकको पेशागत तथा क्षमता विकास कार्यक्रम
- शिक्षक पेसागत सहयोग पद्धति
- शिक्षकको आपूर्ति र वितरण

चुनौती र अवसरहरू

१. शिक्षण पेशालाई सबैको रोजाइको पेशाका रूपमा विकास गर्नु ।
२. शिक्षण सिकाइलाई विद्यार्थी केन्द्रित बनाउन शिक्षण विधि र क्रियाकलापमा विविधता ल्याउनु ।
३. शिक्षक पेशागत सहयोगको सुदृढ प्रणाली स्थापित गर्नु ।
४. विषयगत आधारमा आवश्यक शिक्षक दरबन्दी सुनिश्चित गर्नु ।
५. शिक्षकको पेशागत विकासको अवसर र विस्तार गर्न ।
६. समयमा कक्षाकोठाभित्र शिक्षकको नियमितता र गुणस्तरीय शिक्षण हुन् नसक्नु ।
७. तहगत रुपमा परीक्षा सञ्चालन गरी अग्रिम रुपमा स्वयंसेवक सूची प्रकाशन गर्नु ।

४.२.२ उद्देश्य

शिक्षक व्यवस्थापन र विकाससँग सम्बन्धित पालिकाका उद्देश्यहरु

१. शिक्षकको छनौट, नियुक्ति र पुनर्वितरणलाई सुदृढ बनाउन सहयोग पुऱ्याउनु ।
२. शिक्षक विकास तथा निरन्तर पेशागत सहायता प्रणाली स्थापना गर्नु ।
३. सबै तहमा योग्यदक्ष तथा क्षमतावान् शिक्षकहरूको प्रबन्ध गर्नु । ,
४. पालिका अन्तर्गत स्वयम् सेवकक शिक्षकको छनोट गर्नु ।
५. कक्षाकोठामा शिक्षकको नियमितताको लागि निरन्तर अनुगमन र शिक्षकको पेशागत सहयोग प्रणालीको विकास ।
६. सिकाइ सुधारको लागि आवश्यक शिक्षकको क्रमश ब्यवस्थापन गर्दै लैजानु ।
७. पालिका स्तरबाट हुने शिक्षक नियुक्तिलाई थप प्रभावकारी तथा सुढृण बनाउनु ।
८. विद्यालय सुपरीवेक्षण पाठ्यक्रम तथा शिक्षकको पेशागत सहयोगको लागि स्थानिय तहमा एक प्रणालीको विकास तथा कार्यान्वयन गर्नु ।
९. शिक्षकको पेशागत क्षमता विकासको लागि पालिका स्तरमा प्रभावकारी सन्यत्रको विकास तथा कार्यान्वयन गर्नु ।

४.२.३ रणनीति

माथि उल्लेखित उद्देश्यहरु हासिल गर्नको लागि पालिकाले अपनाउने रणनीतिहरु

१. शिक्षक तालिमलाई विषयवस्तुको ज्ञान र शिक्षण सीपमा केन्द्रित बनाइने छ।
२. विषयगत रूपमा शिक्षक दरबन्दी मिलानपरिमार्जन गरिनेछ।/
३. शिक्षकको निरन्तर पेशागत विकासका लागि शिक्षण सीप विकास सम्बन्धी तालिम सञ्चालन गरिने छ।
४. शिक्षक पेशागत सहयोग प्रणालीमार्फत शिक्षकलाई निरन्तर पेशागत सहयोग उपलब्ध गराइने छ। यसका लागि अनुभवी शिक्षकबाट सहयोग तथा मेन्टरिङको पद्धति विकास गरिनेछ।
५. शिक्षक सरुवा हुँदा विद्यार्थीको सिकाइमा कुनै अवरोध नहुने पद्धति विकास गरीनेछ।
६. पालिका अन्तर्गत स्वयंसेवक शिक्षकको करार सूची प्रकाशन गरिनेछ।
७. शिक्षकको पेसागत performance को आधारमा पुरस्कार र दण्डको व्यवस्था गरिनेछ।
८. ५ वर्षे सेवा निरन्तरता संझौता गरि क्षमतावान् तथा मेधावी शिक्षकलाई एम्.फिल. वा विद्यावारिधिका लागि छात्रवृत्ति सहित अनुसन्धानको अवसर दिइने छ।
९. कक्षा १ देखी ३ सम्मका शिक्षणमा सहजीकरण गर्ने शिक्षकहरुको पेशागत विकास तथा सहयोग प्रणालीका विगतको अभ्यासलाई निरन्तर दिइदै उपयुक्त प्रणालीलाई कार्यान्वयन गरिने छ।

४.२.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

६. प्रविधिमैत्री, क्षमतावान् र सक्षम शिक्षकको व्यवस्था भई विद्यार्थीको सिकाइमा सुधार भएको हुने।

ख) नतिजा

१. पालिका अन्तर्गत स्वयंसेवक शिक्षकको लागि प्रतिस्पर्धा गराई २ वर्षे करार सूची प्रकाशन गरिनेछ।
२. शिक्षण पेशा प्रतिस्पर्धी र सम्मानित हुनेछ।
३. स्थानीय तहबाट शिक्षक पेशागत सहयोग प्रणाली मार्फत निरन्तर पेशागत सहयोग प्राप्त हुने।
४. विषयगत रूपमा शिक्षक दरबन्दी मिलानपरिमार्जन तथा आपूर्ति हुने।/
५. क्षमतावान् तथा मेधावी शिक्षकले एम्.फिल्. वा विद्यावारिधिका अवसर पाएका हुनेछन्।

क्रसं	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा कार्यरत तोकिएको योग्यता प्राप्त शिक्षक तथा सहजकर्ताको सँख्या	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै

२	आधारभूत तहमा कार्यरत तोकिएको योग्यता प्राप्त शिक्षक (%)	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
३	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा कार्यरत न्यूनतम योग्यता तथा तालिम प्राप्त शिक्षक (%)	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
४	सूचना तथा प्रविधिसम्बन्धी नूनतम सक्षमता भएका शिक्षक (%)	३५	४०	५५	६०	७२	८०
५	शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणाली लागु भएका विद्यालय	५	७	१०	५	६	७

४.२.४ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

तलको तालिकामा पालिकाले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	**भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)**					**भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)**	**कैफियत**
			१	**२**	**३**	**४**	**५**		
१	शिक्षण पेशाप्रति आकर्षण र नियुक्ति								
	स्वयम् सेवक शिक्षक तयारी	संख्या			२५		३५	१५०	नगरपालिका
	पालिका श्रोतबाट नियुक्त शिक्षकका लागि निर्देशिका निर्माण	पटक		१				१	नगरपालिका
२	शिक्षक तयारी								
	नया नियुक्त शिक्षकलाई सेवा प्रवेश तालिम सञ्चालन	पटक						आवश्यकता अनुसार	संघ /प्रदेश/ नगरपालिका
३	शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप								
	शिक्षण सिकाइ नियमित गर्न मापदण्ड विकास	पटक		१				१	नगरपालिका
	उपचारात्मक शिक्षण पद्धति	पटक						निरन्तर	विद्यालय
	एक विद्यालय एक पुस्तकालय	संख्या	१	१	१	१	१	१०	संघ /प्रदेश/ नगरपालिका
	एक विद्यालय एक ICT ल्याव	संख्या	१	१	१	१	१	१०	संघ /प्रदेश/ नगरपालिका
	शिक्षक पेशागत सहयोग पद्धति	पटक						निरन्तर	संघ /प्रदेश/ नगरपालिका
	शिक्षक पेशागत सहयोग मार्गदर्शन विकास गर्ने	पटक		१				२	नगरपालिका
	पेशागत शैक्षिक अवलोकन	पटक						निरन्तर	नगरपालिका
४	शिक्षक क्षमता विकास कार्यक्रम								

	छोटो अवधिको पुनर्ताजगी तालिम सञ्चालन गर्ने	पटक		१		१		३	नगरपालिका
	शिक्षकको पेशागत सहयोगका लागि स्थानीयय विज्ञ समूह सहित कार्यविधि तयार गरि स्रोत शिक्षक परिचालन	पटक		१		१		३	नगरपालिका
५	शिक्षक उत्तरदायित्व								
	शिक्षकले शिक्षणमा विताउने समयमा प्र.अ. लाई जिम्मेवार नाउने	सबै विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	नगरपालिका
	विद्यालयमा छुट्टै प्र.अ. पदक◌ो व्यवस्था गर्ने	संख्या			१			३	नगरपालिका
६	शिक्षकको आपूर्ति र वितरण विद्यार्थी संख्यको आधारमा दरबन्दी व्यवस्थापन गर्ने	पटक						१	संघ /प्रदेश/ नगरपालिका

४.३ शैक्षिक समता र समावेशीकरण

राजविराज नगरपालिका सामाजिक, आर्थिक, सास्कृतिक विविधता भएको स्थानीय तह हो । यहाँ विभिन्न भाषिक, सांस्कृतिक तथा जातजातिगत समुदायहरूको बसोवास छ । यहाँ विभिन्न जातजातिका फरक फरक संस्कार, संस्कृति, रीतिरिवाज एवम् प्रचलनहरु रहेका छन् । मधेशी समुदायको मुख्य वसोबास रहेको । जसमा यादव, मुसहर, राम, मरिक, मुसलमान, तिवारी, तेली, कोइरी, केवट, चमार, धानुक, तत्मा, सुढ़ी आदि लगायतका जातजातिको बाक्लो उपस्थिति रहेको छ । यस नगरपालिका मा मुख्य बोलीचालीको भाषा मैथली, भोजपुरी, उर्दु, नेपाली रहेको छ । सिरवा, कृष्णाष्टमी, जितिया, तीज, जनैपुर्णिमा, इद, बकरइद, दशै, तिहार, छट पुजा, माघे सक्रान्ती, फागुपूर्णिमा (होली) आदि जस्ता चाडपर्वहरु मान्ने गर्दछन् । यस पालिकाभित्र रहेका बहुविशेषताहरुबीचमा एकीकरण भएको अवस्था छ । अनेकताबीच एकता कायम भएको छ । त्यसैले सामाजिक सद्भभाव, सहयोग, सहकार्य, सह-अस्तित्व, सहिष्णुता, मेलमिलाप कायम भएको छ । साक्षरताका आधारमा हेर्दा पुरुषको भन्दा महिलाको प्रतिशत कम रहेको छ ।

४.२.१ वर्तमान अवस्था

यस नगरपालिकाको जम्मा जनसंख्या ७०८०३ रहेकोमा महिला ३४५१९ (४८.८%) र पुरुष ३६२८४ (५१.२%) मा १०५.११ प्रतिशत लैङ्गिक अनुपात रहेको छ । यस नगरपालिकाको साक्षरता दर ७६.६% छ जसमा महिला ६७.४% र पुरुष साक्षरता दर ८५.३% रहेको छ । यस पालिकाको बाल विकास केन्द्रमा जम्मा १०९६ जना विद्यार्थी भर्ना रहेकोमा ४९४ छात्रा (४५%) रहेको छ । भर्ना दरको आधारमा हेर्दा बालविकास केन्द्रको खुद भर्ना दर ७७.८% मा छात्रा भर्ना दर ८१.६% रहेको छ । जसमा ४०३ जना दलित रहेको छ । हाम्रो नगरपालिकाको बालविकास केन्द्रमा शत प्रतिशत महिला शिक्षकहरु रहेका छन् । यस पालिकाको आधारभूत तह १-८ मा ६०१९ जना विद्यार्थी छन् जसमा छात्रा ३०३४ रहेको छ । आधारभूत तहमा जम्मा दलित सङ्ख्या २०१८ विद्यार्थी छन् जसमा छात्रा ९५७ रहेका छन् । कक्षा १-८ को खुद भर्ना दर ९४.९% मा छात्रा भर्नादर ९४.९% रहेको छ । त्यसैगरी जनजातिको सङ्ख्या ४०७ जसमा २०६ छात्रा रहेको छ । यस नगरपालिकाको आधारभूत तहमा जम्मा २१८ जना शिक्षकहरुमध्ये १०५ (४८%) जना महिला रहेको छ । माध्यमिक तहको विद्यार्थी संख्यालाई हेर्दा यहाको कक्षा ९-१२ मा जम्मा १५२० जना विद्यार्थीहरु मध्ये छात्राको सङ्ख्या ६९३ (४६%) रहेको छ । हाम्रो राजविराज नगरपालिकाको माध्यमिक तह (९-१२) सबै प्रकारका शिक्षकहरुको सङ्ख्या ४० ओटा रहेकोमा ८ जना मात्र महिला शिक्षक रहेको छ । कक्षा ९-१२ मा जम्मा दलित १८७ जना विद्यार्थीहरुरहेको छ । कक्षा ९-१२ को खुद भर्ना दर ४६.०१ मा छात्रा भर्नादर ४१.७० रहेको छ । जनजातिको संख्यालाई हेर्दा ९४ जना मध्ये ४१ जना छात्रा र ५३ जना छात्र रहेको छ । त्यसै गरी ५-१७ वर्षको साक्षरता दरलाई हेर्दा यहाँ ८३.८६% रहेको छ त्यसमध्ये महिला साक्षरता दर ८१.४४% रहेको छ । हाम्रो यस पालिकाको ९-१२ मा जम्मा २५ शिक्षकहरु मध्ये २ (८%) जना मात्र महिला शिक्षक रहेको छ । त्यसगरी गाउँकार्यपालिका, वडा समिति, गाउँ शिक्षा समिति, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक संघ, सामाजिक परीक्षण समिति आदि तथा विभिन्न संघ संस्थामा महिला र दलितको सहभागितात्मक उपस्थिति ऐन तथा नियमावली अनुसार नै राखिएको छ । यस नगरपालिकाको २१ ओटा सामुदायिक विद्यालयहरुमध्ये विशेष विद्यालयको व्यवस्था नगरी सबैलाई एकै ठाउँमा राखी समवेशितालाई प्राथमिकता दीइएको छ । हाम्रो राजविराज नगरपालिकामा शै.स. २०८१ मा गरिएको

Disability Screaning अनुसार कक्षा बालविकास देखि ६ सम्मको जम्मा ११९७९ विद्यार्थी मध्ये ३६०७(३२.३७%) जनाको screaning गरिएको छ । जसमा १०२ जना Suspected विद्यार्थीहरु पनि रहेका छन् र suspected विद्यार्थीहरु मध्ये ५ जनालाई Reffer गरिएको तथ्यांक हाम्रो Iemis Database ले देखाएको छ । हाम्रो पालिकामा दलित तथा छात्राहरुलाई नेपाल सरकारले प्रदान गरिरहेको रु. ४०० का दरले वार्षिक छात्रवृत्ति प्रदान गर्दै आइरहेकोमा यस वर्षदेखि कक्षा ५ र ८ मा अध्ययनरत विपन्न विद्यार्थीहरुलाई विपन्न लक्षित छात्रवृत्ति (PMT) को आवेदन भर्न लगाएका छौ । हाम्रो यस पालिकाको सम्पूर्ण विद्यालयहरुमा लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्तिका साथ साथै गुनासो सुनुवाई संयन्त्रको पनि व्यवस्था गरिएको छ । सम्पूर्ण विद्यमान अवस्थामा शिक्षामा समतामुलक पहुँच पुर्याउन यस नगरपालिकाबाट केही प्रयासहरु भएता पनी पर्याप्त मात्रामा सम्बोधन हुन सकेको छैन । विद्यालय बाहिर रहेका, विचैमा विद्यालय छाडी तह पुरा नगर्ने, अपेक्षित शैक्षिक उपलब्धि हासिल गर्न नसकेकाहरुलाई सम्बोधन गरी समता र समावेशिता अभिवृद्धि गर्नु आवश्यक देखिएको छ । विविधताको सम्मान गर्दे शिक्षामा सबैको पहुँच पुर्याउनु सहभागितामुलक सिकाइ सुनिश्चित गर्नका लागि सबै बालबालिकाहरुलाई शिक्षामा समान र समतामा आधारित अवसर कसरी उपलब्ध गराउने भन्ने विषयहरुलाई सम्बोधन गर्नको लागि यो योजना केन्द्रित रहेको छ । शैक्षिक समता र समावेशीकरण सम्बन्धमा देहाय बमोजिमका चुनौतीहरू पहिचान गरिएको छ :

१. विद्यालयहरूमा लैङ्गिक र अपाङ्गमैत्री भौतिक तथा शैक्षिक वातावरण निर्माण नहुनु ।
२. सिमान्तकृत बालबालिकाहरुको अभिभावकहरुलाई शिक्षा सम्बन्धि जनचेतना नहुनु ।
३. मा.वि. तहमा ८% महिला शिक्षक मात्र हुनु ।
४. बाल क्लवमा २.५ % सिमान्तकृत बालबालिकाहरुको सहभागिता मात्र हुनु ।
५. थप उपचारात्मक कक्षा तीन ओटा विद्यालयमा मात्र हुनु ।
६. सिकाई उपलब्धिमा अन्य जातजातिको तुलनामा दलित छात्राहरुको सिकाई उपलब्धि न्यून रहनु ।

४.३.२ उद्देश्य

हाम्रो नगरपालिकाको शैक्षिक समता र समावेशीकरणक लागि तोकिएका उद्देश्यहरु:

१. दलित तथा सिमान्तकृत विद्यार्थीहरुको सहभागिता दर २९% बाट बढाइ १०० प्रतिशत पुर्याउनु
२. २१ ओटा सामुदायिक विद्यालयमा अपाङ्गमैत्री तथा लैङ्गिक मैत्री संरचना निर्माण गर्नु
३. मा.वि.मा ८% बाट ३३% पुर्याउनु
४. दलित तथा सिमान्तकृत विद्यार्थीहरुको लागि थप उपचारात्मक कक्षाको व्यवस्था ३ ओटामा रहेकोमा थप वृद्धि गर्नु
५. महिला साक्षरता दर ९०% मा अभिवृद्धि गर्नु

४.३.३ रणनीति

माथि उल्लेखित उद्देश्यहरु हासिल गर्नको लागि पालिकाले अपनाउने रणनीतिहरु यस प्रकार छन्:

१. विद्यालयमा सिकाइका लागि आवश्यक भौतिक तथा शैक्षिक अवस्थाहरू पुरा गरी अपाङ्गमैत्री तथा लैङ्गिकमैत्री बनाउने । यसका लागि बालमैत्री विद्यालय प्रारूप (CFSF) तथा निर्धारित सिकाइका लागि आवश्यक पूर्वाधार पुरा गर्ने ।
२. हरेक वर्ष सिमान्तकृत तथा लक्षित वर्गका अभिभावकहरुको लागि अभिभावक शिक्षाको कार्यक्रम संचालन गर्ने

३. अपाङ्गताको प्रारम्भिक लेखाजोखा (Disability Screening) गर्दै अपाङ्गताका किसिम तथा स्वरूप पहिचान गरी विशेष कार्यक्रमको माध्यमबाट उपयुक्त समावेशी शिक्षाको व्यवस्थाका साथै आवश्यकतानुसार विशेष विद्यालयको प्रबन्ध गर्ने ।
४. छात्रवृत्तिका लागि विपन्न लक्षित गरी आर्थिक रूपले विपन्न, सुविधाविहिन, कठिन परिस्थतिमा रहेका र अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरू सहभागी हुने व्यवस्था गर्ने ।
५. कार्यविधि तयार गरी आवश्यकता अनुसार थप छात्रवृत्ति प्रदान गर्न सक्ने व्यवस्था गर्ने ।
६. विद्यालयमा सरसफाई तथा स्वच्छतासम्बन्धी सेवा तथा शिक्षाको प्रबन्ध तथा किशोरिहरू लक्षित महिनावारी स्वच्छतासम्बन्धी सेवा तथा शिक्षा प्रदान गर्ने ।
७. पाठ्यक्रममा स्थानीय भाषा, संस्कृति, भूगोल, वातावरण ,इतिहास तथा नागरिक ज्ञान तथा सिपका साथै बृहत यौनिकता शिक्षा तथा प्रजनन् स्वास्थ्यसम्बन्धी विषयवस्तु समावेश गरी सिकाइलाई जीवनोपयोगी सिपसँग आबद्ध गर्ने ।
८. सिकाइ क्रियाकलापलाई सहभागितामूलक बनाई विद्यार्थीका आवश्यकता सम्बोधन गर्ने गरी विविधता कायम तथा विद्यालयमा कुनै पनि प्रकारको विभेद, दुर्व्यवहार, वहिष्करण र हेपाई नहुने सुनिश्चिततासहित बालमैत्री वातावरण सिर्जना गर्ने ।

४.३.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य उपलब्धिहरू बुँदागत रूपमा उल्लेख गरिएको छ:

- लक्षित समूहका बालबालिकाको शिक्षामा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित भै सिकाइ उपलब्धिमा सुधार आएको हुनेछ ।
- २१ ओटा विद्यालयमा लैङ्गिकमैत्री तथा अपाङ्गमैत्री भौतिक संरचना निर्माण भएको हुनेछ।
- महिला शिक्षक प्रतिशत आ.वि. र मा.वि. मा ४५% सम्म पुगेको हुनेछ
- ३ ओटा रहेकोमा थप ३ ओटा उपचारात्मक कक्षाको सङ्ख्या वृद्धि मार्फत सिकाई उपलब्धि सुधरिनेछ।
- हरेक प्रकारको सहभागितामुलक कार्यक्रमहरुमा लक्षित् तथा सिमान्तकृत वर्गबाट पनि संलग्नता बढेको हुनेछ।

नतिजा

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू तलको तालिकामा यस प्रकार छन् ।

	शिक्षामा समता र समावेशीकरण	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	आधारभूत तहमा विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाको सँख्या	१२००	१०००	८००	७००	४००	०

२	आधारभूत तहमा लैङ्गिक समता सूचक	१.३	१.२	१.१५	१.१०	१.०५	१
	आधारभूत तहमा महिला शिक्षकको सङ्ख्या	३२	३५	३८	४३	४७	५०
३	माध्यमिक तहमा लैङ्गिक समता सूचक	१.१	१.०८	१.०५	१.०३	१.०१	१
४	माध्यमिक तहमा महिला शिक्षकको सङ्ख्या	२	३	५	७	१०	१३

४.३.४ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	अवस्था र आवश्यकता पहिचान	पटक		१				२	नगरपालिका
२	विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाहरुको अवस्था र आवश्यकता पहिचान गरी सहभागिता	निरन्तर		१	१			३	सा.सि.के.
३	वर्गीय आधारमा छात्रवृत्ति वितरण	निरन्तर							नगरपालिका
४	आवासीय विद्यालय मार्फत छात्रवृत्ति	निरन्तर							संघ/ प्रदेश/ नगरपालिका
५	विद्यालयहरूमा वालमैत्री, अपाङ्गतामैत्री र लैङ्गिकमैत्री भौतिक संरचना निर्माण	संख्या			५		५	२५	संघ/ प्रदेश/ नगरपालिका
६	मातृभाषामा सिकाइको अवसर प्रदान गरिने।	निरन्तर							विद्यालय
७	मनोसामाजिक परामर्श	निरन्तर							विद्यालय
८	लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्तिको क्षमता विकास	आवश्यकता अनुसार		१		१	१	५	संघ/ प्रदेश/ नगरपालिका

४.४ दिवा खाजासहित पोषणतथा स्वास्थ्य कार्यक्रम

परिचय

नेपालमा सन् १९७४ देखि छनौटमा परेका जिल्लाका छानिएका प्राथमिक विद्यालयमा विश्व खाजा कार्यक्रमको खाद्यान्न अनुदानमा आधारित दिवा खाजा कार्यक्रम प्रारम्भ भएको थियो । आर्थिक वर्ष २०७७/२०७८ मा सामुदायिक विद्यालयमा पूर्वप्राथमिक देखि कक्षा ५ का सबै विद्यार्थीलाई दिवाखाजाको व्यवस्था गरीएको छ । नेपाल सरकारले दिवा खाजामा विगत केही वर्षदेखि लगानी विस्तार गर्दै आई आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा यो लगानी करिब ८ अरब पुगेको छ । नेपालको हाल कार्यान्वयनमा रहेको पन्ध्रौं योजना लगायत शिक्षा क्षेत्रका मुख्य रणनीतिक दस्तावेजहरूमा दिवा खाजालाई स्वास्थ्य, प्राथमिकता दिइएको छ भने विद्यालय क्षेत्र विकास योजनाले बालबालिकाहरूको स्वास्थ्य तथा पोषण स्थितिमा सुधार ल्याई उनीहरूलाई विद्यालयमा टिकाउने जस्ता शैक्षिक उपलब्धिहरू हासिल गर्न दिवा खाजाले महत्वपूर्ण योगदान दिएको छ ।

विद्यालय स्वास्थ्य र पोषण

विद्यार्थीको स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्थाले उनीहरूको संज्ञानात्मक क्षमता, शैक्षिक उपलब्धि, गुणस्तरीय जीवन तथा समाजका लागि विभिन्न पक्षमा योगदान गर्ने क्षमतालाई प्रभाव पार्ने भएकाले उनीहरूको स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्था राम्रो बनाइनु पर्दछ । वार्षिक स्वास्थ्य परीक्षण, अर्धवार्षिक रूपमा जुकाको औषधि, किशोरीका लागि फोलिक एसिड तथा आइरन चक्की वितरण कार्यक्रम स्वास्थ्य क्षेत्रबाट सञ्चालन हुने गर्दछन् ।

सरसफाइ तथा स्वच्छता

विद्यालयमा हुने सरसफाइ तथा स्वच्छताको अभ्यास तथा शिक्षाले बालबालिकाको स्वास्थ्यमा सकारात्मक प्रभाव पर्ने स्पष्ट छ। यसले बालबालिकाको भावी जीवनका लागि सरसफाइ तथा स्वच्छताको अभ्यासमा सहयोग गर्नाका साथै परिवार तथा समुदायमा पनि यसले सकारात्मक घर/कोठाको प्रबन्ध नै छैन भने भएकाहरू मध्ये कतिपयको सरसफाइ र स्वच्छतामा सुधार आवश्यक छ। विपद तथा जोखिम व्यवस्थापनको तयारीका केही कार्य भए पनि यसमा विपद, जोखिम तथा महामारी समावेश गरि थप सुधार गर्नु आवश्यक छ।

वर्तमान अवस्था

राजविराज नगरपालिका अन्तर्गतक सबै विद्यालयहरुमा अध्ययनरत ५३०० जना विद्यार्थीहरुको लागि दिवाखाजाको रकम निकासा गर्दै आइरहेको छ } नेपालमा विभिन्न समयमा विद्यालय स्वास्थ्य तथा पोषण र खानेपानी सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्बन्धि केही कार्यक्रम तथा निर्धारित कक्षा तथा क्षेत्रका विद्यार्थीकालागि दिवा खाजा कार्यक्रमको वर्तमान अबश्थाको विश्लेषण गर्दासबैकालागि शिक्षाको डकार बैठक सन् २००० ले सिफारिस गरेको ढाँचालाई मुख्यगरी चारवटा अङ्गहरु समाबेश गरेको छ ।

- विद्यालय स्वास्थ्य सम्बन्धि नीतिहरु तय गर्नु
- सुरक्षित पानी तथा सरसफाइ सहित सुरक्षित विद्यालय वाताबरण सिर्जना गर्नु
- सिपमा आधारित स्वास्थ्य शिक्षकको प्रबन्ध गर्नु
- विद्यालयमा आधारितस्वास्थ्य तथा पोषणसेवा प्रदान गर्नु

यिनै बुँदाहरुलाइ्र आधार मानि यस पालिकामा समेत वर्तमान अवस्थालाई विश्लेषण् गरी दिवाखाजा स्वास्थ्य तथा पोषण र सरसफाइ तथा स्वच्छताको अलगअलग समीक्षा गरी तिनीहरुको अन्तर सम्बन्ध उल्लेख गरी योजना तयार गरीएको छ । नेपाल सरकारले विद्यालय दिवा खाजा कार्यक्रम शुरु गरे पश्चात् यस पालिकाले खाजा

कार्यक्रम सञ्चालन गरेको छ । साथै पालिकाबाट विद्यालय दिवा खाजा सम्वन्धी कार्यविधि निर्माण गरी विद्यालय दिवा खाजामा पूर्ण रुपमा जङ्क फुड निषेध गरि व्यवस्थापन गर्ने प्रयास गरिएकोछ ।

सामुदायिक विद्यालयमा छात्रा शौचालय भएका विद्यालयहरु ४ र महिला शिक्षक शौचालय ४ वटा छन् । यस पालिकाको प्राय: सबै विधलायहरुमा ट्युबेल नै खानेपानीको प्रमुख स्रोतको रुपमा रहेको छ । विपद तथा जोखिम व्यवस्थापनको तयारीका लागि स्थानीय पाठ्यक्रम मार्फत प्रारम्भिक कक्षा देखि नै विषयवस्तु समावेश गरिएको छ ।

- द्यालय खाजा प्राप्त गर्ने कक्षाहरू र खाजाको व्यवस्थापन
- विद्यालयमा सञ्चालित स्वास्थ्य र पोषणका कार्यक्रम
- विद्यालयमा सरसफाइ तथा स्वच्छताको अवस्था

चुनौती र अवसरहरू

१. दिवा खाजा, स्वास्थ्य तथा पोषण र सरसफाइ तथा स्वच्छताका प्रभावकारितालाई व्यवस्थित गर्ने ।
२. सबै विद्यालयमा स्वास्थ्य कर्मीको व्यवस्था गर्ने ।
३. विद्यालय खाजाका लागि उपयुक्त स्वरूप निर्धारण गरी पौष्टिक तथा स्वस्थकर विद्यालय खाजा सुनिश्चित गर्ने ।
४. सचित्र पोषण पाठ्यक्रम निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नु ।
५. विद्यालय दिवा खाजा कार्यक्रमलाई स्थानीय कृषि तथा व्यापारसँग जोड्ने ।
६. सरसफाइ तथा स्वच्छताका लागि मापदण्ड विकास गरि कार्यान्वयन गर्ने ।

४.४.२ उद्देश्य

दिवा खाजासहित पोषण तथा स्वास्थ्य कार्यक्रमसँग सम्बन्धित पालिकाका उद्देश्यहरु

१. प्रत्येक विद्यालयमा बालबालिकालाई स्वस्थकर तथा पौष्टिक खाना प्राप्तिको सुनिश्चितता गर्नु ।
२. विद्यालयमा बालबालिकाको स्वास्थ्य, पोषण र सरसफाइ तथा स्वच्छताका सेवामा सुधार गर्नु ।
३. सरोकारवालाहरूको समन्वय तथा सहभागितामा सुदृढ गरी बालबालिकाको पोषण, स्वास्थ्य र सिकाइ उपलब्धिमा सुधार गर्नु ।
४. विद्यालयका बालबालिकाहरुलाई स्वस्थ्य तथा पोषणयुक्त आहारको सुनिश्चित गर्नु ।
५. विद्यालयमा कार्यान्वयन रहेको खाजा कार्यक्रमको कार्यान्वयनमा सुधार ल्याउनु ।
६. विद्यालयका बालबालिकाहरुको स्वास्थ्य पोषण तथा सरसफाई सम्बन्धि सकारात्म व्यवहारको विकासमा सुधार ल्याउनु ।

४.४.३ रणनीति

माथि उल्लेखित उद्देश्यहरु हासिल गर्नको लागि पालिकाले अपनाउने रणनीतिहरु

१. शिक्षास्वास्थ्य र कृषि क्षेत्रलाई समेत समेटी गरी विद्यालय , स्वास्थ्य तथा पोषण रणनिति तयार गरिने ।
२. बालबालिकाको लागि विद्यालयमा नै सफा ताजा र पोषिलो खाजा तयार गरी समूहमा हात धुने बानी विस्तार गरिने ।

३. सवै विद्यालयमा User Manual समेतको प्राथमिक उपचार बाकस प्रदान गर्ने तथा आधारभूत प्रथमिक उपचारको तरिका सम्बन्धमा समय सापेक्ष अद्यावधिक गरिएको हुने ।
४. अभिभावक आमा समूह मार्फत सचित्र पोषण पाठ्यक्रम निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने ।
५. सरसफाइ तथा स्वच्छताका लागि मापदण्ड विकास गरि कार्यान्वयन गर्ने ।

४.४.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

क) उपलब्धि

विद्यालयमा अध्ययन गर्ने सबै बालबालिकाको स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्थामा सुधार भएको साथै स्वच्छ पिउने पानी तथा सरसफाइप्रति सचेत भएको हुने ।

ख) प्रमुख नतिजाहरू

१. विद्यालय दिवा खाजा कार्यविधि २०७७अद्यावधिक तथा थप प्रभावकारिताका साथ कार्यान्वयन , भएको हुने ।
२. सबै माध्यमिक विद्यालयमा एक विद्यालय एक स्वास्थयकर्मी परिचालन हुने ।
३. सवै विद्यालयमा User Manual समेतको प्राथमिक उपचार बाकस प्रदान गर्ने तथा आधारभूत प्राथमिक उपचारको तरिका सम्बन्धमा समय सापेक्ष अद्यावधिक गरीएको हुने ।
४. स्थानीय पाठ्यक्रममा किशोरी शिक्षा सम्बन्धी विषय समावेश हुने ।
५. सरसफाइ सम्बन्धी आवश्यक पूर्ण पूर्वाधार विकास भएको हुने ।
६. स्थानीय उत्पादनमा चक्रिय पोषणयुक्त दिवा खाजा सुनिश्चितता हुने ।

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू

क्रसं	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	२०८६/८७
१	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा भर्ना भएका बालबालिकामध्ये आवश्यक खोप प्राप्त गरेका बालबालिका* (%)	१००	१००	१००	१००	१००	१००
२	कक्षा १ मा भर्ना भएका बालबालिकामध्ये आवश्यक खोप प्राप्त गरेका बालबालिका*	१००	१००	१००	१००	१००	१००

	(%)						
३	दिवा खाजा प्राप्त गर्ने कक्षा	ECD -५	ECD -५	ECD -५	ECD -५	ECD -५	ECD -५
४	वार्षिक रूपमा विद्यार्थीको नियमित स्वास्थ्य परीक्षण गर्ने विद्यालयको सँख्या	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
५	खानेपानी, शौचालय र प्राथमिक स्वास्थ्य सेवाको पहुँच पुगेका विद्यालय सँख्या	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
६	नर्सिङ् सेवा तथा सुविधा पुगेका विद्यालय सँख्या	केहि	केहि	केहि	केहि	केहि	केहि

४.४.५ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

तलको तालिकामा पालिकाले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	विद्यालय दिवा खाजा कर्यविधि २०७७अद्यावधिक र परिमार्जन	पटक		१				२	नगरपालिका
२	एक विद्यालय एक स्वास्थकर्मि	संख्या			१	१	१	१३	संघ/प्रदेश/ नगरपालिका
३	User Manual समेतको प्राथमिक उपचार बाकस	संख्या			१०	१०	१०	३९	नगरपालिका
४	स्थानीय पाठ्यक्रममा किशोरी शिक्षा	कक्षा		६-८					विद्यालय
५	सरसफाइ सम्बन्धी आवश्यक पूर्ण प◌ूर्वाधार विकास	संख्या		५	५	५	५	३९	विद्यालय
६	स्थानीय उत्पादनमा चक्रिय पोषणयुक्त दिवा खाजा	निरन्तर							विद्यालय
७	विद्यालयमा पोषण कर्नर निर्माण	निरन्तर		३८					विद्यालय
८	दिवा खाजा वितरण तथा स्वास्थ्य सम्बन्धि कार्यहरुको प्रभावकारितको लागि विद्यालय स्तरमा अनुगमन संयन्त्रको विकास र परिचालन	संख्या		१		१	१	५	विद्यालय

४.५ आपतकालीन तथा संकटकालीन अवस्थामा शिक्षा

परिस्थितिजन्य शिक्षा भन्नाले युद्ध, द्वन्द्व, महामारी तथा प्रकोपको अवस्थामा पनि बालबालिकाको सिक्न पाउने अधिकारलाई संरक्षण गर्दै सिकाइलाई निरन्तरता दिने वैकल्पिक उपाय सहितको शैक्षिक कार्यक्रमलाई लिने गरिन्छ । यसको मुख्य उद्देश्य विभिन्न कारणले उत्पन्न संकटकालीन अवस्थामा बालबालिका लगायत शिक्षासँग सम्बद्ध व्यक्ति, परिवार तथा समुदायको जीवन रक्षा, प्रकोपबाट सिर्जित संकटको व्यवस्थापन, सामाजिक द्वन्द तथा हिंसा र दुरुपयोगबाट बालबालिकालाई सुरक्षित राख्नुका साथै समग्र शिक्षा क्षेत्रलाई निर्वाध रूपमा क्रियाशील हुने गरी शैक्षिक कार्यक्रमहरूको तयारी तथा सञ्चालन गर्नु हो । यस अवधारणा अन्तर्गत सम्भावित जोखिमको पूर्व तयारी, आपतकालीन अवस्थामा क्षति कम हुने गरी तत्कालको व्यवस्थापन गर्ने आपतकाल पश्चात् क्षतिको आपूरण गर्ने कार्यढाँचा समेटिएको हुनु पर्दछ ।

आपतकालीन तथा संकटपूर्ण अवस्थामा शिक्षाको अवधारणा बाल अधिकारको रूपमा स्वीकार गरीएपछि यसलाई थप प्रभावकारी बनाउने कार्य प्रारम्भ भएको हो । अधिकारका क्षेत्रमा भएका अन्तर्राष्ट्रिय कानुनहरू, विश्वव्यापी घोषणाहरू, अन्तर्राष्ट्रिय एवम् क्षेत्रीय घोषणा तथा प्रतिवद्धताहरूबाट परिलक्षित यस अवधारणालाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न विभिन्न राष्ट्रहरूले आ-आफ्नो नीति, कानुन तथा योजनाहरूमा परिस्थितिजन्य शिक्षा (आपतकालीन तथा संकटपूर्ण अवस्थामा शिक्षा) लाई समावेश गर्ने गरेका छन् । विशेषत: लामो द्वन्दको परिवेशमा शिक्षा क्षेत्रमा परेको प्रभाव, २०७२ को विनाशकारी भूकम्प तथा विभिन्न समय र स्थानमा घटेका प्राकृतिक प्रकोपका घटनाहरूका साथै यसै वर्ष गएका बढी पहिरो र आगलागी लगायतका प्राकृतिक र मानवीय प्रभावका कारण बालबालिकाको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारमा पुगेको अवरोधबाट पाठ सिकी यस शिक्षा क्षेत्रको योजनामा यस पालिकाले आगामी १० वर्षका लागि नीति तथा कार्यक्रमिक प्राथमिकता र कार्यान्वयन ढाँचा समावेश गरिएको छ।

यस खण्डमा मूलत: तीन प्रकारका आपतकालीन अवस्थाहरू समावेश गरिएको छ :

क) प्राकृतिक प्रकोपभूकम्प :, बाढीपहिरो, हावाहुरी, हिमपहिरो, आगोलागी, चट्याङ, खडेरी, दुर्घटना, आदि ।

ख) महामारीझाडापखाला :, कालाज्वर, हैजा, भाइरल ज्वरो, डेङ्गुटाइफाइड ,, हेपाटाइटिस, बर्डफ्लू, क्षयरोग, कुष्ठरोग, ठेउला, स्वाइन फ्लू कोभिड आदि सरूवा रोगहरू , ।

ग) युद्ध, द्वन्द्व, विस्थापन :आन्तरिक तथा बाह्य युद्ध एवम् द्वन्द्व तथा साम्प्रदायिक, धार्मिक, राजनीतिक आदि द्वन्द्व, युद्ध, शोषण, दुराचार तथा अन्य कारणले नागरीकहरूको विस्थापन, आन्तरिक तथा बाह्य स्थानान्तरणका कारण बालबालिकाले शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारलाई शुरक्षित राख्ने ।

वर्तमान अवस्था

नेपालको संविधान २०७२, ले अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षा, निःशुल्क माध्यमिक शिक्षा तथा सुविधाविहीन तथा अपाङ्गहरूका लागि निःशुल्क उच्च शिक्षाको सुनिश्चितताका साथै बालबालिका माथि हुने विभेद, सजाय र दुराचारलाई निषेध गरेको छ । अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन (२०७५) र अनिवार्य तथा

निःशुल्क शिक्षा नियमावली (२०७७) ले छात्रवृत्ति, दिवाखाजा, सुविधा विहिनहरूका लागि विशेष सहयोग, मातृभाषामा शिक्षा सहित कुनै पनि अवस्थामा बालबालिकाको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार सुनिश्चित गरेको छ । यस पालिकामा पनि विभिन्न समयमा विपद तथा संकट आइपर्दछन् यस्तो अवस्थामा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई निरन्तरता दिन तथा विपद तथा संकटको घडिमा पनि विचलित नभइ सो को व्यवस्थापन र न्यूनीकरण गर्न योजनाबद्ध रुपमा शिक्षा प्रदान गरीदै आएको छ जस्तै कोभिडका कारणबाट अस्त व्यस्त भएको शैक्षिक सत्र २०७७ लाई विद्यालय ब्यवस्थापन समितिको संयुक्त सहयोगमा भर्चुअल कक्षा, फोन तथा टोल सिकाइ योजना बनाएर बालबालिकाको सिक्ने अधिकारलाई सुनिश्चित गरी सिकाइलाई निरन्तरता दिएको सर्वविविदै छ । यसै सन्दर्भमा कक्षागत रोल नं. लाई जोर विजोर प्रणालीमार्फत विद्यालयमा समाजिक दूरी कायम गर्दै शिक्षण सिकाइ समेत भएको थियो । विपद्का लागि सहयोगार्थ यस पालिकामा द्रुत प्रतिकार्य समिति, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी उपशाखा तथा वारुण यन्त्र रहेको छ । विद्यालयमा रहेको जु.रे.स. तथा यु.रे.स. ले पनि विपदप्रति सचेतना जगाउदै आएका छन् । स्थानीय पाठ्यक्रमको तल्लो कक्षा देखिनै विपद जोखिम न्युनीकरणका विषयवस्तु समावेश गरिएको छ ।

विद्यमान नीतिगत व्यवस्था

- विपद जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन २०७४ र विपद जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन नियमावली २०७६ अनुसार प्रदेश र स्थानीय तहमा विपद उत्थानशीलताको संयन्त्रको व्यवस्था
- विद्यालय भौतिक पूर्वाधार निर्माणसम्बन्धी मापदण्ड २०८० अनुसार केन्द्रमा सहजीकरण समिति र स्थानीय तहमा स्थानीय तह स्तरीय विद्यालय पूर्वाधार विकास समितिको व्यवस्था
- भयरहित शिक्षण सिकाइ निर्देशिका २०६७ (बालबालिकालाई शारीरिक तथा मानसिक सजाय र उत्पीडन, यौन दुराचारबाट मुक्त सिकाइ व्यवस्था भएको)
- विद्यालय शान्तिक्षेत्र राष्ट्रिय कार्यढाँचा र कार्यान्वयन निर्देशिका २०६८ (विद्यालयमा सशस्त्र गतिविधि, हिंसा, राजनैतिक प्रभाव, भेदभाव, शोषण तथा दुर्व्यवहारबाट मुक्त राखी शिक्षण सिकाइलाई निरन्तरता दिने व्यवस्था भएको)
- बालमैत्री विद्यालय राष्ट्रिय प्रारूप २०६७ (विद्यालयको प्रभावकारिता, समावेशीकरण, लैंगिक समता, स्वास्थ्य, सुरक्षा र बचावट, विद्यालय व्यवस्थापन आदिले विपद्कालीन शिक्षाको आधार तयार गरेको)
- विद्यालय शिक्षाका लागि एकीकृत समता रणनीति २०७१
- वृहत विद्यालय सुरक्षा न्यूनतम प्याकेज २०१८ (सिकाइ पूर्वाधार विपद् जोखिम व्यवस्थापन, विद्यालय विपद् जोखिमको सुदृढीकरण तथा समुदायको सहभागिता, विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा उत्थानशीलताको लागि शिक्षाका न्यूनतम मापदण्डमा आधारित कार्यान्वयन)
- वृहत विद्यालय सुरक्षा गुरुयोजना २०१७ तथा वृहत विद्यालय सुरक्षा कार्यान्वयन कार्यविधि २०१८ (विद्यालयको न्यूनतम सुरक्षाका उपायहरूसम्बन्धि क्रियाकलापहरू, शिक्षक र विद्यार्थीहरूलाई मृत्यु र घाइते हुनबाट बचाउने, विपद्पछि विद्यालयलाई निरन्तरता दिन सक्ने वातावरण तयार गर्ने, शिक्षाका माध्यमबाट विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा उत्थानशीलता विकास गर्ने)

- दिगो विकास लक्ष्य, पन्ध्रौं योजना, विद्यालय क्षेत्र विकास योजना, राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले सुरक्षित विद्यालय, विपद् जोखिमको न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन, समुदायबीच उत्थानशीलता शिक्षा, विपद्को समयमा विद्यालय शिक्षाको निरन्तरतालाई जोड दिएको

स्थानीय तहको विद्यमान अवस्थाः

आफ्नो स्थानीय तहमा निम्न विषय क्षेत्रहरुको आधारमा आपतकालीन तथा संकटकालीन अवस्थामा शिक्षाको अवस्थाको विश्लेषण गर्नुहोस् ।

- बालमैत्री र विपद उत्थानशील विद्यालय वातावरण र कक्षाकोठा तथा सबैका लागि सुरक्षित वातावरण
- २०७२ को विनासकारी भूकम्पबाट प्रभावित विद्यालय तथा बालबालिकाको संख्या र व्यवस्थापनको लागि अन्तर्राष्ट्रिय, राष्ट्रिय तथा स्थानीय तहबाट गरिएका कार्यक्रमहरूको विवरण र तिनीहरूको प्रभावकारिता ।
- स्थानीय तहमा आइपरेका विपत्ति जस्तै आगलागी, बाढी, पहिरो तथा अन्य विपत्तिहरूबाट प्रभावित विद्यालय तथा बालबालिकाको संख्या र व्यवस्थापनको लागि अन्तर्राष्ट्रिय, राष्ट्रिय तथा स्थानीय तहबाट गरिएका कार्यक्रमहरूको विवरण र तिनीहरूको प्रभावकारिता ।
- कोभिड- १९ महामारीबाट प्रभावित विद्यालय तथा बालबालिकाको संख्या र व्यवस्थापनको लागि अन्तर्राष्ट्रिय, राष्ट्रिय तथा स्थानीय तहबाट गरिएका कार्यक्रमहरूको विवरण र तिनीहरूको प्रभावकारिता ।

४.५.२ उद्देश्य

आपतकालीन तथा संकटकालीन अवस्थामा शिक्षासँग सम्बन्धित पालिकाका उद्देश्यहरु

१. सङ्कटको सम्भावित जोखिम पहिचान गरी शिक्षाको माध्यमबाट पूर्व सावधानी र तयारीको वातावरण तयार गर्ने ।
२. सूचना तथा संञ्चार प्रविधिको विकास गर्ने ।
३. विद्यालय शिक्षामा सम्भावित संकटपुर्ण अवस्थाको सामनाको लागि भौतिक मानवीय र आर्थिक स्रोतको तयारी गर्नु ।
४. संकटपुर्ण अवस्थामा पनि शिक्षण सिकाइको लागि उचित वातावरण तयार गर्नु ।

४.५.३ रणनीति

माथि उल्लेखित उद्देश्यहरु हासिल गर्नको लागि पालिकाले अपनाउने रणनीतिहरु

१. स्थानीय सरकारले संकटको पहिचान र मूल्याङ्कनका आधारमा पूर्वानुमान तथा प्रतिकार्यको बृहत योजना र विद्यालयहरूले आआफ्ना विद्यालयको योजना तयार गर्न- े छन् ।
२. विपद् प्रतिरोधी भौतिक पूर्वाधारको निर्माण तथा पुनर्स्थापन गरिने छ ।
३. विद्यार्थी, शिक्षक ,अभिभावकलाई प्रकोप रोकथाम र पुनर्स्थापनाका लागि क्षमता विकास गरिनेछ ।
४. विपद्मा सेवा प्रवाहको संयन्त्र विकास गरिनेछ ।

५. विद्यालय शान्ति क्षेत्र कायम गरी यस प्रति सरोकारवालालाई जिम्मेवार बनाइनेछ ।
६. बिद्यालय बन्दका समय भर्चुअल कक्षा, टोल शिक्षा संचालन गरि सिकाई क्षति न्यूनीकरण गरिनेछ ।
७. विपत तथा कोभिड जस्तो महामारी आएको अवस्थामा विधालय शिक्षालाई निरन्तरता दिनको लागि गृह विधालय)Home Schooling /Remedial teaching /Coaching जस्ता क्रियाकलापहरु संचालन गर्ने गराउने रणनीतिहरु लिने छन् ।

४.५.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

क) उपलब्धि

जुनसुकै परिस्थितिमा पनि बालबालिकाको सुरक्षा सहित शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारको सुनिश्चितता भएको हुने ।

ख) नतिजा

१. विद्यालयमा प्रकोप व्यवस्थापनका लागि पूर्वतयारीको योजना तथा क्षमता विकास हुने ।
२. स्रोतको व्यवस्थापन सहित विद्यालय तथा शिक्षा प्रणाली सक्रिय हुने ।
३. महामारीको समयमा स्वास्थ्य मापदण्ड तथा उपचारसहित सिकाइ निरन्तरता हुने ।

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू

क्रसं	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	बालबालिकालाई आधारभूत जीवन-सीपसहित कोभिड जस्ता महामारी तथा विपद् जोखिम न्यूनीकरण सम्बन्धी अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने माध्यमिक विद्यालय सँख्या	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
२	हरित विद्यालय सँख्या	०	०	१	२	२	२
३	जलवायु परिवर्तन तथा दिगो विकास निम्ति	४	५	२	३	३	१

	शिक्षा जस्ता कार्यक्रमहरु कार्यान्वयन गर्ने विद्यालय सँख्या						

४.५.५ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

तलको तालिकामा पालिकाले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	शुरक्षित शिक्षण सिकाइ सहजीकरण योजना तथा विपद सम्वन्धी विद्यालय सम्वन्धी विपद योजना निर्माण	आवस्यकतानुसार		१				२	संघ/ प्रदेश/ नगरपालिका
२	क्षमता विकास तथा मनोसामाजिक परामर्श तालिम सञ्चालन	संख्या						आवस्यकतानुसार	नगरपालिका
३	मापदण्ड अनुसारको भौतिक पूर्वाधार	निरन्तर			५	१०		२५	संघ/ प्रदेश/ नगरपालिका
४	समुदायमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विस्तार	प्रतिशत		५	१०	१५	२०	९०	नगरपालिका
५	विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकास	संख्या	१०	५	५	५	५	३८	नगरपालिका
६	User manual सहितको प्राथमिक उपचार बाकस	संख्या		१०	१०	१०	९	३९	नगरपालिका
७	विद्यालयको भौगोलिक अवस्था र परिस्थिति अनुसार वैकल्पिक सिकाईको व्यवस्थापन कार्यक्रम	आवस्यकतानुसार						आवस्यकतानुसार	नगरपालिका
८	प्रतिकार्य कार्यदलको गठन र परिचालन	संख्या		१			१	३	नगरपालिका
९	सचेतना कार्यक्रम	पटक	१	१	१	१	१	१०	नगरपालिका

४.६ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास

बालबालिका विद्यालयमा भर्ना हुनका लागि सुरक्षित विद्यालय, पढ्नका लागि कक्षाकोठा, खेल्नका लागि खेलमैदान, शौचका लागि शौचालय, सफाइ र पिउनका लागि खानेपानी जस्ता भौतिक पूर्वाधार विद्यालयका आधारभूत संरचना हुन् ।

एक विद्यार्थीका लागि सुविधाजनक रूपमा पठनपाठनमा सहभागी हुनको निमित्त प्रारम्भिक बालविकास तथा आधारभूत तहका प्रारम्भिक कक्षाका लागि प्रति विद्यार्थी ०.७५ वर्ग मिटर र उच्च आधारभूत तह तथा माध्यमिक तहका लागि प्रति विद्यार्थी १.०० वर्गमिटर बराबरको क्षेत्रफलको मापदण्ड शिक्षा नियमावली २०५९ को नियममा तोकिएको छ ।

राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले विद्यालयहरूमा भवन, कक्षाकोठा, फर्निचर, प्रयोगशाला, शौचालय, पानी, पुस्तकालय, बुक कर्नर जस्ता भौतिक पूर्वाधार तयार गर्ने, विद्यालय भवनलगायत सम्पूर्ण भौतिक पूर्वाधार विपद जोखिममुक्त बनाउदै सबै विद्यालयलाई सुरक्षित एवं बालमैत्री, हरित विद्यालयको रूपमा विकास गर्ने लगायतका नीतिगत व्यवस्थापन गरिएको छ ।

राष्ट्रिय शिक्षा नीतिले आत्मसात गरेको सबैका लागि सुरक्षित भौतिक पूर्वाधार विकास एवं विस्तारको नीति र हालसम्मको अभ्यासका आधारमा भएको सिकाइ अनुभवका आधारमा शिक्षा क्षेत्रको यय योजनामा भौतिक पूर्वाधार विकासको कार्यक्रम तर्जुमा गरिएको छ ।

४.६.१ वर्तमान अवस्था

यस पालिकामा कूल विद्यालय २६ मध्ये २१ सामुदायिक तथा मदरसा र ५ सस्थागत विद्यालयहरु छन् । सामुदायिक विद्यालय तर्फ ६४ भवन रहेकोमा १० वटा पक्की भवन छन् । सामुदायिक विद्यालयमा छात्रा शौचालय भएका विद्यालयहरु ४, छात्र शौचालय २३ तथा महिला शिक्षक शौचालय ४ वटा छन् । यस पालिकाको प्राय: सबै विधलायहरुमा ट्यूबेल नै खानेपानीको प्रमुख स्रोतको रुपमा रहेको छ । विपद तथा जोखिम व्यवस्थापनको तयारीका लागि स्थानीय पाठ्यक्रम मार्फत प्रारम्भिक कक्षा देखि नै विषयवस्तु समावेश गरिएको छ । पालिकामा २ वटा विद्यालयमा पुस्तकालय, ४ वटा विद्यालयमा विज्ञान प्रयोगशाला, ४ विद्यालयमा कम्प्युटर प्रयोगशाला र २१ वटा विद्यालयमा इन्टरनेट पुगेको छ ।अधिकांस विद्यालयमा पर्खाल तथा तारजाली सहितको घेरबार भएको छ भने केही विद्यालयमा प्रवेश गेट निर्माण हुने क्रममा रहेका छन् ।

विद्यालय पूर्वाधार विकाससँग सम्बन्धित निम्नलिखित चुनौतीहरू रहेका देखिन्छन् :

१. भौतिक पूर्वाधारको विकास र विस्तारमा स्थानीय तहको भूमिका ।
२. पूर्वाधार विकासकालाई गुणस्तरीय पारदर्शी एवं जवाफदेही बनाउनु ।
३. सुरक्षित विद्यालय पूर्वाधार विकास एवम् विस्तारका लागि मापदण्ड अनुसारको गुरु योजना विकास गर्नु ।
४. आवश्यक स्रोतको व्यवस्थापन गर्नु ।
५. पूर्वाधारहरूलाई बालमैत्रीअपाङ्गता र लैङ्गिक मैत्री बनाउनु । ,

४.६.२ उद्देश्य

१. सुरक्षित विद्यालय पूर्वाधारको आवश्यक मापदण्ड विकास र कार्यान्वयन गर्नु ।
२. पूर्वाधारहरूलाई पारदर्शी एवं जवाफदेहीताका आधारमा बालमैत्रीअपङ्गता र लैङ्गिकमैत्री बनाउने । ,

४.६.३ रणनीतिहरू

१. पूर्वाधार विकासका लागि विद्यालयको तह र विद्यार्थी सङ्ख्याको आधारमा मापदण्ड विकास गरिनेछ ।
२. विद्यालय पूर्वाधार विकासका लागि विभिन्न संघसंस्था एवं सरोकारवालाहरूसँग लागत साझेदारी गरिनेछ ।
३. विद्यालयहरू निर्माण गर्दा कक्षाकोठा, शिक्षक, प्रधानाध्यापक तथा प्रशासनिक कक्ष, पानी, शौचालय, भान्सा वा खाजा घर लगायत सबैको योजना समावेश गरी डिजाइन गरिनेछ ।
४. प्रकोपको सिकार भएका विद्यालय भवनलाई तुरून्त वैकल्पिक व्यवस्था गरी स्तरोन्नती गरिनेछ ।
५. पूर्वाधार निर्माणसँगै सुरक्षित विद्यालय निर्माणका लागि संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गरीने छ ।
६. पूर्वाधार विकासका लागि विद्यालयको भौतिक सूचक तयार गरिनेछ ।
७. आंसिक रुपमा क्षति भएका विद्यालका संरचनाको मर्मत सम्भार गरिनेछ ।

४.६.४ उपलब्धि, नतिजा तथा प्रमुख क्रियाकलापहरु तथा लक्ष्य

क) उपलब्धि

सबै विद्यार्थीहरूलाई शुरक्षित र उपयुक्त भौतिक वातावरणमा अध्ययन गर्ने अवसर हुने ।

ख) नतिजा

१. माग र आवश्यकताका आधारमा विद्यालय पूर्वाधार विकास एवम् विस्तारका लागि मापदण्ड अनुसारको १० वर्षे गुरु योजना तयार हुने ।
२. पूर्वाधार विकासका लागि विद्यालयको तह र विद्यार्थी सङ्ख्याको आधारमा मापदण्ड विकास गरिनेछ ।
३. पूर्वाधार विकासको लागि स्रोत र जिम्मेवारीको विन्यास सहित कार्यान्वयन प्रारूप विकास हुने ।
४. पालिकाका सबै विद्यालयहरुमा आवश्यक भौतिक पूर्वाधार विकास र विस्तार हुने ।
५. पूर्वाधार विकासका लागि विद्यालयको भौतिक सूचक तयार हुने ।
६. विद्यालयमा अपाङ्गमैत्रीबालमैत्री तथा लैङ्गिक मैत्री भौतिक पूर्वाधार हुने । ,
७. सबै विद्यालयको क्षेत्रभित्र घेरबार र प्रवेश गेट निर्माण भएको हुने ।

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू तलको तालिकामा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

क्रसं	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	भूकम्प प्रतिरोधी विद्यालय	नर्व निर्मित सबै	नर्व निर्मित सबै	नर्व निर्मित सबै	नर्व निर्मित सबै	नर्व निर्मित सबै	नर्व निर्मित सबै
२	नयाँ निर्माण गर्नु पर्ने कक्षाकोठा सँख्या	केहि	केहि	केहि	केहि	केहि	केहि

३	सबलीकरण गर्नु पर्ने कक्षाकोठा सँख्या	केहि पुराना	केहि पुराना	केहि पुराना	केहि पुराना	केहि पुराना	केहि पुराना
४	नयाँ निर्माण गर्नु पर्ने शौचालय सँख्या	५	१०	५	३	४	४
५	बाढी पहिरो लगायतका प्रकोप न्यूनीकरणका लागि कार्य गर्नु पर्ने विद्यालय सँख्या	२	२	३	१		१

४.६.५ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

तलको तालिकामा पालिकाले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

क्र .सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (पहिलो ५ वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
		१	१	२	३	४	५	जम्मा		
१	भौतिक पूर्वाधार विकास योजना निर्माण	पटक		१	-		-	१	१	नगरपालिका
२	नयाँ भौतिक संरचना निर्माण भवन), शैचालय,घेराबारा,खाने पानी(	पटक	१	१	१	१	१	५	५	संघ/ प्रदेश/ नगरपालिका
३	निर्माण भएका संरचनाहरुको सम्बर्धन तथा मर्मत	विद्यालय	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	नगरपालिका
४	विज्ञ समुहद्वारा सम्पूर्ण विद्यालयको स्थलगत अध्ययन गर्ने, विनियोजित रकमको शिर्षक अनुसार कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	विद्यालय	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार	संघ/ प्रदेश/ नगरपालिका
५	हामि बनाउछौं हाम्रो विद्यालय कार्यक्रम	विद्यालय	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	नगरपालिका

	सञ्चालन									
६	बालमैत्री, प्रविधिमैत्री र समतामुललक कक्षाकोठा व्यबस्थापन	विद्यालयकक्षा कोठा	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	नगरपालिका
६	नछोडौं विद्यालय परिसर खाली, बनाऔं वगैचा हरियाली कार्यक्रम	विद्यालय	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	नगरपालिका

४.७ विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि

सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको कुशल र प्रभावकारी प्रयोगले सिकाइ सुधार गर्न, सिकाइलाई सान्दर्भिक बनाउन, सिकाइप्रति विद्यार्थीलाई अभिप्रेरित गर्न र शैक्षिक व्यवस्थापन सुधार गरी सुशासन कायम गर्न सहयोग पुग्दछ । शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकास तथा प्रयोगले सबै विद्यार्थीका लागि सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको आधारभूत पहुँच पुऱ्याई डिजिटल भिन्नता कम गर्ने, सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई शिक्षण सिकाइको साधनका रूपमा प्रयोग गरी सिकाइ सुधार गर्ने, सबैका लागि शिक्षामा समतामूलक पहुँच पुऱ्याउने र शिक्षाको व्यवस्थापकीय तथा शासकीय पद्धतिलाई कुशल र प्रभावकारी बनाई सुशासनको प्रत्याभूतिका लागि सहयोग पुऱ्याउँद छ । यी चारओटा मार्गदर्शक सिद्धान्तका आधारमा शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको गुरुयोजना सन् २०१३-२०१७ निर्माण गरिएकोमा यी सिद्धान्तहरू अहिलेको सन्दर्भमा पनि उत्तिकै सान्दर्भिक देखिन्छन् ।

उक्त गुरुयोजनाले पहिचान गरेका चारओटा प्राथमिकताका क्षेत्रहरूमा सूचना तथा सञ्चारका लागि संरचना (कनेक्टिभिटी, सामग्री, आँकडा) तयार गर्ने; मानवीय स्रोत विकास गर्ने; डिजिटल सामग्री विकास गर्ने र शैक्षिक पद्धति तथा व्यवस्थापन सुधार गर्ने रहेका थिए । यी चारओटा क्षेत्रमा गुरुयोजनाले रणनीति, क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू निर्धारण गरेको थियो । यी क्षेत्रहरू हालको परिस्थितिमा पनि सान्दर्भिक रहेकोले तदनुकुल रणनीति, क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू अध्यावधिक तथा परिमार्जन गरी यस योजनामा समावेश गरिएको छ ।

कोभिड-१९ को महामारीले शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रभावकारी प्रयोगको आवश्यकतालाई थप पुष्टि गरेको छ । विभिन्न प्रकारका विपत तथा महामारीमा पनि शिक्षणसिकाइलाई निरन्तरता दिने कार्यमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिले महत्त्वपूर्ण सहयोग गर्न सक्दछ । यस सन्दर्भमा विद्यमान क्षमताका आधारमा अनलाइन तथा अफलाइन लगायतका भर्चुअल माध्यम प्रयोग गरी सिकाइलाई निरन्तरता दिन खोजिए पनि पर्याप्त क्षमता तथा संरचनाको अभावले सबैलाई समेट्न सकिएको छैन (Poudel, Kafle, 2020) । यस्तो अवस्थामा सबैका लागि सहज पहुँच पुग्ने गरी शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकास गर्नु आवश्यक भएको छ ।

नेपाल सरकारले २०७६ सालमा स्वीकृत गरेको राष्ट्रिय शिक्षा नीति र विज्ञान तथा प्रविधि प्रवर्धन नीतिमा पनि शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगसम्बन्धी नीतिहरू उल्लेख गरिएको छ । उक्त शिक्षा नीतिमा सबै विद्यालय तथा शिक्षणसंस्थाहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिसम्बन्धी संरचना तयार गर्ने, कनेक्टिभिटी पुऱ्याउने, तालिम, शिक्षणसिकाइ तथा व्यवस्थापनमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्नका लागि आवश्यक सामग्रीको व्यवस्थापन र जनशक्ति संरचना तयार पार्ने जस्ता विषय उल्लेख गरिएको छ। शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका लागि उल्लिखित दस्तावेजहरूले नीतिगत आधार तयार गरेका छन् भने शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिसम्बन्धी गुरु योजना, २०१३-२०१७ ले यससम्बन्धी रणनीति, कार्यक्रम तथा लक्ष्यहरू निर्धारण गरेको थियो ।

विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रममा पनि सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका क्रियाकलाप समावेश गरिएको छ । विद्यालय क्षेत्र विकास योजनामा समावेश गरिएका मुख्य क्रियाकलापहरूमा सिकाइमा सूचना प्रविधिको प्रयोगका लागि आवश्यक सामग्री विद्यालयलाई उपलब्ध गराउने; विज्ञान, गणित र अङ्ग्रेजी विषयमा आधारित विद्युतीय सामग्री निर्माण गर्ने; पूर्वाधार विकास र शिक्षण सिकाइ सामग्री प्रदान गर्ने; नमुना विद्यालयहरूमा सूचना तथा

सञ्चार प्रविधिको सिकाइ केन्द्र स्थापना गर्ने; एकीकृत लेखा सफ्टवेयर कार्यान्वयन गर्ने र एकीकृत शैक्षिक व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (IEMIS) विकास गर्ने रहेका थिए ।

विद्यालयहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको संरचना विकासका लागि वार्षिक रूपमा लगानी गरिएको हुँदा धेरैजसो माध्यमिक विद्यालयहरूमा कम्प्युटर लगायतका सामग्री उपलब्ध गराउने र इन्टरनेट कनेक्टिभिटीका केही काम भए पनि यी सुविधाहरू पर्याप्त छैनन् I उपलब्ध भए तापनि शिक्षण सिकाइमा यी स्रोतहरूको प्रयोग गर्ने विद्यालयहरूको सङ्ख्या ज्याँदै कम रहेको छ । कतिपय विद्यालयहरूले विभिन्न व्यक्ति तथा संघसंस्थामार्फत पनि यस्ता सूचना तथा सञ्चार प्रविधिसम्बन्धी सामग्री प्राप्त गर्ने गरेका छन् । यसका लागि साधन तथा संरचना बढाउनुका साथै यसको प्रभावकारी प्रयोगका लागि शिक्षकको क्षमता वृद्धि अनिवार्य रूपमा गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रमअन्तर्गत पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले कक्षा ६, ७ र ८ का लागि गणित, विज्ञान र अङ्ग्रेजी विषयमा केही डिजिटल सामग्री तयार गरेको छ। त्यसैगरी केही निजी क्षेत्रका संस्थाहरूबाट पनि विभिन्न विषयमा डिजिटल सामग्री तयार गर्ने कार्य भइरहेको छ । दृष्टि विहिनका लागि पनि केही पाठ्यपुस्तकहरू डिजिटलाइज गर्ने कार्य भएको छ। कोभड-१९ को महामारीको समयमा यस्ता डिजिटल सामग्रीलाई बेग्लै वेबपोर्टल बनाई सबैको पहुँच हुने गरी राखिएको छ। पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा विकास गरिएका सामग्रीका विद्युतीयप्रति पनि वेभसाइटमा राख्ने गरिएको छ। त्यसै गरी शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रद्वारा तयार गरिएका श्रब्य तथा श्रब्यदृश्य पाठ्यसामाग्रीहरु शिक्षा तथा मानवस्रोत विकास केन्द्रको Learning Portal मा राखिएको छ। डिजिटल सामग्री निर्माण केही मात्रामा भए पनि पर्याप्त मात्रामा सामग्री उपलब्ध नहुनु, भएका सामग्रीहरू पनि अन्तरक्रियात्मक नहुनु र सहज प्राप्त हुन सक्नु जस्ता समस्याहरू रहेका छन्। त्यसैगरी सबै विद्यालयमा इन्टरनेट कनेक्टिभिटीलगायत सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको संरचना पुऱ्याउने, क्षमता विकास गर्न विभिन्न किसमका अपाङ्गता भएकाहरूको लागि पनि उपयोगी हुने गरी सामग्री विकास गर्ने कार्यमा चुनौतीहरू देखिएका छन् ।

४.७.१ वर्तमान अवस्था

राजविराज नगरपालिकाका विद्यालयहरूमा सूचना तथा संचार प्रविधि (ICT) को प्रयोगले शिक्षाको गुणस्तर सुधार्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न थालेको छ। यहाका ४ ओटा माध्यमिक विद्यालयहरुमा विभिन्न संघसंस्था, नेपाल दुरसंचार कम्पनि तथा अन्य निकायहरुको साथै विद्यालयको आफ्नै स्रोत साधनहरुबाट खरिद गरेका कम्प्युटरहरु संचालनमा रहेको छ। यस पालिकाको २१ ओटै सामुदायिक विद्यालयमा इन्टरनेटको व्यवस्था गरिएको छ। यस पालिकाले हरेक वर्ष शैक्षिक सूचना व्यवस्थापनको लागि तालिमको व्यस्था गर्दै आइरहेको छ। यस नगरपालिकाको १३ ओटा विद्यालयमा प्रशासनिक कार्य कम्प्युटर द्वारा गर्दै आइरहेको अवस्था छ। शै.स. २०७८/०७८ मा कोविड-१९ को बेला तत्कालिन EGRP II कार्यक्रम द्वारा पनि सबै २१ ओटै विद्यालयहरुलाई ट्याब वितरण गरेको थियो, जुन अझै पनि प्रयोगमा आइरहेको छ। यस पालिकाको २१ ओटै विद्यालयले आफ्नो विद्यालयको Iemis आफ्नै विद्यालयमा गर्ने गरेको पनि देखिन सक्छ। पालिकाले २ ओटा १-१२ संचालन भएका विद्यालयमा २ ओटा कम्प्युटर स्वयं सेवक शिक्षकको नियुक्ति पनि गरेको छ। तर पनि यो पालिका पूर्ण रुपले प्रविधि मात्री बानी सकेको अवस्था छैन | विद्यालयहरूमा कम्प्युटर, इन्टरनेट, प्रोजेक्टर, र डिजिटल सामग्रीको प्रयोग शिक्षण-शिक्षण प्रक्रियामा क्रमशः बढ्दै गएको छ। केही विद्यालयहरूमा आधारभूत स्तरमा कम्प्युटर शिक्षा

उपलब्ध छ भने शिक्षिका/शिक्षकहरूलाई प्रविधिमैत्री बनाउन तालिम पनि प्रदान गरिएको छ । विद्यार्थीहरूले डिजिटल सामग्रीमार्फत नयाँ ज्ञान प्राप्त गर्न र जिज्ञासाहरू समाधान गर्न सहज भएको छ ।
तर, सबै विद्यालयहरूमा प्रविधिको पहुँच समान छैन । ग्रामीण क्षेत्रका विद्यालयहरूमा पर्याप्त प्रविधि उपकरणको अभाव, विद्युत् आपूर्ति समस्याहरू, र दक्ष जनशक्तिको कमीले प्रविधि उपयोगमा बाधा पुर्‍याएको छ । इन्टरनेट सेवाको असमान पहुँचले डिजिटल सामग्री उपयोगमा सीमितता देखिएको छ । स्थानीय सरकार र विकास साझेदारहरूको सहकार्यले केही विद्यालयमा आधुनिक उपकरण जडान गरिए पनि प्राविधिक जनशक्तिको अभावले ती उपकरणहरूको अधिकतम उपयोग सुनिश्चित गर्न सकिएको छैन ।
यस अवस्थाको समाधानका लागि विद्यालयमा पर्याप्त बजेट विनियोजन, शिक्षक-शिक्षिका र कर्मचारीहरूलाई ICT तालिम, र इन्टरनेटको पहुँच विस्तारमा जोड दिन आवश्यक छ । साथै, समुदाय र अभिभावकहरूको सहकार्यमा डिजिटल शिक्षालाई समावेशी र दिगो बनाउन दीर्घकालीन योजना आवश्यक छ । राजविराज नगरपालिकाको विद्यालयहरूमा सूचना प्रविधिको प्रभावकारी उपयोगले शिक्षामा गुणस्तर सुधार गर्दै विद्यार्थीहरूलाई २१औं शताब्दीका चुनौतीहरूसँग प्रतिस्पर्धा गर्न सक्षम बनाउने सम्भावना छ ।

- स्थानीय तहका विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको पूर्वाधार र प्रयोगको अवस्था
- शिक्षा तथा मानव संसाधन विकास केन्द्रले निर्माण तथा विकास गरेका Digital material र तिनीहरूको प्रयोगको अवस्था

चुनौती तथा प्रमुख समस्याहरु

१. सबै विद्यालयहरूमा प्रविधि सम्बन्धी आधारभूत संरचना विस्तार गर्न ।
२. विस्तार गरिएका ईपुस्तकालयलाई प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयन गर्न ।-
३. शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रभावकारी प्रयोगका लागि एकीकृत प्रणालीको विकास गर्न ।
४. प्रविधि सम्बन्धी उपकरणको व्यवस्था त्यसको सञ्चालन र प्रयोगका लागि क्षमता विकास गर्न ।
५. सबै विद्यालयलाई सहज हुने गरी शैक्षिक व्यवस्थापन सूचना प्रणाली तथा लेखा प्रणाली व्यवस्थित गर्न ।
६. एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली मार्फत तथ्याङ्क अद्यावधिक गर्न ।
७. स्थानीय स्तरमा अडियोभिडियो सहितको अनलाइन तथा अफलाइन कक्षा स ,ञ्चालन गर्न सरोकारवालको सक्रियता बढाउने ।

उद्देश्यहरू

१. विद्यालय शिक्षालाई प्रभावकारी, गुणस्तरीय र सान्दर्भिक बनाउन सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग विस्तार गर्ने ।
२. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू लगायत सबैमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा आधारित शिक्षामा पहुँच पुर्‍याउने ।
३. विद्यालयको व्यवस्थापन तथा तथ्याङ्क पद्धतिलाई पेपर लेस बनाउने ।
४. शिक्षण सिकाइलाई गुणस्तरीय तथा प्रभावकारी बनाउनको लागि सुचना तथा प्रविधिको पहुँचका विस्तार गर्नु ।
५. विद्यालय तहको शासकीय प्रबन्धलाई प्रभावकारी बनाउन सुचना तथा प्रविधिको प्रयोमा वृद्धि गर्नु ।
६. बालबालिकाहरुलाई आधुनिक सुचना तथा प्रविधिहरुको ज्ञान तथा सीपको अवसर प्रदान गर्नु ।

रणनीतिहरू

१. सबै विद्यालयहरूमा प्रविधिसम्बन्धी आधारभूत संरचना विस्तार गरी उपकरणको प्रवन्ध गरिने ।
२. शिक्षकहरूको क्षमता विकास गरी स्वयंसेवक शिक्षक सेवा प्रवेशका लागि आधारभूत सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको सीप अनिवार्य गरिनेछ ।
३. विभिन्न कक्षा र विषयका लागि अन्तरक्रियात्मक डिजिटल सामग्री विकास गरीनेछ ।
४. सबै विद्यालयहरूमा सिक्यामरा तथा विद्युत्तीय हाजिरी जडान गरिनेछ । .सि.
५. सूचना तथा सञ्चार प्रविधमा आधारित अनुगमन तथा मूल्याङ्कन पद्धतिको विकास गरिनेछ ।
६. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू लगायत सबैमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधमा आधारित शिक्षामा पहुँच पुऱ्याउने ।
७. विद्यालयको समग्र व्यवस्थापन तथा तथ्याङ्क पद्धतिलाई पेपर लेस बनाउने ।
८. एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणालीलाई मासिक रुपमा अद्यावधिक गरिनेछ ।
९. विद्युत्तीय पुस्तकालयलाई वार्षिक रुपमा अद्यावधिक गरिनेछ ।
१०.सामुदायिक सिकाइ केन्द्रमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधको विकास गरिनेछ ।

नतिजा, क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

क) उपलब्धि

समुदाय तथा विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमैत्री बातावरण निर्माण भइ विद्यालय शिक्षाको व्यवस्थापनमा सुधार ल्याइ सुशासन प्रवर्धन हुने ।

ख) नतिजा

१. शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रभावकारी प्रयोगका लागि अगुवा विद्यालय विकास गरि एक पूर्णकालीन ICT शिक्षक व्यवस्थापनडिजिटल ल्याव स्थापना सञ्चालन हुने । ,
२. विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको पूर्वाधार विकास भई सबैको पहुँच पुग्ने ।
३. स्थानीय स्तरमा अडियो भिडियो सहितको अनलाइन तथा अफलाइन कक्षा सञ्चालनका लागि प्रत्येक विद्यार्थीको हातमा भिडियो प्लेयर वा Android फोन का साथै पेनड्राइभ हुने ।
४. विद्यालयको तथ्याङ्क पद्धति पूर्ण पेपर लेस हुने ।
५. प्रत्येक वडामा एक फ्रि वाईफई चौतारी निर्माण गर्ने ।-
६. शिक्षकहरूको क्षमता विकास गरी स्वयंसेवक शिक्षक सेवा प्रवेशका लागि आधारभूत सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको सीप अनिवार्य गरिनेछ ।
७. सामुदायिक सिकाइ केन्द्रमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधको प्रयोगमा विस्तार हुने ।
८. सूचना प्रविधिमा आधारित शिक्षक सहायता प्रणालीको विकास तथा सञ्चालन हुने ।

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू तलको तालिकामा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

क्रसं	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	Internet connectivity भएका विद्यालयको	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै

	सँख्या						
२	शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलापमा कम्प्युटर लगायतको प्रविधिको उपयोग भएका विद्यालय सँख्या	४	८	१४	१८	२६	३०
३	मुख्य विषयहरूमा डिजिटल पाठ्यसामग्री प्रयोग गर्ने विद्यालय सङ्ख्या	४	१०	१५	२०	२५	३०
४	व्यवस्थापकीय कार्यमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्ने विद्यालय सङ्ख्या	१०	१५	२०	२५	३०	३५
५	विद्युतको पहुँच पुगेका विद्यालय सँख्या	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै

४.७.५ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	प्रविधिसम्बन्धी आधारभूत संरचना विस्तार	संख्या		१	१		५	१०	संघ/ प्रदेश/ नगरपालिका
२	पूर्णक ालीन ICT शिक्षक व्यवस्थापन ,डिजिटल ल्याव स्थापना	संख्या			१			२	प्र / .स्थानीय
३	कक्षाकोठामा प्रविधिको प्रयोग	संख्या	१	१	१	१	१	१०	विद्यालय
४	ई-पुस्तकालय आद्यावधिक र विस्तार	संख्या				१		२	नगरपालिका
५	विद्यार्थीको हातमा भिडियो प्लेयर वा Android फोन का साथै पेनड्राइभको पहुच	प्रतिशत		५		१०	१५	५०	संघ/ प्रदेश/ नगरपालिका
६	शिक्षकहरूको क्षमता विकास	निरन्तर						निरन्तर	नगरपालिका
७	स ामुदायिक सिकाइ केन्द्रमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधको प्रयोग	निरन्तर						निरन्तर	नगरपालिका
८	सूचना प्रविधिमा आधारित शिक्षक सहायता प्रणालीको विकास तथा सञ्चालन					सबै		सबै	संघ/ प्रदेश/ नगरपालिका

परिच्छेद ५ : सुशासन तथा व्यवस्थापन

शिक्षा जस्तो महत्त्वपूर्ण सार्वजनिक सेवालाई सबल, चुस्त, सेवाउन्मुख तथा परिणाममुखी बनाउनका लागि सुशासन र व्यवस्थापनको भूमिका ज्यादै महत्त्वपूर्ण रहन्छ । सामान्यतया सुशासन तथा व्यवस्थापनले उत्तरदायित्त्व, पारदर्शिता, जिम्मेवारी बोध वा जवाफदेहीपन, विधिको शासन, समता तथा समावेशिता र व्यापक सहभागिता सुनिश्चित गरी योजनाका उद्देश्यहरू प्राप्तिमा सहयोग पुऱ्याउन तयार गरिएका संरचना तथा प्रकियाहरू जनाउँदछ । सुशासनको प्रत्याभूतिका लागि सहभागिता तथा सहमतिमा निर्णय तथा कार्यान्वयन गर्ने, निश्चित दृष्टिकोण वा उद्देश्यमा आधारित भई कार्य गर्ने, कार्यसम्पादनमा प्राथमिकता दिई उत्तरदायित्त्व वहन गर्ने, कार्यसम्पादनमा प्रभावकारिता तथा कार्यकुशलता कायम गर्ने, विद्यार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही बन्न र पारदर्शिता तथा विधिको सर्वोच्चता कायम गर्न सहयोग पुग्ने गरी संरचना तथा कार्य प्रक्रियाहरू व्यवस्थित गरिनु पर्दछ । शिक्षामा तीनै तहका सरकार, विद्यालय तथा समुदाय, गैरसरकारी निकाय तथा विकास साझेदारहरूको भूमिका रहने भएकाले आआफ्नो भूमिकाअनुसार सुशासन कायम गर्न यी सबैको योगदान आवश्यक हुन्छ । नेपालको संविधानमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहका सरकारका एकल र साझा अधिकारका सूचीसहित शिक्षाको शासकीय प्रबन्ध तथा व्यवस्थापन हुने व्यवस्था छ । विद्यालय शिक्षाको यस योजनाको कार्यान्वियनका लागि आवश्यक संस्थागत संरचनासहित क्षमता विकास, योजना कार्यान्वयनको जिम्मेवारी सहितको व्यबस्थापकीय प्रबन्ध र उपयुक्त अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली स्थापित गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

यस परिच्छेदमा सुशासन तथा व्यवस्थापन अन्तर्गत संस्थागत क्षमता विकास, स्थानीय शिक्षा योजनाको कार्यान्वयनको प्रबन्ध र अनुमगन तथा मूल्याकंन जस्ता क्षेत्रहरु समावेश गरिएको छ । यस परिच्छेदमा समावेश गरिएका क्षेत्रहरुलाई पनि अरु परिच्छेदमा जस्तै परिचय, वर्तमान अवस्था, उद्देश्यहरु, रणनीतिहरु, उपलब्धिहरु, नतिजाहरु र मुख्य क्रियाकलापहरु र लक्ष्य निर्धारण गरि ७ वटा उपशिर्षकहरुमा विभाजन गरि विश्लेषण गरिएको छ ।

५.१ शिक्षाको व्यवस्थापन तथा संस्थागत क्षमता विकास

बदलिदो परिवेश अनुसार शासकीय संरचना, प्रक्रिया र क्षमता सुधार गरिएमा शैक्षिक गतिविधि प्रभावकारी भई सुशासन कायम हुने भएकाले संघीय सरचना अनुसार स्थानीय सरकारका अधिकार तथा दायित्व; शिक्षामा भएको सङ्ख्यात्मक विस्तार, ज्ञान, विज्ञान, प्रविधि र सञ्चारमा भएको विकास, सामाजिक चेतनामा आएको परिवर्तन लगायतका पक्षहरूलाई समेत बिचार गरेर संस्थागत संरचना र क्षमता विकास गरी सुशासन प्रवर्धन गर्नु आवश्यक देखिएको छ । यसमा योजनाका प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा, आधारभूत शिक्षा र माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गरी गुणस्तरमा सुधार, अनौपचारिक तथा आजीवन सिकाइका अवसरहरूको विस्तार; प्रकोप तथा महामारीको अवस्थामा सिकाइ र समता तथा समावेशिताको प्रवर्धनसहित जवाफदेही शैक्षिक सुशासन कायम गर्ने उद्देश्यले आवश्यक संस्थागत संरचना र प्रक्रिया स्थापित गर्ने प्रयास गरिएको छ भने त्यसका लागि आवश्यक पर्ने जनशक्ति तथा क्षमता विकासको आवश्यकता पनि पहिचान गरिएको छ । यस खण्डमा सुशासन प्रवर्धन गरी शिक्षा विकासका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनका लागि विद्यमान पद्धतिको समीक्षा गरी यस विद्यालय क्षेत्रको योजनाको प्रभावकारी र कुशल कार्यान्वयनका लागि संस्थागत संरचना, क्षमता र प्रक्रियामा देखिएका चुनौतीहरू पहिचान गरिएको छ । पहिचान गरीएका चुनौतीहरू सामना गरी सुशासन प्रवर्धन गर्नका लागि आवश्यक संरचना, क्षमता र प्रक्रियाको विकास तथा परिवर्तनको लागि तयार गरिएको छ ।

५.१.१ वर्तमान अवस्था

शिक्षा क्षेत्रको विकासका लागि हाल संघमा शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय रहेको छ । मन्त्रालय अन्तर्गत केन्द्रीय तहमा विभागीय रुपमा शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र र शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्र रहेका छन् । त्यसैगरी स्वायत्त निकायका रूपमा राष्ट्रिय परीक्षा बोर्ड र शिक्षक सेवा आयोग क्रियाशील रहेका छन् । यसैगरी प्रदेश तहमा सामाजिक विकास मन्त्रालय मार्फत शिक्षा, शिक्षा विकास निर्देशनालय र प्रत्येक प्रदेशमा शिक्षा तालिम केन्द्र रहेका छन् भने जिल्ला तहमा शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाइ, प्रत्येक पालिकामा शिक्षा शाखाको व्यवस्था रहेको छ । पालिका स्तरमा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ कार्यान्वयनमा आएपछि त्यस ऐनले तोकिए बमोजिमको २३ ओटा कार्यहरु कार्यान्वयनमा रहेका छन् ।

- स्थानीय तहमा शिक्षाको वर्तमान संस्थागत संरचना
- पालिका ऐन, कार्यविधि, तथा मापदण्डको विकासको अवस्था
- पालिका तथा विद्यालयमा जनशक्तिको व्यवस्थापन
- विद्यालय व्यवस्थापनको अवस्था
- आवश्यक स्रोत साधनको व्यवस्थापन
- क्षमता विकासको अवस्था
- चुनौती तथा अवसरहरू

उद्देश्य

यस योजनामा सुशासन तथा व्यवस्थापनका लागि संस्थागत संरचना र क्षमता विकाससम्बन्धी उद्देश्यहरू निम्नानुसार रहेका छन्ः

१. विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिको न्यून नतिजा सम्बोधनको लागि स्थानीय तहमा गुणस्तर अभिवृद्धि गर्न संरचना र जनशक्तिको व्यवस्था गर्ने
२. विद्यालय शिक्षा क्षेत्रका शैक्षिक गतिविधिहरुको समन्वय, सहअस्तित्व र सहकार्यको प्रत्याभूतिका लागि संयन्त्र र संस्थागत व्यवस्था गर्ने
३. समता तथा समावेशितालाई प्रोत्साहन गरी शिक्षामा सुशासन व्यवस्था गर्ने
४. विद्यालयमा जनशक्ति, संरचना र संयन्त्रको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने
५. शिक्षा सेवा सम्बन्धि कार्य सम्पादनप्रति उत्तरदायी तथा नतिजाप्रति जवाफदेही सहितको विद्यालय शिक्षाको सुशासनमा अभिवृद्धि गर्नु ।
६. विद्यालयको ब्यवस्थापनका कार्यरत टिमको क्षमता विकासमा अभिवृद्धि गर्नु ।

रणनीतिहरू

१. विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिको न्यून नतिजा सम्बोधनको लागि स्थानीय तहमा गुणस्तर अभिवृद्धि गर्न भौतिक तथा सांगठानिक संरचनाको सुधार गर्ने र पर्याप्त र तालिम प्राप्त जनशक्तिको व्यवस्थापनमा जोड दिने

२. विद्यालय शिक्षा क्षेत्रका शैक्षिक गतिविधिहरुको समन्वय, सहअस्तित्व र सहकार्यको प्रत्याभूतिका लागि नीतिगत र प्रणालीगत संयन्त्रको विकास र कार्यान्वयन गर्ने र संस्थागत व्यवस्थाका लागि आवश्यक भौतिक पूर्वाधार, जनशक्ति, वित्त व्यवस्थापन र नीति नियम निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने

३. समता तथा समावेशितालाई प्रोत्साहन गर्नका लागि आवश्यक पर्ने नीतिगत तथा कानूनी व्यवस्था गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने र शिक्षामा सुशासन व्यवस्था गर्नका लागि पारदर्शिता, जवाफदेहीता, नियमको पालना, कुशल नेतृत्व तथा सूचना सम्प्रेषणका लागि पद्धतिको विकास गरी कार्यान्वयन गर्न जोड दिने

४. विद्यालयमा दक्ष जनशक्ति व्यवस्थापनका लागि पेशागत योग्यता र तालिमको व्यवस्था गर्नुका साथै भौतिक तथा सांगठानिक संरचनाको निर्माण गर्ने र संयन्त्रको क्षमता अभिवृद्धि गर्नमा जोड दिने

उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क) उपलब्धि

शिक्षाका सबै निकाय तथा विद्यालयमा सुशासन प्रवर्धन भई बालबालिकाको सिकाइप्रति उत्तरदायी प्रणालीमा विकास भएको हुने ।

ख) प्रमुख नतिजाहरू

१. स्थानीय तहको शिक्षाको शासकीय तथा व्यवस्थापकीय कार्यका लागि संयन्त्र, संरचना र जनशक्ति तयार हुने

२. स्थानीय सरकार, शिक्षाको शासकीय स्वरुप र विद्यालयको जिम्मेवारी, भूमिका, कर्तव्य, दायित्व र अधिकार सुनिश्चित हुने

३. शैक्षिक निकाय र जनशक्तिको दक्षता प्रवर्धन गर्नेसंयन्त्र निर्माण हुने र उक्त संयन्त्रले क्षमता सुधार , गर्ने

४. शिक्षा सेवा प्रवाह सहभागितामूलक, कार्यसम्पादनमुखी, शिक्षार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही, समतमूलक तथा समावेशिताको सिद्धान्तमा कार्यसम्पादन उद्देश्यमूलक र प्रभावकारी हुन

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू

क्रसं	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	२०८६/८७
१	माध्यमिक विद्यालयमा नेतृत्व तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिम प्राप्त प्रधानाध्यापक सँख्या	०	२	२	२	२	२
२	आधारभूत	०	४	७	१०	१३	१५

	तहको विद्यालयमा नेतृत्व विकास तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिम प्राप्त प्रधानाध्यापक सँख्या						
३	लेखा परीक्षण तथा सामाजिक परीक्षण सम्पन्न गर्ने विद्यालय सँख्या	सबै					
४	विद्यालय व्यवस्थापन समिति भएका विद्यालय सँख्या	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
५	प्रचलित कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम प्रधानाध्यापक तथा प्राचार्य नियुक्त गर्ने माध्यमिक विद्यालय सँख्या	०	५	५	५	५	५

प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

तलको तालिकामा पालिकाले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	आवश्यक कानूनी प्रवन्ध र मापदण्ड विकास	संख्या	३	३	४	३	३	२०	स्थानीय तह
२									
३	सूचना प्रणाली सुधार तथा सुदृढीकरण	पद्धति						सबै	स्थानीय तह
४	प्र.अ.लाई कार्यसम्पादन करार गरी जिमवेवार वनाउने	संख्या						सबै	स्थानीय तह
५	शिक्षक तथा विद्यालय शिक्षा प्रणालीलाई सिकाइप्रति उत्तरदायी बनाउने	पद्धति						सबै	स्थानीय तह
६	अनौपचारिक शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइसम्बन्धी संयन्त्र विकास	संयन्त्र)वडा संख्या						सबै	स्थानीय तह
७	विद्यालय स्वास्थ्य, पोषण, सरसफाइ तथा स्वच्छता, विपत तथा महामारी सम्बन्धी सेवा तथा समन्वय संयन्त्रको विकास	संयन्त्र						सबै	स्थानीय तह र विद्यालय
८	शिक्षासम्बन्धी कार्यको लागि स्थानीय तहको जनशक्ति तथा संरचनाको क्षमता विकास गर्ने	संरचना	१	३		५	५	२०	स्थानीय तह

५.१ स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध

योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध अन्तर्गत बार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमा, क्रियाकलाप निर्धारण तथा कार्यान्वयन, वित्तीय व्यवस्थापन तथा अनुगमन र मूल्याङ्कनलगायत कार्यान्वयनका लागि आवश्यक संरचना, जनशक्ति, प्रक्रिया र जिम्मेवारी तथा उत्तरदायित्त्वहरू पर्दछन् । नेपालमा संघीय संरचनाअनुसार संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको संरचना तयार भई तीनै तहका सरकार क्रियाशील भएको तीन वर्ष कटिसकेको छ भने केही कानुनी प्रबन्धसहित मुख्य संरचना तथा जनशक्ति र जिम्मेवारी निर्धारण गरिएको छ तापनि राज्य प्रणालीलाई संघीय संरचनाअनुरूप सक्षम बनाउन आवश्यक कार्यान्वयन प्रबन्ध गर्नुपर्ने छ । कार्यान्वयन प्रबन्ध तयार गर्दा यसको दिगोपन, प्रभावकारिता तथा कार्यकुशलतामा ध्यान दिनु आवश्यक छ ।

५.२.१ वर्तमान अवस्था

मुलुक संघीय संरचनाको ढाँचामा रुपान्तरण भएसँगै नयाँ चिराबाट योजना कार्यान्वयनको प्रवन्ध गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था छ। शिक्षा क्षेत्रमा पनि यसै अनुसार संरचनात्मक रुपान्तरण गर्नुपर्ने हुन्छ। संघमा रहेको शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले समग्र शिक्षा नीति तथा योजना तर्जुमा, राष्ट्रिय योजना आयोग, अर्थ मन्त्रालय तथा अन्य विषयगत मन्त्रालय, विकास साझेदारहरूसँग समन्वय तथा सहकार्य गर्दछ। स्थानीय तहमा शिक्षा महाशाखा/शाखा रहेका छन्। विद्यालयमा विद्यालय व्यवस्थापन समिति रहनुका साथै शिक्षक मध्ये एक जनालाई प्रधानाध्यापक नियुक्त गरी विद्यालय सञ्चालनको जिम्मेवारी दिइएको छ ।

स्थानीय तहमा कार्यसम्पादन गर्नका लागि परिवर्तन गरीएको उल्लिखित सङ्गठन संरचना तथा जनशक्ति व्यवस्थापन विद्यालय शिक्षामा सुशासन कामय गरी कुशल व्यवस्थापनका लागि पर्याप्त नदेखिएको सन्दर्भलाई विचार गर्दा यस योजनाको प्रभावकारी र कुशल कार्यान्वयनका लागि वर्तमान प्रबन्धमा परिमार्जन तथा सुधार आवश्यक देखिएको छ ।

- स्थानीय तहमा कार्यरत जनशक्तिको व्यवस्था
- वार्षिक कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयनको अवस्था
- आवश्यक स्रोत साधनको व्यवस्थापन
- ऐन, नियम, कार्यविधि निर्माण र प्रबोधिकरणको अवस्था

चुनौती तथा अवसरहरू

१. स्थानीय शिक्षक सहायता पद्धति विकास गर्नु
२. शिक्षक तालिमको क्षमता विस्तार गर्नु।
३. स्थानीय तहमा जनशक्ति अभावले विद्यालयका लागि सहयोग तथा अनुगमन प्रणाली व्यवस्थित गर्न र सङ्गठन तथा दरवन्दी पुनरावलोकन गर्नु।
४. विद्यालय शिक्षाका सन्दर्भमा स्थानीय तहको भूमिका तथा कार्य विवरण स्पष्ट गर्नु पर्ने
५. संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको बजेटलाई एकीकृत गरी स्थानीय तहमा शिक्षा योजना निर्माण गर्नु।
६. संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूवीच समन्वय र सहकार्य सुदृढ गर्ने।

५.२.२ उद्देश्य

योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित पालिकाका उद्देश्यहरु

१. शिक्षा योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको सुनिश्चितता गर्नु ।

५.२.३ रणनीति

माथि उल्लेखित उद्देश्यहरु हासिल गर्नको लागि पालिकाले अपनाउने रणनीतिहरु

१. संघीय तथा प्रदेश तहबाट वित्तीय हस्तान्तरणमार्फत प्राप्त सशर्त अनुदान तथा अन्य अनुदान र आफ्नै स्रोतको बजेटसमेत संलग्न गरी वार्षिक शिक्षा बजेट तथा कार्यक्रम तयार गर्ने ।
२. कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यकता अनुसार कानुन, कार्यविधि तथा निर्देशिका विकास गर्ने ।
३. कार्यक्रम कार्यान्वयनको नियमित अनुगमन तथा सहजीकरण गरी विद्यालयमा कार्यक्रमहरू प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुने सुनिश्चितताका साथै समस्या समाधानका लागि आवश्यक नीति निर्देशन तथा समन्वय गर्ने ।
४. एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापनमार्फत नियमित रूपमा कार्यक्रम कार्यान्वयन तथा त्यसका नतिजाहरूको विवरण तयार गर्ने, त्यसको समीक्षा गरी थप सुधारमा प्रयोग गर्ने ।
५. विद्यालयमा विद्यालय व्यवस्थापन समिति र शिक्षक अभिभावक संघ गठन गर्ने र विद्यालयलाई विद्यालय सुधार योजना विकास र कार्यान्वयनमा सहजीकरण गर्ने ।
६. विद्यालय सुधार योजना (SIP) निर्माण तथा अध्यावधिक गर्न लगाउने।
७. विद्यालय व्यवस्थापनलाई सशक्तिकृत र सुदृढ गरी निर्धारित कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि प्रधानाध्यापकलाई जिम्मेवारी प्रदान गरी उत्तरदायी बनाउने ।
८. वित्तीय व्यवस्थापन, खरिद प्रक्रिया, शिक्षक व्यवस्थापन तथा शिक्षकको कक्षा कोठामा समय तथा कार्यको सुनिश्चिततासम्बन्धी आवश्यक मापदण्ड तयार गरी लागु गर्ने ।
९. अभिभावक तथा सरोकारवालाहरूसँग अन्तरक्रिया तथा सहकार्य गर्न अभिभावक भेला तथा बैठकहरू आयोजना गर्ने र सामाजिक परीक्षणलाई प्रभावकारी बनाउने ।
१०. सामुदायिक सिकाइ केन्द्र मार्फत सबै उमेर समूहका सिकारुहरूका लागि साक्षरता, साक्षरोत्तर, निरन्तर शिक्षा, बैकल्पिक शिक्षा तथा आय आर्जन र सिप विकासका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आजीवन सिकाइ केन्द्रका रूपमा समेत कार्य गर्ने ।

५.२.४ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य उपलब्धिहरू

१ शिक्षा योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको सुनिश्चितता भएको हुनेछ।

प्रमुख नतिजा

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू

१ शिक्षाका सबै निकाय तथा विद्यालयमा सुशासन प्रबर्द्धन भई बालबालिकाको सिकाइ प्रति उत्तरदायी प्रणालीको विकास हुनेछ ।

तालिका ७ ,१ योजनाको समग्र नतिजा.नतिजा खाका अपेक्षित प्रभाव तथा उपलब्धिहरू

क्र.सं.	उपलब्धि	नतिजा सूचक	स्रोत तथा तरिका
१	निशुल्क तथा अनिवार्य आधारभूत शिक्षाको पूर्ण कार्यान्वयन	• प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरु, • कार्यक्रम नतिजा सूचकहरु	• एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली, • वार्षिक स्थिति, अनुगमन, प्रगति प्रतिवेदन, • वार्षिक परीक्षको नतिजा विष्लेषण
२	पोषणयुक्त दिवा खाजा		
३	धुम्ती पुस्तकालय सञ्चालन		
४	स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यान्वयन		
५	निरक्षरहरुको विवरण संकलन		
६	विद्यालयमा सूचना तथा सत्र्चार प्रविधिको विकास		
७	विद्यालयको मर्मत सम्भार		
७	ईपुस्तकालय- अद्यावधिक र विस्तार		

मध्यकालीन उपलब्धि

क्र.सं.	उपलब्धि	नतिजा सूचक	स्रोत तथा तरिका
१	स्नातक तहको अध्ययन	• प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरु, • कार्यक्रम नतिजा सूचकहरु	• एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली, • वार्षिक स्थिति, अनुगमन, प्रगति प्रतिवेदन, • वार्षिक परीक्षको नतिजा विष्लेषण
२	प्राविधिक धारको स्तर उन्नती		
३	स्वयम् सेवक शिक्षक तयारी		
४	जीवनपर्यन्त सिकाइका लागि सामग्री विकास		
५	वर्गीय आधारमा छात्रवृत्ति वितरण		
६	आवासीय विद्यालय मार्फत छात्रवृत्ति		
७	User Manual समेतको प्राथमिक उपचार बाकस		
८	विद्यालयमा सूचना तथा सत्र्चार प्रविधिको विकास		

दीर्घकालीन उपलब्धि

क्र.सं.	उवपलब्धि	नतिजा सूचक	स्रोत तथा तरिका
१	सबै बालबालिकाहरूलाई गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अवसर सुनिश्चित गरीने।	• प्रमुख कार्य सम्पादन सूचकहरु • कार्यक्रम नतिजा सूचकहरु	• एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली • वार्षिक स्थिति प्रतिवेदन • वार्षिक अनुगमन प्रतिवेदन • विभिन्न तहमा वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन • वार्षिक परीक्षको नतिजा विष्लेषण
२	अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षामा प्रविधियुक्त पहुँच , सहभागिता र गुणस्तर अभिवृद्धि हुने।		
३	माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित भई सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा सुधार हुने।		
४	शुरक्षित र उपयुक्त भौतिक पूर्वाधार सहितको उच्च शिक्षामा अध्ययन गर्ने अवसर हुने।		
५	विद्यालय तहमा रहेको आधारभूत तहको स्थानीय पाठ्यक्रम सान्दर्भिक तथा मूल्याङ्कन प्रणाली प्रभावकारी भई दैनिक जीवनका लागि आवश्यक व्यवहार कुशल तथा जीवनोपयोगी सीपहरू समावेश हुने स्थानीय कला, संस्कृति, भाषा, इतिहास, परम्परा, सीप तथा ज्ञान ,सकारात्मक सोच भएको, निरन्तर सिकाइप्रति प्रतिबद्ध र रोजगारउन्मुख नागरीक तयार गर्न सहयोग हुने।		
६	प्रविधिमैत्रीक्षमतावान् र सक्षम , शिक्षकको व्यवस्था भई विद्यार्थीको सिकाइमा सुधार हुने।		
७	सबै नागरीकका लागि साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइको अवसर प्राप्त हुने।		
८	विद्यालय तहको शिक्षामा समतामूलक पहुँच र समावेशी सहभागिता सहित सबैका लागि गुणस्तरीय शिक्षा निश्चित हुने।		
९	विद्यालयमा अध्ययन गर्ने सबै बालबालिकाको स्वास्थ्य तथा		

	पोषणको अवस्थामा सुधार, स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाइ प्रति सचेत हुने।		
१०	आर्थिक अभावका कारणले कुनैपनि बालबालिका शिक्षाको अवसरबाट बञ्चित नहुने।		
११	हरेक परिस्थितिमा बालबालिकाको सुरक्षा सहित शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारलाई सुनिश्चित गरीने।		
१२	सबै विद्यार्थीहरूलाई शुरक्षित र उपयुक्त भौतिक वातावरणमा अध्ययन गर्ने अवसर हुने।		
१३	समुदाय तथा विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि मैत्री वातावरण निर्माण भई विद्यालय शिक्षाको व्यवस्थापनमा सुधार ल्याइ सुशासन प्रवर्धन हुने।		
१४	शिक्षाका सबै निकाय तथा विद्यालयमा सुशासन प्रवर्धन भई बालबालिकाको सिकाइप्रति उत्तरदायी प्रणालीमा विकास हुने।		
१५	प्रभावकारी अनुगमनको माध्यमबाट योजना कार्यान्वयनका समस्या तथा चुनौतीहरु सम्बोधन गरी अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुने र आवश्यकतामा आधारित योजना निर्माणका लागि पृष्ठपोषण प्राप्त हुने।		

परिच्छेद ६ : लगानी र स्रोत व्यवस्थापन

संवैधानिक एवम् कानुनी प्रावधानअनुसार विद्यालय शिक्षामा समतामूलक पहुँच सहितको गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नु तीनै तहका सरकारको साझा दायित्व रहेको छ । यसका लागि आवश्यक स्रोतको पहिचान, प्राथमिकीकरण, स्रोतको उचित विनियोजन, प्रभावकारी कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन र प्रगति प्रतिवेदनसम्बन्धी व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ । संवैधानिक व्यवस्थाबमोजिम विद्यालय शिक्षाको वित्तीय व्यवस्थापनमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझेदारी आवश्यक छ । नेपालको संविधानअनुसार स्थानीय तहको वित्तीय स्रोतका लागि संघीय स्रोतबाट सशर्त अनुदान, समानीकरण अनुदान, समपूरक अनुदान र विशेष अनुदानको प्रबन्ध गरिएको छ । समानीकरण अनुदान, विशेष अनुदान र समपूरक अनुदान संघीय सरकारबाट स्थानीय तथा प्रदेश तहमा वित्तीय हस्तान्तरण हुने गरेको छ भने सशर्त अनुदान सम्बन्धित संघीय विषयगत मन्त्रालयले तयार गरेका मापदण्डका आधारमा निर्धारित उद्देश्य वा कार्यक्रम को प्रयोजनको लागि खर्च गर्ने गरी स्थानीय र प्रदेश तहमा वित्तीय हस्तान्तरण गर्ने अभ्यास रहेको छ । स्थानीय तथा प्रदेश तहले संघीय सरकारबाट हस्तान्तरण हुने उल्लिखित विभिन्न किसिमका अनुदानबाहेक आफ्नै स्रोतमा आधारित बजेट तथा राजस्व बाँडफाटबाट प्राप्त हुने बजेटबाट पनि शिक्षा क्षेत्रमा विनियोजन गर्ने गर्दछन् । स्थानीय तहले स्रोत प्रबन्धका लागि आन्तरिक ऋण समेत उठाउन पाउने व्यवस्था पनि रहेको छ । शिक्षामा आवश्यक पर्ने वित्तीय स्रोत कहाँबाट जुटाउने, कुन कुन क्षेत्रमा स्रोतको विनियोजन गर्ने, विनियोजित स्रोतको प्रवाह कसरी गर्ने र उपलब्ध स्रोतको उपयोग कुन ढङ्गबाट गर्ने भन्ने विषयलाई यस परिच्छेदमा विश्लेषण गर्नुपर्दछ।

यस परिच्छेदमा परिच्छेद ३, ४ र ५ मा निर्धारण गरिएका प्रस्तावित क्रियाकलापहरुको लागि बजेट अनुमान, विश्लेषण, स्रोतहरुको पहिचान र व्यवस्थापन गर्नुपर्ने हुन्छ । स्रोतहरुको पहिचान र विश्लेषण गर्दा संङ्घिय सरकार प्रदेश सरकार स्थानीय सरकार र अन्य संघ संस्थाहरुबाट प्राप्त हुने बजेटको अनुमान गरी कार्यान्वयन हुन सक्ने कार्यक्रमहरुलाई प्राथमिकीकरण गर्नुपर्दछ ।

६.१ वर्तमान अवस्था

राजविराज नगरपालिकाको आ.व. २०८०/२०८१ को कूल बजेट बाट शिक्षा क्षेत्रमा कार्यक्रम तथा परियोजन कार्यन्वयनमा नियमित बजेट विनियोजन गरि शिक्षाका विभिन्न क्रियाकलापहरू संचालन गर्दै आएको छ । शिक्षामा लगानी बढाउनु पर्छ भन्ने विषयमा सैद्धान्तिक रूपमा राजनीतिक तहमा र नेपालका नीतिगत दस्तावेजहरूमा सहमति देखिन्छ । सबैको धारणा लगानी बढाउने कुरामा एकै हुनुलाई लगानी वृद्धि गर्ने प्रयासको महत्वपूर्ण आधार मान्न सकिन्छ । नेपालका सबैजसो राजनीतिक दलको राष्ट्रिय तहको चुनावी घोषणापत्रमा कूल राष्ट्रिय बजेटको कम्तीमा २० प्रतिशत शिक्षामा लगानी गरीने कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

शिक्षामा राज्यको लगानीको अवस्था

नेपालमा वि. सं. २०४९/५० मा शिक्षामा राज्यको लगानी कूल राष्ट्रिय बजेटको करिब ८.५ प्रतिशत मात्र रहेकोमा सबैको लागि शिक्षा अभियान (सन् १९९० को दशक) सँगै आ.व. २०६७/६८ मा आइपुग्दा यो प्रतिशत १७.१ पुगेको थियो । कूल गार्हस्थ उत्पादनसँग शिक्षा क्षेत्रको बजेट तुलना गर्दा वि सं. २०५५ देखि २०७५ सम्मको अवधिमा नेपाल सरकारको शिक्षामा लगानी कूल गार्हस्थ उत्पादनको औसत ३.७ प्रतिशत रहेको थियो । विगत एक दशक

अवधिमा सरकारबाट कूल राष्ट्रिय बजेटको औसत १३.२ प्रतिशत बजेट शिक्षा क्षेत्रमा लगानी भएको पाइन्छ । नेपालमा शिक्षाको लगानीमा वैदेशिक सहायताको पनि महत्त्वपूर्ण अंश रहेको छ । विगत ५ वर्षमा शिक्षा क्षेत्रको बजेट तथा उक्त बजेटमा वैदेशिक सहायताको अवस्था हेर्दा कूल शिक्षा बजेटको औसत १०.६८ प्रतिशत वैदेशिक सहायताको रहेको छ ।

- बिगत ५ वर्षमा पालिकाको विद्यालय शिक्षा क्षेत्रमा भएको लगानीको विश्लेषण ।
- हालको अवस्थामा स्थानीय तहमा शिक्षामा (संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबाट) भएको लगानी ।
- विभिन्न संघसंस्थाहरुबाट शिक्षा क्षेत्रमा भएको लगानीको अवस्था ।
- स्थानीय संघ संस्थावाट सुनिश्चित भएका कार्यक्रमहरु छन् भने सो समेत उल्लेख गर्ने ।
- चुनौति तथा अवसरहरू ।

६.२ उद्देश्य

शिक्षामा लगानी र स्रोत व्यवस्थापन सँग सम्बन्धित पालिकाका उद्देश्यहरु

१. शिक्षा क्षेत्रमा आवश्यक स्रोतको प्रक्षेपण गर्नु ।
२. योजनामा समावेश भएका कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यक वित्तीय स्रोत पहिचान गर्नु ।
३. उपलब्ध स्रोतको आधारमा कार्यक्रमको प्राथमिकता निर्धारण गरी कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्नु ।

६.३ रणनीति

माथि उल्लेखित उद्देश्यहरु हासिल गर्नको लागि पालिकाले अपनाउने रणनीतिहरु

१. सङ्घीय र प्रदेश सरकारको लगानीको अनुपातमा स्थानीय सरकारले आफ्नो स्रोतबाट लगानीमा वृद्धि गर्ने ।
२. विद्यालय शिक्षामा पहुँच, सहभागिता एवम् गुणस्तर सुनिश्चित गर्न लगानी प्रभावकारीता बढाउने ।
३. वार्षिक रूपमा कुल बजेटको ८ प्रतिशत बजेट शिक्षा क्षेत्रका कार्यक्रमका लागि व्यवस्था गर्ने ।
४. शिक्षामा निजी तथा गैर सरकारी क्षेत्रको लगानीलाई प्रोत्साहन तथा प्रबर्द्धन गर्ने ।
५. मापदण्डका आधारमा खर्च र प्रतिवेदन पद्धति अवलम्बन गर्ने ।
६. वित्तीय व्यवस्थापन क्षमतामा सुधार ल्याई वित्तीय कार्यकुशलता, पारदर्शिता, जिम्मेवारी र उत्तरदायित्वलाई सबल बनाउने ।
७. लागत साझेदारीमा आधारित कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने ।

६.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य उपलब्धि तथा नतिजाहरू बुँदागत रूपमा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

१. शैक्षिक पहुँच, समता, गुणस्तर र क्षमता विकासमा आवश्यक स्रोतको व्यवस्थापन भएको हुने
२. वित्तीय कार्यकुशलता, पारदर्शिता, जिम्मेवारी र उत्तरदायित्व सुदृढ भएको हुनेछ

६.५ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क । सङ्घीय सरकार , प्रदेश सरकार , स्थानीय तह, अन्य संघसंस्थाहरुबाट विद्यालय शिक्षा क्षेत्र अन्तर्गतका क्रियाकलापमा प्राप्त हुने अनुमानित बजेट

क्र.सं.	अनुदान प्राप्त हुने उपक्षेत्र बिषय	आर्थिक बर्ष रु हजारमा					५ बर्षको जम्मा	कैफियत
		2081/082	2082/083	2083/084	2084/085	2085/086		
१	आधारभूत तहका स्वीकृत दरवन्दीका शिक्षक, राहत अनुदान शिक्षकका लागि तलब भत्ता अनुदान (विशेष शिक्षा परिषद अन्तरगतका शिक्षक/ कर्मचारीहरु समेत)	127095	127095	127095	127095	127095	635475	
२	माध्यमिक तहका स्वीकृत दरवन्दीका शिक्षक, राहत अनुदान शिक्षक लागि तलब भत्ता अनुदान (विशेष शिक्षा परिषद अन्तरगतका शिक्षक/ कर्मचारी, प्राविधिक धारका प्रशिक्षक समेत)	38404	38404	38404	38404	38404	192020	
३	प्रारम्भिक बाल विकास सहजकर्ताहरुको पारिश्रमिक तथा विद्यालय कर्मचारी व्यबस्थापन अनुदान	14054	14054	14054	14054	14054	70270	
४	तोकिएका विद्यार्थीको दिवा खाजाका लागि विद्यालयलाई अनुदान	15663	15663	15663	15663	15663	78315	
५	विद्यालय सञ्चालन तथा व्यवस्थापन अनुदान	2835	2835	2835	2835	2835	14175	
६	शैक्षिक पहुँच सुनिश्चितता, अनौपचारिक तथा वैकल्पिक शिक्षा कार्यक्रम (परम्परागत विद्यालय, वैकल्पिक विद्यालय, साक्षरता र निरन्तर शिक्षाका कार्यक्रम समेत)	1452	1452	1452	1452	1452	7260	

७	विद्यालयमा शैक्षिक गुणस्तर सुदृढीकरण एवम् कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन अनुदान	4501	4501	4501	4501	4501	22505	
८	शैक्षिक सुशासनका लागि सस्थागत क्षमता विकास, विद्यार्थी परीक्षण मुल्याङ्कन, शिक्षक मेन्टरिङ तथा विद्यालय सुपरिवेक्षण	2115	2115	2115	2115	2115	10575	
९	माध्यमिक तह कक्षा (९-१०) मा अंग्रेजी,गणित र विज्ञान विषयमा शिक्षण सहयोग अनुदान	1156	1156	1156	1156	1156	5780	
१०	आधारमुत तह कक्षा (६-८) मा अंग्रेजी,गणित र विज्ञान विषयमा शिक्षण सहयोग अनुदान	461	461	461	461	461	2305	
११	सार्वजनिक विद्यालयमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरुका लागि छात्रबृत्ति (आवासीय तथा गैरआवासीय)	1980	1980	1980	1980	1980	9900	
१२	CTEVT को मापदण्ड बामोजिम सामुदायिक विद्यालयमा प्रा.शि. सञ्चालन अनुदान	1400	1400	1400	1400	1400	7000	
१३	स्थानीय साझेदारीमा विद्यालय भवन निर्माण अनुदान	16500	16500	16500	16500	16500	82500	
१४	सामुदायिक विद्यालयका छात्राहरूलाई निःशुल्क स्यानिटरी प्याड व्यवस्थापन	1969	1969	1969	1969	1969	9845	
१५	सार्वजनिक विद्यालयका विद्यार्थीहरूका लागि नि.पा.पु.अनुदान(स्था. विषय मातृभाषाको समेत)	7021	7021	7021	7021	7021	35105	
१६	विपदका समयमा सिकाइ निरन्तरका लागि सी.आ.तथा द्रुत सिकाई योजना Realplan	500	500	500	500	500	2500	
१७	विपन्न लक्षित छात्रवृत्तिका लागि छनौट भएका विद्यार्थीका लागि छात्रवृत्ति (PMT)	0	700	700	700	700	2800	

१९	विद्यालय कर्मचारी तथा वालविकास शिक्षकलाई थप तलव भत्ता	12200	12200	12200	12200	12200	61000	
२०	शिक्षक सहयोग अनुदान नगरस्तरीय निर्वाह खर्च	1500	1870	1870	1870	1870	8980	
२१	आधारभुत शिक्षा कक्षा 8 र ५ को परिक्षा संचालन व्यवस्थापन अनुगमन	500	1200	1200	1200	1200	5300	
२४	शिक्षा सम्बन्धि बिभिन्न (समितिको बैठक तथा नगर स्तरीय प्र .अ . बैठक संचालन	200	200	200	200	200	1000	
२७	नगरपालिकास्तरिय सबै तहको सबै त्रैमासिक एवम बार्षिक परिक्षा संचालन व्यबस्थापन	1000	1350	1350	1350	1350	6400	
२८	वालविकास केन्द्रका लागि शैक्षिक सामग्रि व्यवस्थापन	0	500	500	500	500	2000	
२९	विद्यार्थी भर्ना अभियान कार्यक्रम	0	50	50	50	50	200	
३१	शैक्षिक क्यालेण्डर 2081 निर्माण तथा वितरण	200	200	200	200	200	1000	
३४	शिक्षा सम्वन्धि विभिन्न दिवस मनाउन	0	100	100	100	100	400	
३५	शिक्षा समिति वैठक तथा विभिन्न समिति वैठक भत्ता खाजा व्यवस्थापन खर्च	200	200	200	200	200	1000	
३६	विद्यालयमा प्रिन्टर ल्यपटप तथा सूचना प्रविधि सामाग्रि वितरण	0	500	500	500	500	2000	
३९	विद्यालयमा इ हाजिरी व्यवस्थापन	0	200	200	200	200	800	
३९	स्थानीय पाठ्यक्रम बमोजिम पाठ्यपुस्तक निर्माण,छपाई तथा बितरण	500	500	500	500	500	2500	

४०	प्रारम्भिक बाल बिकास केन्द्र शिक्षकहरुको क्षमता विकास आधारभूत तालिम	0	200	300	300	400	1200	
४३	बिद्यालय सुधार योजना कार्यान्वनका लागी बिद्यालय स्वमुल्यांकन तथा स्वमुल्यांकन पश्चात तयार पारिएका बिधालय सुधार योजना कार्यान्वनमा स्थानीय सरकारको सहयोग	0	250	250	250	250	1000	
४५	बाल शिक्षकहरुको लागि शैक्षिक अवलोकन भ्रमण	0	400	500	500	500	1900	
४६	विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाको तथ्याङ्क सङ्कलन तथा विद्यालयमा मूल प्रवाहीकरण	0	500	500	500	500	2000	
४७	संस्थागत बिद्यालय तथा स्थानीय तह स्तरमा EMIS को व्यवस्थित प्रयोग तथा सबलीकरण	0	200	200	200	200	800	
४८	विद्यालयस्तरमा गुनासो पेटीका व्यबस्थापन	0	500	500	500	500	2000	
५०	साक्षरता अभियान कार्यक्रम	0	1000	1000	1000	1000	4000	
५२	विद्यालय खानेपानी तथा शौचालय निर्माण	0	250	300	350	400	1300	
५३	विद्यालयको रङ्गरोहन	0	1500	1500	1500	1500	6000	
५४	विद्यालय मर्मत सम्भार कार्यक्रम	0	1000	1000	1000	1000	4000	
	बाल बिकास केन्द्र को लागी (सिकाइ कुना) six corner	0	350	350	350	350	1400	
	उतम शिक्षक प्रोत्साहन	0	100	100	100	100	400	
	शिक्षक भवन मर्मत फर्निचर खरिद एवम ए .सी . जडान	0	1300	1300	1300	1300	5200	

	जम्मा	**253406**	**262676**	**262926**	**262976**	**263126**	**1312110**	

उपरोक्त बमोजिम बजेट अनुमान गरिसकेपछि विद्यालय शिक्षाका मुख्य उपक्षेत्रहरु जस्तैः वालविकास र शिक्षामा हरेक आवको जम्मा बजेट कति, आगामी ५ वर्षको जम्मा बजेट कति र वजेटको सुनिश्चितता संघवाट, प्रदेशबाट, स्थानीय तहवाट र अन्य संघसंस्थावाट कति भनि सो को समेत विश्लेषण गर्नुपर्दछ ।

परिच्छेद ७ : अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

शैक्षिक कार्यक्रमहरूमा स्रोत साधनको विनियोजन र वितरण के कसरी भइरहेको छ, लगानीको प्रवाह समुचित ढङ्गले भएको छ वा छैन, कार्यक्रम कार्यान्वयन प्रक्रियामा त्रुटीहरू छन् वा छैनन्, शैक्षिक क्रियाकलापहरू निर्धारित कार्यतालिकाअनुसार समयमै कार्यान्वयन भई लक्षित प्रतिफल प्राप्तितर्फ उन्मुख भएका छन् वा छैन भन्ने कुरा निश्चित गर्न व्यवस्थापनबाट कार्यक्रम कार्यान्वयनको लक्ष्य र प्रगति बारेमा नियमित वा आवधिक रूपमा निगरानी, निरीक्षण, पुनर्निरीक्षण, पर्यवेक्षण एवम् जाँचबुझ गर्ने गराउने कार्य अनुगमन हो । यसले कार्यक्रमको प्रगति र वर्तमान स्थितिको बारेमा जानकारी गराउँदछ ।

शैक्षिक कार्यक्रमहरूको सान्दर्भिकता, उपयुक्तता, दक्षता र प्रभावकारिताको सन्दर्भमा सुव्यवस्थित एवम् उद्देश्यपूर्ण ढङ्गले जाँचबुझ तथा लेखाजोखा गर्ने कार्य मूल्याङ्कन हो । मूल्याङ्कन प्रतिफल र प्रभावसँग बढी केन्द्रित हुन्छ । अनुगमन सामान्यतया कार्यक्रम कार्यान्वयनको चरणमा मात्र गरिन्छ भने मूल्याङ्कन कार्यक्रम सञ्चालनका चरणका साथै कार्यक्रम सम्पन्न भए पश्चात् पनि गरिन्छ । अनुगमन र मूल्याङ्कनले शैक्षिक कार्यक्रमहरूमा भएको लगानीलाई पारदर्शी, नतिजामुखी, जवाफदेही र उत्तरदायीपूर्ण बनाउन सहयोग गर्दछन् ।

७.१ वर्तमान अवस्था

शैक्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्य संघीय तहमा शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय र शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र लगायतका निकायहरूबाट, प्रदेश तहमा सामाजिक विकास मन्त्रालय र प्रदेश शिक्षा विकास निर्देशनालयबाट, जिल्ला स्तरमा शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाईबाट र स्थानीय स्तरमा स्थानीय शिक्षा शाखाबाट हुँदै आएको छ । दीगो विकासको शिक्षा सम्बन्धी लक्ष्य नं ४ कार्यान्वयनका लागि तयार गरीएको कार्यढाँचा, विद्यालय क्षेत्र विकास योजना, चालु आवधिक योजना, नेपाल सरकारको नीति, कार्यक्रम तथा बजेटका लक्ष्य मापनका लागि विकास गरीएका सूचक, राजविराज नगरपालिका का शिक्षा सम्बन्धि नीति, योजना तथा कार्यक्रमका आधारमा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरीने गरिएको छ । वार्षिक कार्यक्रम कार्यान्वयनको लागि मन्त्रालयद्वारा तयार गरिएको कार्यक्रम कार्यान्वयन पुस्तिकामा वार्षिक कार्यक्रमको अनुगमन सम्बन्धी प्रबन्ध गरिएको छ । विद्यालय, विद्यार्थी, शिक्षक, कक्षाकोठा तथा पूर्वाधार सम्बन्धी मुख्य सूचना प्राप्तिको आधारको रूपमा शैक्षिक व्यवस्थापन सूचना प्रणालीलाई लिइएको छ । विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धि, शिक्षक तथा विद्यार्थीको सामाजिक तथा भाषिक पृष्ठभूमि लगायतको विषयमा पनि तथ्याङ्क सङ्कलनको कार्य शुरू गरिएको छ ।

विद्यालय र पालिकाको शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखामा शैक्षिक योजना निर्माण, कार्यान्वयन तथा समीक्षाको लागि शैक्षिक व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको उपयोग गरिएको छ । यसका लागि हाल प्रयोगमा रहेको शैक्षिक सूचना

प्रणालीमा सुधार गरी एकीकृत सूचना प्रणालीका माध्यमबाट स्थानीय सरकारले आवश्यक सूचना प्राप्त गर्न सक्ने बनाउनु आवश्यक छ । अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका नतिजाका आधारमा कार्यक्रममा सुधार गर्ने परिपाटीलाई व्यवस्थित गर्नु पनि उत्तिकै आवश्यक छ । अनुगमन संयन्त्रको व्यवस्था

- एकीकृत प्रतिवेदन प्रणालीको विकास
- सहभागितात्मक तथा सामूहिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीको सुनिश्चतता
- अनुगमन तथा मूल्याङ्कनमा सूचना तथा प्रविधिको उपयोग विस्तार तथा व्यवस्थित
- नतिजामा आधारित अनुगमन
- शिक्षक सुपरिवेक्षण र पेशागत सहयोग
- विद्यार्थी उपलब्धि परीक्षण
- विद्यालय कार्यसम्पादन परीक्षण

चुनौती तथा समस्याहरु

१. शैक्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि स्थानीय मापदण्डको विकास गरि मापनयोग्य सूचकहरूको निर्धारण र निर्माण गर्ने दक्ष जनशक्ति तथा अनुगमनकर्ताको विकास गर्नु ।
२. अनुगमनलाई योजनाबद्ध, नियमित र एकरूपता कायम गरी पर्याप्त साधनस्रोतको प्रबन्ध गर्नु ।
३. अनुगमन र मूल्याङ्कनबाट प्राप्त पृष्ठपोषणको उपयोग गर्ने पद्धति विकास र अनुगमनको प्रतिवेदन व्यवस्थित गर्नु ।
४. शासकीय संरचना फेरिएसँगै विद्यालय निरीक्षण र सुपरीवेक्षणको काम संगठित गर्नु ।
५. तीनै तहका सरकारबिच अनुगमन र मूल्याङ्कनमा सहकार्य र समन्वय गरी एकीकृत प्रतिवेदन प्रणालीको विकास गर्नु ।
६. सामूहिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीको सुनश्चितता गर्दै यसमा सूचना तथा प्रविधिको उपयोगमा व्यापकता दिनु ।
७. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्यलाई निष्पक्ष, भरपर्दो र विश्वसनीय बनाउनु ।

उद्देश्य

१. प्रभावकारी अनुगमन प्रणाली विकास गर्नु ।
२. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीलाई नतिजामुखी बनाउनु ।
३. योजना कार्यान्वयनका क्रममा देखिएका चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गरी अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्नु ।
४. योजनाको प्रारम्भदेखि प्रभाव तहसम्मको मूल्याङ्कन गर्न सहयोग गर्नु ।

रणनीतिहरू

१. अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको संयन्त्र निर्माण गरी उपयोग गर्ने
२. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन र प्रतिवेदन कार्यलाई व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउन प्रविधिको प्रयोग र सञ्जालीकरण गर्ने
३. शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणालीलाई थप सुदृढीकरण गरी आवश्यक सूचकसहित स्वचालित बनाउने
४. स्थानीय सूचकहरूलाई राष्ट्रिय सूचना प्रणालीमा आवद्ध गर्ने प्रणालीको विकास गर्ने

५. शिक्षाका सबै कार्यक्रम, योजना, परियोजनाहरुको अनुगमनमूल्याङ्कन तथा प्रतिवेदन वेभसाइटमा , आधारित एकीकृत शैक्षिक सूचना प्रणाली सञ्चालनमा ल्याउने

६. विद्यार्थी उपलब्धि परीक्षण र विद्यालय कार्य सम्पादन परीक्षणलाई व्यवस्थित र नियमित गरीने

७. सहभागितामूलक र नतिजामुखी अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीको कार्यान्वयन गरीने

८. शैक्षिक योजना तथा कार्यान्वयनहरुको नियमित, आवधिक, मध्यावाधिक र अन्तिम मूल्याङ्कन प्रणाली कायम गर्ने

९. सिकाइको अनुगमन, सुपरीवेक्षण तथा मूल्याङ्कनलाई प्रभावकारी बनाउन कार्यस्थलमा आधारित अनुगमन, मूल्याङ्कन, सुपरीवेक्षण र प्रतिवेदन प्रणालीको विकास गर्ने

सिकाइ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क) उपलब्धि

१५. प्रभावकारी अनुगमनको माध्यमबाट योजना कार्यान्वयनका समस्या तथा चुनौतीहरु सम्बोधन गरि अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुने र आवश्यकतामा आधारित योजना निर्माणका लागि पृष्ठपोषण प्राप्त भएको हुने ।

ख) प्रमुख नतिजा

१. अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका आधारमा नतिजा सुधार, संस्थागत संरचना र क्षमता विकास, कार्य सम्पादन परीक्षण व्यवस्थित एवम् प्रभावकारी र कार्यक्रमहरुको उपलब्धि तथा प्रभावको आवधिक मूल्याङ्कन हुने

७.५ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

तलको तालिकामा अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि पालिकाले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य) ५ वर्ष(					भौतिक लक्ष्य)१० वर्ष(	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	नतिजामा आधारित अनुगमन प्रणालीका लागि सूचकहरु तयार गर्ने	पटक	१	०	०	०	०	१	स्थानीय तह
२	नतिजामा आधारित अनुगमन प्रणालीका लागि सूचकहरु अध्यावधिक गर्ने	पटक	०	१	१	१	१	९	स्थानीय तह
३	कार्यक्रम कार्यान्वयनको अनुगमन गर्ने	पटक	३	४	४	५	५	४०	स्थानीय ,प्रदेश र संघ)सबै विद्यालयमा(
४	कार्यक्रम कार्यान्वयनको चौमासिक समीक्षा र प्रतिवेदन)चौमासिक /वार्षिक(	संख्या	२	२	४	४	५	सबै	स्थानीय तह र विद्यालय
५	एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन पद्धतिमा सूचना अद्यावधिक गर्ने	बिधालय	०	१	१	१	१	सबै	विद्यालय
६	विभिन्न कार्यक्रमको आवधिक मूल्याङ्कन गर्ने	बिधालय	०	१	१	१	१	सबै	स्थानीय तह
७	विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि परीक्षण गर्ने	बिधालय	०	१	१	१	१	सबै	स्थानीय तह
८	विद्यालयको लेखा परीक्षण	बिधालय	०	१	१	१	१	सबै	स्थानीय तह र विद्यालय

योजनाको लेखाजोखा

क) परिचय

नेपालको सङ्घीय शासन प्रणाली अन्तर्गत बिद्यालय शिक्षाको व्यवस्थापनका लागि तीनवटै सरकारको साझा दाईत्व रहेता पनि व्यवहारिक रुपमा बिद्यालय शिक्षाको सन्चालनको समग्र जिम्मेवारी भने स्थनीय सरकारको रहेको छ l मुलुकमा संचालित सामुदायिक बिद्यालयहरूको व्यवस्थापन र संचलनार्थ प्राय: सबै प्रकारका स्रोतहरू अन्तर सरकारी वित्तीय हस्तान्तरणका माध्यमबाट सङ्घीय सरकारबाट स्थानीय सरकारको कोषमा जाने गर्दछ र तोकिएका सर्त र आधारहरु अनुसार स्थनीय सरकारले सो कोषको व्यवस्थापन र परिचालन गरी बिद्यालय शिक्षाको सन्चालन गर्नेगर्दछ l यसका लागि मुलकको संबिधान र सोका आधारमा तय भएका तीनै तहका सरकारका सम्बन्धित नीति, ऐन, कानून र नियमावली तथा निर्देशिकाहरुले तीनैवटै तहका सरकारहरूले आ-आफ्नो तहको शिक्षा क्षेत्रको योजना निर्माण गरी नेपालको संबिधानका प्रावधानहरू र अन्तराष्ट्रिय स्तरमा नेपाल सरकारले जनाएका प्रतिबद्धताहरूलाई पुरा गर्नेगरी कार्यान्वयन गर्ने गराउने रहेको छ l यसैले तीनै तहका सरकारका तहमा शिक्षा क्षेत्र योजनाको निर्माण/विकास पहिलो प्राथमिकतामा रहेको छ । शिक्षा क्षेत्रको योजनाले एकातर्फ राष्ट्रिय, प्रदेश र स्थानीयतहको शिक्षा सुधारकालागि नीति र रणनीतिहरू प्रस्तुत गर्दछ भने अर्कोतर्फ योजनालाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न साझेदारहरूसँग समन्वय र थप आन्तरिक र बाह्य स्रोतहरू परिचालन गर्नका लागि महत्वपूर्ण माध्यमको रूपमा रहेको हुन्छ । शिक्षा क्षेत्रको योजना सबै सम्भावित लगानीकर्ताहरूलाई योजनाले अबलम्बन गरेका कार्यक्रम, रणनिति र कार्यनीतिहरू विश्वसनीय, दिगो र लगानी योग्य छन् भनी सङ्केत गर्न सम्बन्धित सरकारका लागि महत्वपूर्ण साधनको रुपमा उपयोग गरिन्छ।

ख) योजनाको लेखाजोखा किन र केहो?

-पालिका तहको शिक्षा क्षेत्रको योजनामा प्रस्ताब गरिएका कार्यक्रमहरूको विभिन्न पक्ष र सम्भाव्यताहरूको समीक्षा सुनिश्चित गर्न महत्त्वपूर्ण छ।

-योजनाको लेखाजोखा शिक्षा क्षेत्रका योजनाका कार्यक्रममा केन्द्रित मात्रात्मक र गुणात्मक संयोजन हो।

-शिक्षा क्षेत्रको योजनाको लेखाजोखा एक प्रक्रिया हो, जसको माध्यमबाट पालिका तहको शिक्षा क्षेत्रको योजना के? किन? कसरी? कस्कालागी?, आदि जस्ता प्रश्नहरुको उत्तर खोजिन्छ l जसमा:

- शिक्षा क्षेत्रको योजना प्राविधिक रूपमा उपयुक्त छ छैन भनी मूल्यांकन गरिन्छ l
- शिक्षा क्षेत्रको योजना आर्थिक रूपमा व्यवहारिक र न्यायोचित छ छैन भनी मूल्यांकन गरिन्छ l
- शिक्षा क्षेत्रको योजनाको कार्यन्वयन प्रशासनिक रूपमा सम्भव छ छैन भनी मूल्यांकन गरिन्छ l

ग) योजनाको लेखाजोखाका उद्देश्यहरू

- पालिका तहको शिक्षा क्षेत्रको योजनामा प्रस्तावित कार्यक्रमका सबै पक्ष र ,सन्दर्भ ,अङ्गहरूको विस्तृत समीक्षा गर्न।

- शिक्षा क्षेत्रका अंगहरूमा (**Sub-Sectors**)सङ्घीय राष्ट्रिय/र प्रदेशतहका योजना र पालिकाको योजनाहरू बीचको अन्तरसम्बन्धहरू मूल्याङ्कन गर्न।
- प्राविधिक, व्यवस्थापकीय र वित्तीय सम्भाव्यताको दृष्टिकोणबाट प्रत्येक कार्यक्रमको मूल्याङ्कन गर्न।
- पालिका तहको शिक्षा क्षेत्रको योजनाको सबल र कमजोर तथा सुधार्नु पर्ने पक्षहरूको समग्र मूल्याङ्कन गर्न l
- योजना कार्यान्वयनमा पालिका तहको तयारीको मूल्याङ्कन गर्न, र
- प्राविधिक सहयोग प्रदान गर्न र योजना अनुमोदन गर्न निर्णयकर्ताहरूलाई सहजीकरण गर्न।

घ) योजनाको लेखाजोखाका महत्त्वपूर्ण पक्षहरू

योजनाको लेखाजोखामा समेटिनु पर्ने महत्त्वपूर्ण पक्षहरू निम्न छन् र लेखाजोखा समितिले यी प्रत्येक पक्षको सावधानीपूर्वक मूल्याङ्कन गर्नुपर्दछ:

- योजना निर्माण प्रक्रिया
- योजना निर्माण प्रक्रियामा सरोकारवालाहरु अर्थपूर्ण सहभागी र अभ्यासहरू
- योजना निर्माण प्रक्रियामा आधारभूत तथ्याङ्क र जानकारीहरूको वास्तविकता,गुणस्तर , सान्दर्भिकता, स्रोत, र उपयोग बिधि
- योजना निर्माण विधि
- योजना कार्यान्वयनको समीक्षा
- लागत अनुमान र प्रस्तावित वित्त व्यवस्थापन
- योजना कार्यान्वयनका लागि संगठनात्मक र व्यवस्थापन
- प्रस्तावित योजना कार्यान्वयनबाट अपेक्षित शैक्षिक, आर्थिक र सामाजिक लाभहरूको वैधता

त्यसैले, पालिका तहको योजना निर्माण गरिसकेपछि विश्वसनीय, दिगो र लगानी योग्य छ या छैन भन्नकालागी योजनाको बिभिद पक्षहरू समेटेर लेखाजोखा गरिनु पर्दछ, जुन योजना कार्यान्वयन गर्नु पूर्व गरिने महत्वपूर्ण कार्य तथा योजनाको अभिन्न अङ्ग हो l निर्माण भएको योजनाको लेखालोखा कार्यलाई समबन्धित पालिकाले आन्तरिक र बाहिरका बिभिन्न बिषय क्षेत्रका बिज्ञहरूको समिति निर्माण गरी सो समितिको कार्य बिबरण तोकी सम्पन्न गर्नु पर्दछ l

यस निर्देशिकाको उद्देश्य सम्बन्धित पालिकाले निर्माण गरेको शिक्षा क्षेत्रको योजनाको लेखाजोखा गर्न सहयोग गर्नु हो, जसमा योजनाको सबलता, प्रासंगिकता, सुसंगतता र विश्वसनीयता, आदि पक्षहरु हेरिन्छन्। योजनाको लेखाजोखा प्रक्रिया पालिकाको नीति र प्राविधिक संवादमा आधारित र सरोकारवालाहरूको सहभागितामूलक हुनुपर्छ l यो प्रक्रिया योजनामा तय गरिएका प्रमुख सूचकहरूमा आधारित भई बिभिन्न परामर्श (योजना निर्मार्ण समिति, प्राबिधिक समितिहरूसँग बैठक....), प्रमुख सरोकारवालाहरूसँगको अन्तर्वार्ता, र खासखास मुद्दा तथा समस्या रहेका वडा, गाउँ, समुदाय तथा बिद्यालयको भ्रमणहरू, शिक्षा क्षेत्रको योजना र अन्य सान्दर्भिक कागजातहरूको डेस्क समीक्षा, भरपर्दो जानकारीहरुको विश्लेषण

(जसलाई विज्ञहरूले प्रमाणित र क्रस-चेक गर्न आवश्यक छ) समावेश हुनुपर्दछ ।लेखाजोखा प्रक्रिया सकेपछि सोबाट प्राप्त पृष्टपोषण तथा निष्कर्षहरूलाई योजनालाई अन्तिम रूप दिन उपयोग गर्नु पर्दछ । यस अतिरिक्त योजनालाई अन्तिम रूप दिनुपूर्व लेखाजोखाबाट प्राप्त सिफारिसहरूको प्रमाणीकरण कार्यशाला आयोजना गर्नु राम्रो हुन्छ ।

ङ) योजनाको लेखाजोखाको बिधि:

योजना लेखाजोखा प्रक्रियाको बिधिमा निम्न चरणहरू/क्रियाकलापहरू समावेश हुनुपर्दछ:

- प्रारम्भिक छलफल(Birifing)
- मूल्याङ्कन टोलीको बैठक
- अध्ययनको लागि कागजातहरूको उपलब्धता
- फिल्ड भ्रमण गर्नु अघि कागजातहरूको अध्ययन
- बिभिन्न क्षेत्रहरुको भ्रमण
- सरोकारवाला समुदाय सदस्यहरु संग /अन्तरक्रिया
- बिभिन्न सङ्घ-संस्थाहरु संग अन्तरक्रिया
- मूल्याङ्कन मस्यौदा प्रतिवेदन तयार गर्ने
- निर्णयकर्ताहरूसँग मस्यौदा प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्ने
- प्रतिवेदनलाई परिमार्जन र अन्तिम रूप दिने
- अन्तिम समापन बैठक

च) योजना लेखाजोखाका विषयगत क्षेत्रहरू

पालिका तहको शिक्षा क्षेत्रको योजनाको मूल्याङ्कन गर्दा लेखाजोखा/मूल्याङ्कनकर्ताहरूले योजनामा निम्न उदाहरण अनुसारका विषयगत क्षेत्रहरू हेर्नुपर्छ:

- पालिकातहको शिक्षा प्रोफाइल
- योजना प्रक्रिया र पद्धति
- योजनाको लागि तथ्यांकको बिबरण र व्यवस्थापन साथै उपयोग
- ECED विकास र विस्तार गर्दै
- पहुँच र निरन्तरता
- बालबालिकाको सिकाइ आवश्यकताहरू
- शिक्षा प्रणालीको आन्तरिक दक्षता
- EMIS र अनुगमन
- कार्यान्वयनको लागि योजना
- वयस्क निरक्षरता घटाउने
- आधारभूत शिक्षाको गुणस्तर सुधार गर्ने

- क्षमता निर्माण
- लागत र बजेट आवश्यकता

छ) योजना लेखाजोखाको प्रतिबेदनमा समावेश हुनुपर्ने केही महत्वपूर्ण शैक्षिक मुद्दाहरूको उदाहरण:

- के राष्ट्रिय प्रदेश ,र स्थानीय दुरदृष्टि उद्देश्य ,लक्ष्य र कार्ययोजना अनुरूप योजना बनाइएको छ?
- के योजनाले ECD देखि बिद्यालय शिक्षा ,वयस्कका लागि साक्षरता र निरन्तर शिक्षा जस्ता आधारभूत शिक्षाका सबै पक्षहरू साथै प्राबिधिक र उच्च शिक्षासँगको तालमेल,आ आदिलाई समेटेको छ?
- के यो योजनालाई स्थानीय विशिष्ट आवश्यकताहरू, विशेष गरी जनसंख्या,जातजाती , आर्थिक, भाषिक, पिछडिएको बर्ग र क्षेत्रका आधारमा सान्दर्भिक बनाउने दृष्टिकोणका साथ विकास गरिएको छ?
- के योजनाले योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन प्रक्रियामा सरोकारवालाहरूको सहभागिताको लागि अवसर र अवसर प्रदान गरेको/गर्दछ?
- के योजनाले ठोस रणनीति र कार्यहरूप्रस्ताब गरेको छ ?
- शिक्षा क्षेत्रका प्रमुख चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गरेको छ? (तत्परता र सान्दर्भिकता(
- समानता, दक्षता, र सिकाइका मुद्दाहरूलाई राम्रोसँग सम्बोधन गरिएको छसबै) ? क्षेत्रको कार्यसम्पादन बढाउने,लैंगिक , समता, दक्षता, सिकाइको मुख्य मुद्दाहरू(
- योजनाका सबै परिक्छेदहरू बीचमा सम्बन्ध र एकरूपता छ?) योजनाको संगठन(
- पालिकाको शिक्षा क्षेत्रको योजनामा प्रस्तावित वित्त व्यवस्थापन/उपलब्धता ,प्राप्तिको सम्भावना, AWPB र ASIP बीच कुनै सम्बन्ध छ?
- पालिकामा सञ्चालन भइरहेका शिक्षासँग सम्बन्धित अन्य सबै कार्यक्रमहरूलाई योजनाले कसरी समेटेको छ? l आदि ,

अनुसूची १ : स्थानीय शिक्षा योजनाको प्रस्तावित ढाँचा

विषय प्रवेश
पालिका शिक्षा योजना निर्माणको आवश्यकता र औचित्य
शिक्षा योजना निर्माण प्रक्रिया

परिच्छेद १ : परिचय
१.१ पृष्ठभूमि
१.२ मुख्य समस्याहरुः
१.३ शिक्षा क्षेत्रका चुनौतीहरुः
१.४ अवसरहरुः

परिच्छेद २ : लक्ष्य निर्धारण
२.१ दूरदृष्टि
२.२ लक्ष्य
२.३ उदेश्य
२.४ रणनीतिहरु
२.५ कार्यनीति
२.६ अपेक्षित उपलब्धि
२.७ मुख्य कार्यसम्पादन सूचक र लक्ष्य निर्धारण

परिच्छेद ३ : विद्यालय क्षेत्रका मुख्य उपक्षेत्रहरु
३.१ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा
३.२ आधारभूत शिक्षा
३.३ माध्यमिक शिक्षा
३.४ अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइ
३.५ अन्य उपक्षेत्रहरू (प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा, उच्च शिक्षा, आदि)

परिच्छेद ४ : अन्तरसम्बन्धित विषय तथा क्षेत्रहरु
४.१ पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री तथा मूल्याङ्कन
४.२ शिक्षक व्यवस्थापन र विकास
४.३ शिक्षामा समता र समावेशीकरण
४.४ विद्यालय स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रम
४.५ आपतकालीन तथा संकटकालीन अवस्थामा शिक्षा
४.६ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास
४.७ शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि

परिच्छेद ५ : सुशासन तथा व्यवस्थापन

५.१ शिक्षाको व्यवस्थापन तथा संस्थागत क्षमता विकास

५.२ स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध

परिच्छेद ६ : लगानी र स्रोत व्यवस्थापन

परिच्छेद ७ : अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

अनुसूची २: शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखाका कर्मचारीको विवरण

क्र.सं.	पद	नाम, थर	सम्पर्क नं.	इमेल
१	शिक्षा शाखा प्रमुख	भोगेन्द्र प्रसाद यादव	९८४२९१०९००	ybhogendraprasad@gmail.com
२	प्रशिक्षक (प्राविधिक)	भगवती प्रसाद वि .के	९८१९९५८०८५	Bk4uin@gmail.com
३	राधेश्याम यादव	का .स.		

अनुसूची ३: शिक्षा योजना निर्माण कार्यदल

क्र.सं.	कार्यदल पद	नाम, थर	पद	कैफियत
१	संयोजक	श्री इसरत परविन	का .वा . मेयर	
२	सदस्य	हरी किशोर प्रसाद चन्द्रवंशी	प्रमुख प्रसाशकीय अधिकृत	
३	सदस्य	दिनेश यादव	शिक्षा समिति सदस्य	
४	सदस्य	शत्रुधन लाल दास	लेखा शाखा	
५	सदस्य	मनोज कुमार यादव	योजना शाखा प्रमुख	
६	सदस्य	सतिश चन्द्र झा	प्र . अ .	
७	सदस्य	भोगेन्द्र प्रसाद यादव	शिक्षा शाखा	

सन्दर्भ सामग्रीहरु

- विद्यालय शिक्षाका लागि राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारुप, (२०६३), पाठ्यक्रम विकास केन्द्र भक्तपुर
- विद्यालय शिक्षाका लागि स्थानीय पाठ्यक्रम प्रारुप, (२०७१), पाठ्यक्रम विकास केन्द्र भक्तपुर
- विद्यालय शिक्षाका राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारुप, (२०७६), पाठ्यक्रम विकास केन्द्र भक्तपुर
- स्थानीय पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन मार्गदर्शन, (२०७६), पाठ्यक्रम विकास केन्द्र भक्तपुर
- आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम, (२०६९), पाठ्यक्रम विकास केन्द्र भक्तपुर
- आधारभूत तह -कक्षा १)३ पाठ्यक्रम (, (२०७६), पाठ्यक्रम विकास केन्द्र भक्तपुर
- शैक्षिक स्मारिका (२०७५), शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र भक्तपुर

- शैक्षिक स्मारिका (२०७६), शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र भक्तपुर
- शैक्षिक स्मारिका (२०७७), शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र भक्तपुर
- नेपालको संविधान (२०७२), कानून किताव खाना काठमाडौँ
- शिक्षा सम्बन्धी ऐन नियम तथा राष्ट्रिय शिक्षा नीति (२०७६), कानून किताबखाना काठमाडौँ
- आर्थिक सर्वेक्षण (२०७७), अर्थ मन्त्रालय
- पन्ध्रौँ योजनाको आधारपत्र, सोपान मासिक डिल्लीबजार
- स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन (२०७४), कानून किताबखाना काठमाडौँ
- प्रधानाध्यापक नेतृत्व क्षमता विकास तालिम (२०७४), शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र भक्तपुर
- माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम (२०७१), पाठ्यक्रम विकास केन्द्र भक्तपुर
- शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय आबद्ध विभिन्न वेभसाइटहरु
- विभिन्न बुलेटिन, पत्रपत्रिका, नीति, निर्देशिका तथा पछिल्ला शैक्षिक तथ्याङ्क
- शिक्षा क्षेत्रको योजना २०)७९ ,(**DRAFT,** शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय

आज मिति २०८१ साल चैत १२ गते मंगलवारका दिन यस राजविराज नगरपालिकाका का.वा.नगर प्रमुख श्री ईसरत परविनज्यूको अध्यक्षतामा राजवरिाज नगरपालिकाको १० वर्षे शिक्षा योजना (२०८१-२०९०) स्वीकृतितार्थ तपसिलका नगर कार्यपालिका समितिका सदस्यहरुको उपस्थितिमा निर्णयहरु पारित गरियो।

उपस्थिति

उपस्थिति

क्र.सं.	नाद \थर	पद	ठेगाना	हस्ताक्षर	कैफियत
१	इसरत परविन	का.वा. नगर प्रमुख	राजविराज नगर पालिका		
२	डा. श्रवण कुमार साह	प्र.प्र. अधिकृत	राजविराज न.पा.		
३	श्री चन्द्र शेखर चौधरी	वडा अध्यक्ष	रा.वि.न.पा. - ०१		
४	" अरुण कु. यादव	"	रा.वि.न.पा. - ०२		
५	" अनिल कुमार दास	"	" " - ०३		
६	" दिनेश कु. साह (डलेर)	"	" " - ०४		
७	" शमी कु. चौधरी	"	" " - ०६		
८	" बन्धुलाल दास	"	" " - ०५		
९	" सुभाष चन्द्र यादव	"	" " - ०७		
१०	" जय नारायण मंडल	"	" " - ०८		
११	" गंगाराम खंग	"	" " - १०		
१२	" उदित नारायण यादव	"	" " - ११		
१३	" रामचन्द्र यादव	"	" " - १२		
१४	" त्रिलोकीनाथ चौधरी	"	" " - १३		
१५	" जगदिश मंडल	"	" " - १४		
१६	" सोम नारायण साह	"	" " - १५		
१७	" राम अकबाल यादव	"	" " - १६		
१८	" मनोज कुमार साह	कार्यपालिका सदस्य	राजविराज न.पा.		
१९	" ललिता देवी कर्ण	" "	" "		
२०	" घुरनी देवी राम	" "	" "		
२१	" मो. बशिर	" "	" "		
२२	" सोनी कुमारी राम	" "	" "		
२३	" रेखा मण्डल	" "	" "		
२४	" मंजु कुमारी खड्गा (राम)	" "	" "		
२५					

प्रस्तावहरु :

१। राजविराज नगर शिक्षा क्षेत्र योजना (२०८१-२०९०) स्वीकृत गर्ने सम्बन्धमा।

२। विविध सम्बन्धमा।

पारित निर्णयहरु :

प्रस्ताव न. १ माथी छलफल गर्दा यस राजविराज नगरपालिकाको शिक्षा क्षेत्र योजना (२०८१- २०९०) नगरपालिकाको समग्र विकासका लागी १० बर्षे शिक्षा क्षेत्र योजनाको आवश्यकता महसुस गरी यस नगर पालिकाको नगर प्रमुख ज्यूको अध्यक्षतामा मस्यौदा समिति निर्माण गरी मस्यौदा समितिको सल्लाह र सहमति अनुसार बिभिन्न सरोकारवालाबालाहरुसंग चरणबद्ध रुपमा (शिक्षा प्रमुख , शिक्षा समिति , प्र .अ. ,स्थानीय शिक्षा प्रेमी , वुद्धिजीवी)तयार गरिएको मस्यौदा माथि छलफल गरी राजविराज नगर शिक्षा योजना लेखनको अन्तिम रुप दिएको छ र यस शिक्षा क्षेत्र योजनालाई यही नगर कार्यपालिकाको बैठकमा छलफल गरी निर्माण गरिएको शिक्षा क्षेत्र योजनालाई यस नगर कार्यपालिकाद्वारा स्वीकृत गरिएको छ।

प्रस्ताव न. २ माथी छलफल गर्दा यस राजविराज नगरपालिकाको शिक्षा क्षेत्रको योजना अनुसारको नीति तथा कार्यक्रमका साथ साथै आगामी १० बर्षे योजना बामोजिमको बार्षिक बजेटका साथै कमजोर पक्षका सूचकहरु (पूर्ण नगर साक्षर घोषणा, स्थानीय पाठ्यक्रमको पूर्ण कार्यान्यवन, विद्यालय उमेर समुहका सम्पूर्ण विद्यार्थी हरु बिद्यालयमा रहेको घोषणा कार्यक्रम ,एस.ई.ई.,एस.एल.सी.नतिजामा सुधार, भौतिक पूर्वाधर तथा सुबिधा विस्तार , कक्षा छोड्ने दोहोर्याउने दर घटाउने ,शैक्षिक गुणस्तर र उच्च तथा प्राविधिक शिक्षामा जोड) माथि सम्बन्धित शिक्षा समिति , शिक्षा शाखा ,विद्यालय,सामुदायिक सिकाई केन्द्र र अन्य शैक्षिक संघ संस्थाहरुलाई सजग गराउने निर्णय पारित गरियो।